Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

P. T. Helvetius van den Bergh

https://hdl.handle.net/1874/283153

A. qu. 192, 1925

P. T. HELVETIUS VAN DEN BERGH

DOOR

A. C. VAN WAVEREN

P. T. HELVETIUS VAN DEN BERGH

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
1403 3785

Dissertatie 1925

P. T. HELVETIUS VAN DEN BERGH

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS MR. J. PH. SUYLING, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID, TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT TE VERDEDIGEN OP 20 NOVEMBER 1925, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

ANTHONIE CORNELIS VAN WAVEREN

geboren te Wijk bij Duurstede

H. J. PARIS

AMSTERDAM — MCMXXV

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN
MIJN GROOTVADER

Aan het einde van mijn studiën aan de Academie is het mij een aangename plicht, mijn dank uit te spreken aan hen, onder wier leiding ik daar mocht werken.

In de eerste plaats gedenk ik Professor Frantzen, die met zijn artistieke gaven de Oud- en Middelhoogduitsche literatuur voor ons wist te doen tintelen van leven, en daarnaast Professor Niermeijer, wiens vriendelijke hulpvaardigheid zijn scherpzinnigheid nog meer deed waardeeren.

U, Professor Kernkamp en Professor Opperman, houd ik in dankbare hoogachting, evenals Professor Valkhoff en Professor Gunning.

Professor Caland, 't is mij een behoefte U afzonderlijk te danken. Wel is mijn studie niet in uw richting voortgezet, maar van de uren onder uw leiding doorgebracht, spreek ik nog herhaaldelijk. Ik weet niet, waarvoor ik u dankbaarder moet zijn: voor de wetenschap zelf, bij u verkregen, of voor de wijze, waarop wij die mochten veroveren. 't Waren goede uren, die wij bij U doorbrachten.

Maar bovenal dank ik U, mijn promotor, Professor De Vooys. Nooit is 't u te veel geweest mij met raad en daad bij te staan; ik werd er wel eens verlegen onder als ik weer een beroep op U moest doen en altijd weer bewonderde ik uw veelomvattende en zoo uitnemend geordende kennis, waarmee gij niet moede wordt uw leerlingen te verplichten. Ik ben u zeer dankbaar.

Gaarne zou ik hier nog de velen noemen, aan wie buiten de Universiteit ik dankbaarheid, groote dankbaarheid verschuldigd ben. Ik wil mij echter aan de academische gewoonte houden, maar zij allen mogen overtuigd zijn van mijn innige dankbaarheid.

INHOUD

INLEIDING

A — *De Jaren van ± 1830 tot ± 1840 in het algemeen* 1
B — *Het Tooneel in Nederland tot ± 1840, in het bijzonder de Comedie* 6

HOOFDSTUK I

Het Leven van P. Th. Helvetius van den Bergh . . 32

HOOFDSTUK II

Betrekking tot den Gidskring en andere letterkundigen 52

HOOFDSTUK III

Zijn Denkbeelden over Staat, Godsdienst en Tooneel
A — *Staatkundige en Godsdienstige Ideeën* 79
B — *Ideeën over het Tooneel, in verband met de critiek* . 86

HOOFDSTUK IV

Overzicht van zijn Literairen Arbeid . . . . . .
A — *Dramatische Werken* 109
B — *Proza* 125
C — *Poëzie* 136

SLOTBESCHOUWING 149

INLEIDING

A — De Jaren van ± 1830—± 1840

De tijd, waarin P. T. Helvetius van den Bergh als schrijver optrad, was een tijd van teleurstelling [1]. 't Waren de nadagen van de regeering van Koning Willem I. Door de Belgische afscheiding was de politiek van den Koning mislukt en die teleurstelling had zijn kracht verlamd; ook miste hij 't inzicht op 't juiste oogenblik van politiek te veranderen. Door die mislukking had het volk 't vertrouwen in de regeering verloren en toen ook bleek, dat de hoop, die de koning op de interventie van 't buitenland gevestigd had, maar steeds niet werd vervuld, werd de verwijdering tusschen vorst en volk tot antipathie. De koning was de zondebok, ook op economisch terrein: de steeds zwaarder wordende lasten werden onwillig gedragen door een natie, die geen loon zag voor haar werken en voor wie de dreigende verarming steeds duidelijker opdoemde.

Op 't gebied van 't geestesleven was er weinig reden tot roemen. De rationalistische levensbeschouwing, eens met zooveel gejuich begroet, bleek meer en meer de diepste behoeften van den mensch niet te bevredigen. Maar ook op zuiver kerkelijk terrein — in Nederland van veel gewicht — was 't er verre af, dat er vrede heerschte: de synodale organisatie der Hervormde Kerk werd met tegenzin geduld door diegenen, die nog altijd in Dordt hun steun en vastheid zagen.

Toch, te midden van al dat neerdrukkende, ontbraken ook de aanwijzingen niet van een nieuw leven, dat zich op velerlei gebied aankondigde. Had het vertrouwen in Willem I alle politiek leven onderdrukt, 't wantrouwen in zijn leiding bracht tot kritiek en tot het opleven van staatkundige denkbeelden, waar voorheen

[1] Zie voor dezen tijd: J. de Bosch Kemper. *Geschiedenis van Nederland na 1830.*

slechts loome rust en goedwillig knikken werd waargenomen. 't Verlangen naar grondwetsherziening werd steeds levendiger in steeds breeder kringen [1]; van 't streven, niet langer slechts geregeerd te *worden*, zonder eenig aandeel in of invloed op de leiding, spraken duidelijk de beide eischen, die steeds sterker op den voorgrond kwamen: directe verkiezingen en ministerieele verantwoordelijkheid.

Op economisch gebied werd de gunstige invloed van Indië steeds meer merkbaar: aan de eene zijde door de batige saldo's, die in de schatkist vloeiden door 't Cultuurstelsel — en door de winsten, door de Handelmaatschappij behaald — en daartegenover door 't opleven van den wensch naar handelsvrijheid, die bewees, dat men zich bewust werd van eigen kracht, waar men tot nu steeds naar steun van de regeering had uitgezien. De stoom deed zijn intrede in de wereld van industrie en verkeer en schiep nieuwe mogelijkheden voor 't steeds grooter wordende aantal van hen, die voelden dat de oude, platgetreden paden verlaten moesten worden voor nieuw te banen wegen.

Op kerkelijk gebied was de Afscheiding een bewijs van de bewustwording der persoonlijkheid, die zelfs vervolging door de Overheid trotseerde, waarnaast ook de mannen van het Réveil hun levende persoonlijkheid zetten tegenover het onbeweeglijke, logge lichaam der kerkgemeenschap. En niet alleen de Hervormden toonden zelfstandig leven, ook de bewustwording en emancipatie der Katholieken teekenden zich duidelijk af.

Beide grondtrekken van dezen tijd: teleurstelling en nieuw leven, openbaren zich ook in de letterkunde [2]. De eerste jaren

[1] Reeds in 1830 was een commissie voor de grondwetsherziening ingesteld. Door den Belgischen opstand bleef de zaak rusten, maar in Nov. 1830 vroeg Van Hogendorp in zijn brochure *De Vrede*: ministerieele verantwoordelijkheid, kamerontbinding en rechtstreeksche verkiezingen. In de Tweede Kamer werd onder de gevraagde „ruime" grondwetsherziening bepaaldelijk rechtstreeksche verkiezingen en ministerieele verantwoordelijkheid verstaan. Veel voortgang had de zaak niet „ofschoon telkens en in de liberale pers èn ook „in de Tweede Kamer, de wensch naar grondwetsherziening bepaaldelijk „werd geuit, zoodat zij nooit geheel van den staatkundigen hemel verdween. „Nu eindelijk de Belgische zaak tot een einde gebracht was, moest zij weder „tot een onderwerp van ernstige gedachtenwisseling worden. (Blok, *Geschiedenis van het Nederl. Volk* [2], IV. 339.

[2] Zie ook, al heeft dit vooral betrekking op de jaren na 1840, de inleiding van

na de restauratie had 't Nederlandsche volk gemeend, dat nu de heilstaat komende was. Hoe had men geloofd in de glorie, door de patriottische verzen van Helmers c. s. gewekt! Hoe had men het populaire rijmtalent voor dichterlijk genie aangezien. Maar in de treurige jaren na 1830 kwam men tot bezinning en zag men al dat moois in rook verdwijnen. Nederland was niet alleen niet geklommen tot de spits der natiën, maar 't stond buiten 't verband der wereldliteratuur, 't slofte voort op een doodloopenden zandweg. Bilderdijk stierf in 1831; Da Costa zweeg. Van 't gewicht van deze feiten was men zich zeer zeker te weinig bewust [1]. Het inzicht dat in Bilderdijk de geest der Romantiek op zeer persoonlijke wijze vaardig was geworden, bleef voor lateren tijd bewaard. Zeker, er waren er ook onder de liberalen, die in hem een groot dichter zagen, de jonge Potgieter en Heye eerden hem, maar in 't algemeen zag men in Bilderdijk zoo zeer den propagandist van een richting die men verkeerd achtte, dat men op den dichter niet kon letten. Slechts weinigen hielden zijn nagedachtenis in eere en deden hun best, om het land er van te overtuigen, dat het een zijner grootste zonen verloren had [2]. En maar zeer weinigen zullen de overtuiging gehad hebben, dat zijn denkbeelden, voor hoe dwaas door velen ook uitgekreten, zich in steeds ruimer kring zouden verbreiden en tot eer en aanzien komen. Dat konden ook Potgieter en Heye niet vermoeden.

In de eerste jaren na 1830 was Tollens nog de groote man, de bard van het nationale gevoel. Maar met het zakken van de nationalistische geestdrift verminderde ook de waardeering van den zanger, hoe populair zijn verzen ook mochten zijn — blijkens zijn vele geestverwanten en navolgers — en de tijd kwam, dat andere kwaliteiten dan de zijne gewaardeerd werden. Nu men verlost was van den eigenwaan, richtte men met meer kracht de aandacht op 't buitenland, dat men eerst alleen beschouwd had van de hoogte der nationale zelfingenomenheid. Er kwamen er —

J. H. van den Bosch voor E. J. Potgieter: *Jan, Jannetje en hun jongste kind.* (Zwolsche Herdrukken 14/15).

[1] Uitzonderingen natuurlijk daargelaten. Zoo dichtte *Apollo*:

Natuur voegde al het schoons uit Febus heerlijk Rijk,
Sinds dertig eeuwen saam en schonk het Bilderdijk. (blz. 24).

[2] Te Winkel: *Ontwikkelingsgang.* IV. 454

en telkens meer — die 't saai vonden in de Nederlandsche letterkundige wereld; wat stak er nu uit boven 't eentonige kreupelhout, dat de vlakte bedekte? Of mag men nog alleen van een weiland spreken, met heel wat bloemen, aardig voor een keer, maar bijna alle toch wat vervelend door eenvormigheid?

Buiten de grenzen vierde de Romantiek haar triomfen. Zij kwam met kracht op voor de persoonlijkheid en 't ideaal. 't Was de krachtige uiting van den geest, die 't niet kon uithouden op de netgeharkte paden, mathematisch getrokken en omzoomd door nette grasranden. Byron en Victor Hugo sleepten hier zelfs de dichters mee, maar hun geest vermocht hier slechts de oppervlakte te beroeren. Beets' *José* mocht voor den Hollander een verschrikkelijk romantisch vers zijn, van den geest van Byron peilde 't geen ontroerende diepte en bij Van Lennep blijft het toch nog altijd de vraag, of hij zijn eigen romantisch werk in ernst nam. In Arnoud Drost en in Van der Hoop [1] vooral toonde zich iets van het geheimzinnige ritselen en stormen der Romantiek, maar beiden stierven jong: Drost voor 't publiek hem eigenlijk had beoordeeld, Van der Hoop nadat hij al ondervonden had, dat populariteit voor hem niet was weggelegd. De echte Romantiek heeft hier geen wortel geschoten, alleen de nabloei kwam op bij Hofdijk en Alberdingk Thijm.

Terwijl zijn *Gesprek op den Drachenfels* (1835) de ideeën over Romantiek trachtte te verhelderen, had Geel reeds in 1830 met zijn verhandeling over het *Proza* een nieuwen tijd ingeluid en al spoedig was ook op dit terrein Van Lennep in de voorste gelederen, zeer populair, maar met al de gebreken, die daaraan kleven. Hij wist zijn populariteit te behouden, anders dan Oltmans, die ze verloor. Mej. Toussaint wist beiden te overtreffen; minder onder den invloed der romantiek dan deze beiden, wist zij den historischen roman op te voeren tot de hoogte van *Het Huis Lauernesse* (1840). Haar roemtijdperk valt echter na dat jaar. Geheel buiten deze strooming om ontwikkelde zich de „Kleinmalerei", die haar meesterstuk vormde in Hildebrand's *Camera Obscura*.

Doch ook, en niet 't minst, bleek 't opkomende literaire leven

[1] Zie voor dezen merkwaardigen schrijver: *Adriaan van der Hoop* door J. Koopman. (*De Beweging* 1906).

in de tijdschriften. Ook dit was weer een tijdperk, waarin werd afgerekend met het oude, dat zijn invloed had zien verzwakken, maar toch het nieuwe wilde verhinderen, in den zadel te komen. *De Vaderlandsche Letteroefeningen, De Recensent ook der Recensenten, Het Algemeen Letterlievend Maandschrift,* zij vermochten niet uiting te geven aan wat er woelde en gistte, om van leiding geven zelfs niet te spreken. Die taak trachtten *Apollo* (1827), *Argus* (1828) en *De Nederlandsche Mercurius* [1] te vervullen, maar zij hadden òf hun krachten, òf de publieke belangstelling overschat. Ook de *Muzen*, met zooveel hoop begonnen, bereikte slechts de zesde aflevering.

De groote gebeurtenis op 't gebied der kritiek is de verschijning van *De Gids* in 1837. De ideeën, daar verkondigd, werden de leidende in de komende jaren. Van der Hoop en Van Lennep hadden romantiek gegeven, maar de uitheemsche oorsprong er van verried zich bijna op iedere bladzijde; Drost daarentegen had getracht zich stevig op nationalen bodem te stellen. Die lijn wilde Potgieter dat voortgezet werd; dat beginsel trachtte hij te verdiepen, in 't begin trouw bijgestaan door Bakhuizen van den Brink. Maar als scheppend artist toonde hij zich zwak; 't was hem niet gegeven, in episch werk als voorbeeld op te treden, zijn kracht toonde hij als reflecteerend criticus in *De Gids*.

Dit tijdschrift toonde zich onstuimig en geducht in den aanval; krachtig en fel wist *De Gids* uit te trekken met forschen ruk of satirische rukjes, echter niet om een leegte te doen ontstaan, maar om ruimte winnen waar de echte kunst ongehinderd kon opschieten, de echte kunst — waartoe hij o.a. die van Staring rekende — die een innig verband zou vertoonen met de Hollandsche van de zeventiende eeuw, maar nooit zou mogen vergeten dat buiten de grenzen een kunst bloeide, waarvoor zij eershalve niet mocht onderdoen. 't Afbreken was middel, de opbouw was doel en 't jonge Holland leefde in de verwachting, waar de boom zou opschieten die het met trots zou kunnen vertoonen.

Zou 't misschien zijn op 't gebied van 't tooneel? Een oogenblik meenden verscheidenen de vraag gewettigd of P. Th. Helvetius van den Bergh, de schrijver van *De Neven*, ook soms de man zou zijn waarnaar zij uitzagen.

[1] Zie hierover Prof. Dr. C. G. N. de Vooys. in *De Beweging* 1913. IV en id. 1917. IV.

B. — Het Tooneel in Nederland tot ± 1840, in het bijzonder de Comedie

Na de Renaissance nam de tragedie op 't tooneel de hoogste plaats in; de comedie werd in 't algemeen aangezien als een genre, dat zoo al niet minderwaardig, dan toch van lageren rang was. Schreef iemand een tragedie, dan had hij 't gevoel, de hooge kunst te dienen; schreef hij een blijspel of klucht, dan nam hij zichzelf dikwijls niet ernstig: hij had het idee iets te schrijven tot vermaak van zijn medeburgers, als zij 't nu eens niet zoo heel nauw namen en dat, als men er den naam van kunst aan wilde verbinden, toch zeker kunst was in een heel anderen zin dan de tragedie. Zoo was Bredero in zijn eigen schatting een heel ander kunstenaar dan Vondel, dan Hooft vooral, tegen wien hij hoog opzag. Kenmerkend voor de waarde van de comedie[1] is de manier, waarop Huygens over zijn *Trijntje Cornelis* spreekt. Hij wil het eerst niet publiceeren, maar de „vodderije" tot den kring zijner vrienden beperken. Hij heeft het dan ook eerst vier jaar na het schrijven op aansporing van „al te goede vrinden" in het licht gegeven. 't Kon ook niet ontkend worden, dat taal en strekking der blijspelen dikwijls afkeurenswaardig waren. Hoe geestig *Jan Klaeszen* (1682) van Thomas Asselijn ook was, de strekking was verderfelijk en de schrijver gaf het in zijn latere stukken eigenlijk toe. De stukken van Bernagie lijden minder aan dit euvel dan wel aan gebrek aan actie; de zedenschildering er in is er dan ook de voornaamste verdienste van.

In dezen tijd vierde het Fransche blijspel zijn triumfen door de kunst van Molière. Al spoedig waren zijn stukken hier bekend geweest, natuurlijk in 't oorspronkelijke, maar in breedere kringen ook door vertalingen. Nadat er in 1660 voor 't eerst een van zijn blijspelen op het tooneel was verschenen, werden er vooral na 1670 veel van zijn stukken vertaald, zij het dan ook dikwijls onnauwkeurig[2]. Niet te verwonderen is 't, bij de groote plaats die

[1] In het algemeen maakte men geen onderscheid in wezen tusschen blijspel en klucht: een lange klucht was een blijspel. Vgl. Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* II, 191: „wat hij zelf een klucht noemde, maar wat met zijn vijf bedrijven naar den omvang wel een blijspel mag heeten."

[2] Zie hierover A. G. van Hamel: *Over Molière en het Nederlandsch Tooneel.*

de Fransche beschaving hier innam, dat ook vele tijdgenooten van Molière hier werden nagevolgd.

Pieter Langendijk (1683—1756) erkende Molière als den meester. Langendijk, al schreef hij blijspelen, was een ernstig mensch; voor hem was verbetering der zeden het hoofddoel van het blijspel, dat hij trachtte te bereiken doordat hij „de kenteekenen — karakters — der ondeugden op Molières manier ga slaande, ze met kunst op 't tooneel bespottelijk maakt[1]". Hij had een goed oordeel over Molière; hij erkende, dat deze ons „de oogen geopend heeft voor 't verbeelden van de aartsgebreken der menschen", en bij zijn lof, dat Molière de grootste blijspeldichter zijner eeuw is geweest, voegt hij de erkentenis, „dat onze poëten hem niet licht op zijde zullen komen."

Toch is de invloed van Langendijk en van Molière op het Nederlandsche tooneel niet zoo groot als wel verwacht kon worden. Het blijspel zou niet uit eigen kracht naar boven stijgen; de strijd tegen de officieele tragedie, die in het buitenland gevoerd werd, zou ook hier middellijk de comedie als kunstuiting tot een waardiger plaats bevorderen. Want die strijd ging geenszins aan ons land voorbij. Op 't einde der achttiende eeuw was er hier een levendige belangstelling op allerlei wetenschappelijk gebied, ook voor de letterkunde. Maar misschien was 't juist dat wetenschappelijk geliefhebber, dat de ware kunst in den weg stond. Op theoretisch gebied mat men ieder onderdeel breed uit; men wikte en woog; men stelde meening tegenover meening; maar het ware kunstwerk bleef ondanks alle krachtsinspanning uit. Een cosmopoliet als Hemsterhuis telde in Europa mee, maar voor de Vaderlandsche litteratuur deed hij weinig. Ook Van Alphen zag verder dan onze grenzen en was zelfs zeer vertrouwd met de wetenschappelijke beginselen, die hij vlijtig doordacht en verwerkt had, maar zijn dichtwerk, hoewel later te zeer geminacht, komt toch niet boven het middelmatige uit. Van Goens wist het wel, en kon het ook wel zeggen, hij had een zeer bijzondere kennis van wat er op literair gebied in Europa omging, maar tot scheppen kwam hij niet. En

(Werken van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen 1876) en Dr. H. E. H. van Loon: *Nederlandsche vertalingen naar Molière uit de 17de eeuw.* Leidsche dissertatie 1911.

[1] Aangehaald bij Te Winkel. *Zwolsche Herdrukken V.*

dan was er een breede schare van liefhebbers, met groote vlijt en toewijding, maar wier ongelooflijke eigengerechtigheid alles met onvruchtbaarheid sloeg, die in hun zelfvoldaanheid zelfs de mogelijkheid tot verheffing misten. 't Is merkwaardig, hoe velen hier spreken en schrijven over wat er in Duitschland omgaat en hoe weinig er doordringen tot den geest, die Lessing drijft [1]. Het was alles een zoeken naar uiterlijkheden; Van Alphen mocht pleiten voor wijsgeerige beoefening der dichtkunst, het hielp weinig, waar de ziel ontbrak en de menschen wisten het niet.

Typeerend voor het peil der tooneelliteratuur op 't einde der achttiende eeuw zijn de werken van P. 't Hoen, verschenen onder het pseudoniem J. A. Schasz, een veelschrijver, wiens gebied zich uitstrekte van de tragedie tot de klucht. Een zijner bekendste tooneelstukken is: *Dorvant of Zegepraal der Liefde*, 1779. Dorvant de jonge bemint Clara Croonenburg, maar Dorvant de oude, een schatrijk koopman, vindt haar niet rijk genoeg voor zijn zoon. Door allerlei machinatiën van den makelaar Ligthooft komt Croonenburg tot de meening, dat hij geruïneerd is en dat hij alleen voor schande te bewaren is, als Clara met Ligthooft wil trouwen. Zij is bereid alles op te offeren om haar vader te redden, maar juist daardoor wordt de oude Dorvant verteederd en hijzelf brengt 't jonge paar tot elkaar.

Schasz mikte hoog. In 't voorbericht deelt hij mede „dat er op

[1] Men mag wel zeggen, dat Duitschland's invloed op de Westeuropeesche litteratuur aanvangt met Lessing, maar dan staat het met diens *Hamburgsche Dramaturgie* (1767—1769) ook met één slag in het centrum. Reeds *Miss Sara Sampsom* (1755) had in de nieuwe richting gewezen; nu echter ging Lessing doelbewust voort op den weg, waarlangs hij het treurspel — en dus het tooneel — zou bevrijden van de banden der Fransch-klassieke heerschappij, doch tegelijk ook keerde hij zich tegen hen, die niet alleen de oude knellende banden wilden losmaken, maar de vrijheid in bandeloosheid wilden verkeeren. In den strijd tegen het Fransch-classicisme stond het werk van Shakespeare als inzet in den strijd: was deze een gids, zijn tijd ver vooruit, of een schip op het strand. Men moet de achttiende eeuw, vol zelfverheffing, kennen om te gevoelen, hoe moeilijk 't was, een „barbaar" als „übermensch" te leeren beschouwen.

Ook dank zij 't werk van Goethe en Schiller werd de overwinning bevochten. Terugkeer naar de Fransch-classieke periode met haar tooneelregels was in Duitschland onmogelijk, al zouden de zuivere classieken weer in hooge achting komen.

dramatisch gebied niet te roemen valt", ondanks aller inspanning in een tijd, „dat ieder Vaderlander met een patriottischen ijver zich toelegt, om in werk van kunst en vernuft den vreemdeling niets toe te geven en zich van den aangewreven laster van dom en werkeloos te zijn, met daden wil zuiveren". Met vertalen is men op den verkeerden weg: „hoe treffelijk de vertaalde stukken zijn, zij maken zoovele bewijzen van onbekwaamheid of lusteloosheid uit". Bij zoo'n vernietigende critiek mogen we veel verwachten, Het stuk had dan ook succes: de auteur zag zich „met de namen schrander, beroemd, berucht, groot, bestempeld". Wij konden weer gerust zijn: 't buitenland was overtroffen [1].

Er is veel in dit stuk, dat aantrekt en dat er modern uitziet. 't Is niet meer de oude tragedie: de drie eenheden worden niet meer in acht genomen— de vijf bedrijven spelen op drie verschillende plaatsen [2] — en op 't eind loopt 't goed af voor de brave menschen. Ook zijn de hoofdpersonen burgerlieden — Dorvant wat rijker dan Croonenburg, maar toch handelslui. De achtergrond van 't stuk is ook niet meer de hopelooze strijd tegen het noodlot, want de sympathieke strijders winnen. Ook 't oude blijspel is 't niet: 't geheel is ernstig, op verscheidene plaatsen aandoenlijk. Men zou er zelfs in kunnen zien den strijd der hartstochten bij de hoofdpersonen. Bij den ouden Dorvant strijden de beide zijden van zijn liefde voor zijn zoon: hij wil zijn zoon geen smart veroorzaken en hij wil niet dat hij een vrouw krijgt beneden zijn stand; bij den jongen Dorvant botsen de liefde voor Clara en de eerbied voor zijn vader, bij Clara zelf schijnt de liefde voor Dorvant onmogelijk te paren met de liefde voor haar vader.

[1] „Ik voor mij wil wel zeggen te vinden, dat Schasz in zijn *Dorvant* alles opgevoerd heeft, wat men van de Deugd zeggen kan. De streider in die vader zijn gemoed tusschen de Deugd, Tederheid en den Intrest, had Schasz juist wel wat sterker en aandoenlijker kunnen maken, maar dan was het stuk ook al te volmaakt — en als men den eerlijken Kronenburg zijne denkensweize nagaat, dan moet men zeggen, dat Richardson met deszelfs *Clarisse*, *Grandisson* en *Pamela* in ons Vaderland niet meer behoeft te pronken, dat wij thans een Schasz! gevonden hebben, die in een heel klaar begrip zooveel edelmoedige verhevene denkbeelden voortgebracht heeft, als hij in zijne wijduitgestrektheid, ja denzelven daarin ver te boven gaat" (*Vermaekelijk Reispraetje* door M. Turfius. 1779).

[2] In 't exemplaar der Kon. Bibl. staat tweemaal achter elkaar „vierde bedrijf".

Daarbij komt de welopgezette intrigue: Loshooft weet Croonenburg volkomen in den waan te brengen dat hij zijn geld kwijt is en dat alleen Loshooft hem van de schande redden kan, maar dan bederft Loshooft zelf 't spel, door 't nog geslepener te willen doen en ook den ouden Dorvant er in te willen betrekken. In zijn gemeenheid heeft hij echter buiten de Oudhollandsche rechtschapenheid gerekend: de mijn springt verkeerd. Dorvant komt in aanraking met de onkreukbaarheid van Croonenburg, ook in zijn ongeluk, en met de alles opofferende kinderliefde van Clara en dan geeft hij zich gewonnen. Zelf brengt hij zijn zoon en Clara bij elkaar.

Met deze gegevens was stellig een goede comedie te maken, maar 't stuk doet te zeer denken aan de zoo geroemde poppenhuizen der achttiende eeuw; die zitten ook bewonderenswaardig in elkaar en toch, hoeveel verschil tusschen een poppenhuis en een middeleeuwsch miniatuur. Er zit geen leven in. Zoo is 't ook hier. Die oude Dorvant is een pop, een mooie pop, maar leven doet hij niet. Hij keert heelemaal om, hij moet een krachtige persoonlijkheid zijn, en van strijd merken we niets. In 't begin wil hij niet, in 't eind wel, maar de strijd, die zoowel zijn verbod als zijn omkeer hem moeten kosten, daarvan is zoo goed als geen spoor. Hij blijft in alles even waardig en koel; in 't begin doet de persoonlijkheid van Clara bij hem niets toe of af tot de zaak; in 't laatst geeft zij den doorslag, maar 't gaat alles zonder motiveering. Zijn zoon gebruikt wel groote woorden [1] maar van een ernstigen strijd tegen zijn vader — zij het dan ook van een eerbiedigen strijd — vinden we veel minder dan te verwachten is bij iemand, die na een lange reis toch wel eenigszins zelfstandig geworden moet zijn. Met al zijn hartstocht schijnt hij geen anderen uitweg te zien, dan —

[1] Mede als voorbeeld van de taal van het stuk diene:

I. „Neen, Clara! Ik heb u gezworen, ik zweer 't u nog, gij alleen of alle vervloekingen moeten op mij nederdalen — Liever sterven — Al spande de gantsche hel tot mijn verderf samen, ik tart alles — Men mag mij het hart uit dit rampzalig lijf scheuren, maar nooit zullen zij Clara uit mijn teeder hart rukken."

II. „Het is gedaan —. Men wil mij vernielen — (met een lach, waar de wanhoop in doorstraalt van zijn stoel opvliegende). Maar er zijn nog middelen. Voor zijn voeten zal ik sterven. Die barbaar! mijn bloed zal in zijn vernielende oogen spatten! Clara!"

Clara! ik heb u voor eeuwig verloren. III-7.

zich te onderwerpen, eenvoudig te weigeren, aan den wil zijns vaders te voldoen, hij denkt er niet aan [1].

Treedt in dit stuk de strekking weinig naar voren, in een paar andere zooveel te meer. Twee pendanten toonen dit duidelijk, beide met de tendenz: de Duitschers — in het bijzonder de Westphalers — bederven 't hier in 't land. In het eene, *Jurgen Lankbein*, wordt een domme Lankbein vernederd en een eerlijk burger in zijn plaats gesteld; in het tweede: *Holdwich of De Mof, Commis door bedrog*, „wordt een eerlijk burger door de boosaardigheid van een doorslepen Holdwich ter neder geworpen en verplicht zijn ambt aan den schelm, die hem doet tuimelen, in te ruimen". In beide stukken is een tamelijke intrigue, al verheft ze zich nu juist niet hoog en een van de amusementen zal wel zijn, het koeterwaalsch dat de Duitschers spreken. Opmerkelijk is ook, dat in 't tweede de deugd niet beloond wordt, maar dat de boosheid het wint, wat echter niet te verwonderen is met het oog op het doel van het stuk: uiting te geven aan den tegenzin, dien de Westphalers hier opwekten en dat kon toch het best, door ze als zulke geslepen bedriegers voor te stellen, dat zelfs een degelijk en eerlijk Hollander voor hen het veld moest ruimen [2].

Geheel op politiek gebied komt Schasz in een viertal stukjes [3], die den Noordamerikaanschen opstand behandelen, met de mogelijke gevolgen daarvan. Noord-Amerika wordt voorgesteld als een tuin, dien de Wildeman in huur heeft van Mr. Brodding, Engeland. Deze trekt, door zijn leelijke streken, welverdiend, aan 't kortste eind. De Wildeman wordt eigenaar van den tuin, maar Jean

[1] „Wie weet welk een gelukkigen keer onze zaken kunnen nemen. Mijn vader heeft een gevoelig hart, hoezeer hij nu door geldzucht vervoerd wordt, hij heeft een vaderlijk hart, dat niet altoos voor een geliefden zoon zal gesloten zijn. ô God, in wiens hand alle harten zijn, open het zijne voor de klagten van een kind, dat u onder de wreedste folteringen uwe zegeningen voor den oorsprong van zijn leven vurig afsmeekt." I. 7.

[2] „Die Hollander dromen altaid van erlich ont getrouw in hunnen plicht te wollen wessen." (Doortje de neus optrekkende). „Het zijn ook maar Hollenders. Wol hi erlich ont treu zin, dat is goed voor hem, dat duvelsch toeg is bie ons nicht bekent." — „Wel zeker, vader uw landaart is in trek, de inboorlingen zijn er niet meer bekwaam toe."

[3] *Het Amerikaansche kaartspel. De Verdrukte Wildeman. De Misrekening. Het Verdrag.*

Prener, Frankrijk, doet er zijn voordeel mee en Goedhart, Nederland, komt er door in last. Als Jean Prener nu den Wildeman er onder heeft, komt deze met zijn kinderen samen in opstand. Goedhart, gesterkt door Patriot, laat zich niet meer beetnemen; hij brengt als arbiter den twist tot een goed eind, de Wildeman houdt den tuin in eigendom, maar geeft Mr. Brodding en Jean Prener elk een stuk. Waarschijnlijk zijn deze stukjes als leesdrama's bedoeld; de taal is ook veel minder geschikt voor 't tooneel en veel zwaarder betoogend [1].

Schasz had voldoening van zijn arbeid, tenminste aan lof ontbrak het hem niet:

> Maar Schasz verdient meer roem door eigen denkvermogen,
> Zijn *Kaartspel* en zijn *Wildeman*,
> Zijn stukjes van vernuft, daar Neerland op mag boogen,
> Wie toont een wedergâ daarvan ?
> Wie? Wie! dezelfde Schasz schijnt zich nog te overtreffen,
> Hij doet door zijn *Misrekening*,
> Den vindingrijksten geest zijn schranderheid beseffen [2].

Evenwel, de vertaalde stukken op zij schuiven vermocht noch 't Hoen, noch iemand anders. Immers juist in dezen tijd verovert Von Kotzebue het Nederlandsch Tooneel, waar tot dusverre de Duitsche stukken het ver hadden moeten afleggen bij de Fransche [3].

[1] Goedhart. „Men ziet, dat hier de wedervergelding plaats heeft. Ondertusschen kan ik niet ontveinzen, dat het mij verblijdt dat zij elkander dus in het haar zitten: ik voorzie, dat mijn luister en mijn rijkdommen daardoor zullen aanwassen." Patriot: „In eenige opzichten kunt gij er zekerlijk voordeel van verwachten, namelijk dat Prener, indien zijn magt niet een weinig gefnuikt wierd, voor u een te machtig nabuur worden zou; de ondervinding heeft u genoegzaam geleerd, dat zulks voor u zeer gevaarlijk is, vooral indien Brodding zwak en ziekelijk is. Het belang van dezen brengt mede zorg te dragen, dat Prener uwe bezitting niet magtig worde."

„Gantsch niet! Het is voor u allernoodzakelijkst, dat uwe buuren niet te groot worden en niemand hunner kan klein gemaakt worden zonder dat zich daardoor deszelfs verdrukker verheffe en voor anderen ontzagchelijk worde. Denkt gij, dat wanneer Brodding in krachten aanwies en zich met het vermogen van Jean Prener verrijkt hadde, hij voor u minder vreeslijk en minder te duchten zou zijn dan Prener?"

[2] Met dit lofdicht opent *Het Verdrag*.

[3] „Hoogduitsche werken kwamen toen bij ons niet over den vloer. Het heugt mij niet in de zoo uitgebreide boekerijen van mijn beide grootvaders Hoogduitsche werken te hebben aangetroffen — wel enkele vertalingen." (Voorrede van de *Dramatische Werken* van Mr. J. van Lennep).

Op het Duitsche tooneel was Von Kotzebue (1761—1819) de groote man voor 't publiek in die periode, een auteur, die zijn stempel drukte op de dramatiek van zijn tijd. Niemand beter dan hij wist het groote publiek de stof te bieden, waarnaar het bewust of onbewust, verlangde en hij wist die te geven met zoo'n intuitieve kennis van wat op het tooneel indruk maakt en in zoo'n verbijsterende hoeveelheid — acht en negentig tooneelstukken staan op zijn naam — dat men zich moet verwonderen hoe iemand, die zoo 't gevoel van het schouwburgpubliek wist te treffen, die zoo wist wat den mensch stoot of vleit, zich zoo diep gehaat en veracht kon maken bij allen die er zich op beroemden Duitsch te voelen, dat zijn vermoording bijna als een straf van de Hemelsche gerechtigheid beschouwd werd.

Van Kotzebue wist te treffen, door scherp naar voren te brengen de tegenstelling, die dikwijls bestaat tusschen het zuivere formeele recht der juristen en het spontane, intuitieve rechtsgevoel der massa. Hij voerde ten tooneele overtreders, misdadigers naar de wet, verworpenen door den kring die angstvallig het rechte pad houdt, maar die ondanks het officieele brandmerk door hun in den grond edel en verheven karakter zich zedelijk de meerderen toonen van wie laag op hen neerzien. Men heeft het hem zwaar aangerekend, dat hij altijd de officieele ondeugd in een schoon licht wist te stellen; men heeft hem verweten, dat hij zoo het afstootende aan de misdaad ontnam en den weg baande tot botsingen met deugd en moraal, tot een vervloeiing der grenzen, maar van zuiver literair standpunt geoordeeld, heeft hij het burgerlijk drama in Duitschland populair gemaakt. En daarnaast heeft hij het Duitsche blijspel met het beste gevolg beoefend. Nog in dezen tijd vond *Die deutschen Kleinstädter* in een opvoering bij Royaards een dankbaar publiek. Wil men den smaak leeren kennen van het Duitsche theaterpubliek in de eerste helft der negentiende eeuw, dan komen de spelen van Von Kotzebue daarvoor 't meest in aanmerking. En niet alleen van het Duitsche; ver over de grenzen, ook buiten Europa, was hij de gevierde tooneelschrijver. In ons land werd in 1792 gespeeld de vertaling van zijn *Die Indianer in Engeland* en daarmee begint hier zijn zegetocht. In hetzelfde jaar werd *Menschenhasz und Reue* (van 1789) vertaald opgevoerd; de Rotterdamsche Schouwburg opende zelfs 20 Augustus van dat jaar met dit

stuk, als een aanwijzing, in welke richting de directie voornemens was de onderneming te leiden. Tusschen 1790 en 1830 werden van Von Kotzebue meer dan honderdtwintig vertalingen geleverd; de meeste zijn met succes vertoond.

Naast von Kotzebue stond Iffland, niet in zoo hooge mate populair, maar wiens *Jäger* (1785) toch getuigde van de hoogte, die hij op dramatisch gebied wist te bereiken. Van hem werden in het Nederlandsch wel dertig stukken vertaald, een bewijs voor den grooten invloed, dien het Duitsche tooneel ook door hem op het onze had, een invloed, die door de ernstige beoordeelaars op zedelijk gebied minder geducht werd dan die van den gehaten Von Kotzebue [1].

Toch mag uit het voorgaande niet afgeleid worden, dat de comedie de tragedie geheel verdreven had. Integendeel: nog altijd gold deze als *de* kunst en, wat de opvoering betreft, stond zij hier te lande op hoog peil. Niemand minder dan Talma verklaarde tijdens Napoleons bezoek aan Amsterdam in October 1811, nooit met begaafder actrice samengespeeld te hebben dan mevrouw Ziesenis-Wattier, die in het Hollandsch voor Phedra speelde. En zelfs was Napoleon er zoo mee ingenomen, dat hij de kunstenares een jaargeld van tweeduizend francs schonk. Nu wordt er veel door tijdgenooten geprezen, dat door het nageslacht met een medelijdenden blik wordt voorbijgegaan en is de tooneelspeelkunst in de eerste plaats wel alleen door den onmiddellijken aanschouwer te beoordeelen, maar we mogen toch wel aannemen, dat de uitbeelding der tragedie op hoog peil stond. Geen wonder dan ook, dat er voor geijverd werd haar in waarde te houden tegenover het opkomend nieuwere tooneelspel, waar de grenzen tusschen tragedie en comedie vervaagden.

In 1783 had Jeronimo de Vries het nog opgenomen voor het navolgen der Klassieken. Feith was 't met hem eens, al hield hij zich in *Ines de Castro* al niet meer aan de eenheid van plaats. De voorname woordvoerder dier richting echter is Samuel Iperusz. Wiselius [2], èn door zijn positie, — hij was hoofddirecteur der

[1] „Aber Ifflands festgehaltene moralische Tendenz macht bei Kotzebue einer mit Tugend drapierten Apotheose der Liederlichkeit Platz" (Wilhelm Scherer *Geschichte der Deutschen Literatur*. pag. 557).

[2] In 1826 verscheen zijn: *Over de tooneelspeelkunst*, dat een gewijzigde her-

politie te Amsterdam — en door zijn naam als tooneelschrijver een man van gezag. Hij had echter genoeg inzicht in den menschelijken geest, om te begrijpen, dat men het voorbijgegane niet zoo maar weer terug kon roepen; hij wilde dan ook voldoen aan de eischen waaraan de nieuwere stukken zoo duidelijk hadden getoond te kunnen voldoen. Eigenlijk ging het bij hem dan ook niet zoozeer tegen de stukken van Von Kotzebue en Iffland als tegen hun zooveelste-rangs navolgers, die allerlei minderwaardigs op het tooneel brachten om het publiek te amuseeren. Hij begreep, dat de zuiver Oudgrieksche motieven het publiek niet meer pakten; hij wilde dan ook op het tooneel als achtergrond der stukken voorname zedekundige of godsdienstige waarheden — zooals deze, dat de misdaad niet ongestraft blijft — den toeschouwer diep inprenten; hij wilde in de Fransch-classieke tragedie wat meer verwikkeling brengen, om de negentiende-eeuwsche aandacht te kunnen boeien. Zoo hoopte hij stukken te krijgen die èn aan de eischen der kunst, èn aan het publiek voldeden.

Wiselius greep hoog; hij wedijverde zelfs met Schiller, voor wien Kinker al gepleit had, ook door vertalingen, tegenover de afbrekende critiek van Bilderdijk, waarvan men echter niet kan zeggen, dat ze op een volledige kennis van den beoordeelde berustte. Naast den *Don Carlos* heeft echter *De dood van Karel, kroonprins van Spanje* zich niet kunnen handhaven.

Financieel ging het met den schouwburg slecht; de exploitatie was niet loonend. Nadat in 1795 het Stedelijk Bestuur den schouwburg onder zijn bewind had gekregen, was het geldelijk beheer een voortdurend worstelen geweest. Eerst stonden er aan het hoofd vier stedelijke commissarissen met een secretaris, toen werd de schouwburg verhuurd aan Snoek en Majofski en in 1820 zou men 't weer met eigen beheer probeeren. Wat men daarbij Amsterdam moge verwijten, zeker niet dat schrielheid den bloei van het tooneel heeft verhinderd, want als het op geld aankwam, klopten commissarissen nooit tevergeefs bij het Stadsbestuur aan [1].

druk is van zijn verhandeling: *Over het zedelijk nut des regelmatigen schouwspels en de verhevenheid der Tooneelspeelkunst.*

[1] De stad gaf officieel 25.000 gld. subsidie. Inderdaad moest soms wel meer dan het dubbele worden bijgepast. Omstreeks 1840 kwamen er jaarlijksche tekorten van 80.000 à 85.000 gld. (Dr. J.A.Worp. *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg.* II. blz. 255).

Tegen 1840 ging het weer recht op een crisis aan. Ook het schouwburgbestuur zag in dat het op den weg van tekort op tekort niet voort kon gaan en daarom besloot het gemeentebestuur het maar weer met particuliere exploitatie te probeeren [1], niet zoozeer met hoop op succes, als wel uit wanhoop, omdat het zoo niet kon blijven.

De groote tekorten waren wel de aanleiding dat er onmiddellijk verandering moest intreden, doch de dieper liggende oorzaken werkten daartoe niet weinig mee. Er was een proef genomen met de gemeentelijke exploitatie van den schouwburg als amusementsbedrijf en dat was jammerlijk mislukt, niet alleen in koopmanszin, maar ook uit cultureel oogpunt: niemand was bevredigd. Er waren verschillende oorzaken. In de eerste plaats is het tooneel in ons land onder een groot deel des volks niet populair: het Christelijk volksdeel ziet in de tooneelwereld een geest heerschen, waarvan het bij intuïtie voelt, dat deze niet harmonieert met zijn kerkelijke denkwijze, zelfs als men in theorie het mogelijke nut van het tooneel niet wil ontkennen en wil toegeven: abusus non tollit usum. Over het geheel genomen was en is daar de meening, dat het tooneel, alles bij elkaar beschouwd, meer invloed uitoefent naar den kant van het verderf dan naar de zijde der verheffing [2].

En niet alleen in orthodox-Christelijke, ook in andere ernstige kringen der maatschappij had men op het toenmalige tooneel veel tegen [3]. De stukken van Kotzebue c.s., waarin telkens een bepaalde misdaad onder zulke zeer bijzondere omstandigheden het publiek werd voorgezet, dat zij begrijpelijk en vergeeflijk geleek, ja, dat de misdadiger in een aureool van gekwetste rechtschapenheid kwam te staan, moesten schadelijken invloed hebben op het

[1] Als bewijs van de welwillende pogingen om het tooneel te helpen diene dat de schouwburg gratis werd afgestaan, met een Koninklijke subsidie van *f* 10.000, een gemeentelijke van *f* 9.000 en een provinciale van *f* 3000.

[2] Vgl. als uiterste de dichtregelen van J. C. Mohr op den Brand van 1772:

Roep, brandend' schouwburg! dan en klinke door het land:
„Rechtvaardig is de Heer! Zijn wraakvuur stak me in brand!"

[3] „Ook nu nog roepen zij met den vaderlandslievenden Wiselius het wee uit over elk tooneelbestuur, dat tooneelstukken die een verderfelijke strekking aan den dag leggen op het tooneel laat vertoonen, hen openlijk tegen God en den Burgerstaat misdadig verklarende" (*Spectator* I. 1843).

publiek, dat altijd generaliseert. Zelfs was dit eigenaardige tooneeltype al doorgedrongen in de volksliteratuur [1]. Geen wonder dan ook dat verscheidenen er tegen op kwamen. Het tooneel verdoezelde de scherpe scheiding tusschen goed en kwaad, trok de moraal scheef en bracht het geweten in de war. Wat moest dat niet een slechten invloed hebben op de vorming van het jonge geslacht! [2] Beschamend vond men het, dat vreemden hier 't voorbeeld tot verbetering durfden geven. Toen in April 1829 een Engelsch gezelschap met miss Smithson te Amsterdam *The Stranger* (*Menschenhasz und Reue*) opvoerde, werd het slot veranderd. Op het Hollandsch tooneel verzoende Meinau zich op 't zien zijner kinderen met Eulalia en riep haar toe: „Wij zullen nimmer scheiden!" Dit „hoogst aanstootelijk" tooneel werd door de Engelschen veranderd. Als de echtbreekster haar kinderen omhelst, valt het scherm [3].

Dit Engelsche gezelschap was maar een concurrent van geringe beteekenis voor den Hollandschen Schouwburg, die toch reeds door het deftige publiek gemeden werd. Het toonde liever zijn ontwikkeling door de vreemde schouwburgen te bezoeken, in de eerste plaats het Fransche Theater, daarnaast ook den Hoogduitschen Schouwburg, en bij tusschenpoozen ook Italiaansche operagezelschappen. Toch was de beteekenis van het optreden der Engelschen in April 1829 gewichtig, door den grooten indruk dien 't spel van de ster,

[1] Zoo verscheen in 1819: Kruse Laurids: *De moordenaar in koelen bloede en met overleg, en nogtans een man die achting verdient.* Uit het Deensch volgens de Hoogduitsche vertaling van C. Th. Eckerman door J. W. J. S(teenbergen) v(an) G(oor)?

[2] „Heden en morgen, avond aan avond, leert men in stuk bij stuk aan de heiligheid van den echt twijfelen en verleiding vergefelijk vinden: En voor wie geschiedt dit? Voor een schare, die het koren van het kaf weet te scheiden, schaarsch als het eerste onder de stoppelen is? Neen, voor de heffe des volks, dat daar zijn wilde tochten toom en teugel moest leeren aanleggen, — voor de jongelingschap, die in dezen spiegel der maatschappij de degelijkheid den krans moest zien wegdragen — voor uwe dochteren en zusteren, wie de blos vreemd moet zijn geworden, als zij de wulpschheid dulden. „Wreek onzen volkszin, wreek onze zeden op die misgeboorten, roept ge den jeugdigen dichters toe." (E. J. Potgieter. *Hollandsche Dramatische Poëzie. De Gids* 1850).

Vgl. ook *Het Ballet* in *Rijmen aan Bonifacius.* (Werken van Potgieter. XI 312).

[3] *Ned. Mercurius*, blz. 501.

Miss Smithson, maakte. De *Nederlandsche Mercurius* was vol lof: „Het is met een ware verrukking geweest, dat wij in haar de eenige vrouw hebben mogen toejuichen, die in staat was ons het ideaal der tooneelspeelkunst, de onvergelijkelijke Wattier, weer voor den geest te brengen" [1].

Ditmaal kon men niet zeggen, dat de lof uitgedeeld werd, alleen omdat het vreemden waren; de troep, waarmee miss Smithson optrad, bleef evenmin kritiek gespaard als de keus der stukken[2]. Daarbij kwam nog, dat zij in het tooneelspel nog meer lof inoogstte dan in de tragedie, wat echter misschien minder lag aan de sterke zijde van haar talent, dan aan de moderne manier, waarop zij de tragische rollen speelde [3].

[1] *Nederl. Merc.* blz. 452. Vergelijk ook:
„De indruk, welke Miss Smithson bij de twee vertooningen van *Venice preserved* op de toehoorders en aanschouwers van haar spel heeft achtergelaten is onbeschrijflijk, doch toont, dat de smaak van ons publiek, voor hetgeen waarlijk schoon en goed is, nog niet zoo zeer is bedorven als men somtijds het wil doen voorkomen. Door ongesteldheid aangedaan, omringd van lieden, die tot alles behalve tot het beroep van tooneelspeler geboren schijnen, op een tooneel waar machinist en decorateur wedijveren, wie het meest zal toebrengen tot vermindering der illusie, overwint zij alle hinderpalen, vervult zij alleen het tooneel, weet zij door haar ongekunsteld en betoverend spel het verloren theatraal effect aan alles terug te geven, brengt zij den aanschouwer uit het rijk der wezenlijkheid in dat der idealen terug. Is zij niet op het tooneel, men geeuwt, men lagcht, men praat hardop en verwaardigt de arme spelers met geen blik, dan met dien van het medelijden of der bespotting; verschijnt zij weder, alle oogen worden op haar gevestigd, aller aandacht is gespannen: niets dat de stilte stoort, de weggenomen indruk is op nieuw gegeven: men houdt den adem in; men vreest een woord, een wending, een oogopslag te verliezen en de doodsche kalmte maakt alleen plaats voor een onwillekeurige toejuiching, van alle toehoorders als met toverkracht afgevorderd." (*Ned. Merc.* blz. 468). Waarschijnlijk zijn deze uitingen van Van Lennep. Zie: *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* door Jhr. Dr. M. F. van Lennep I blz. 116).

[2] *The young widow*, een klucht die na het stuk van Rowe vertoond werd, is een elendig prul, zonder samenhang, zonder vernuft, zonder smaak opgesteld. (*Ned. Mercurius* blz. 547).

[3] „In de sterkere passages zal zij aan lieden van den hoog klassieken smaak misschien minder voldaan hebben — dat kruipen over den grond, dat haaren uittrekken hetwelk zij nog altijd met een onnavolgbare waarheid weet te doen, moge aan het hooge treurspel onvoegzaam schijnen, het is der Engelschen manier, welke niemand haar misduiden kan nagevolgd te hebben. — Wij hadden in Ophelia's zinneloosheid wat meer droefgeestigheid, wat meer

Heel aangenaam moet het voor de Nederlandsche tooneelspelers niet geweest zijn, zoo overvleugeld te worden door een vreemde, maar het kan niet ontkend worden, zij hadden veel te leeren en het voorbeeld der vreemden kon hun goed doen [1]. Was de vorige periode rijk aan begaafde en geliefde kunstenaars geweest, nu kwamen de magere jaren. Dirk Sardet stierf in 1817, zijn vrouw was reeds in 1813 overleden. Ward Bingley stierf in 1818, Majofski in 1822, de beroemde mevrouw Ziesenis—Wattier in 1827 en als heksluiter der grootsten, de gevierde Andries Snoek in 1829. En na 1830 ging het nog door: Rombach 1833, Beyninck 1834, Jelgerhuis 1836. Wat het ergste was, nieuwe lichten gingen zelden op, daaronder blonk Anton Peters als een der meest belovende, doch hij stelde te leur.

Het was een eigenaardige kring, die der Nederlandsche tooneelspelers. Over minachting qua acteur hadden zij nu juist niet te klagen, meermalen werden zij in dicht en ondicht begroet [2] en dikwijls door mannen met klinkende namen [3], ook al kwam de lof vaak het luidst na hun dood. Zij vormden een wereld op zich zelf, zeer dikwijls door nauwe bloedverwantschap aan elkaar verbonden. Het binnentreden in dien kring was niet gemakkelijk en de aspiranten werden gewoonlijk niet uit de beschaafdste kringen gerecruteerd. Ook had het schouwburgpubliek bij hun aannemen de beslissende stem in het kapittel en bij dat publiek voerden de lagere standen den boventoon [4].

aandoenlijks verlangd, naar onze meening speelde Miss Smithson die rol niet fantastisch, niet smeltend genoeg". (*Ned. Merc.* blz. 547).

[1] „Mvr. Jelgerhuis bracht haar kleine rol goed ten uitvoer, wij meenden nu en dan op te merken, dat zij het spel van Miss Smithson, vooral in de rol van Juliet, bestudeerd en zich ten nutte gemaakt had" (*Ned. Merc.* blz. 26).

[2] Zoo zong *Apollo* in 1828: Aan den Heer A. Snoek.

Wat waag ik wierook u te plengen,
Mijn wieken aan de zon te zengen,
Uw lof en glorie uit te schallen?
Uw kniên te omvatten, kunstenaar;
En aan uw zijde neergezeten.
Wien al wat schoonheid mint vereert,
Die wat haar naad'ren durft verteert,
Neen, bevend u te voet te vallen,
U tolk der poezie te heten,
Te luistren naar uw citersnaar.

[3] Zoo droeg Johannes Kinker zelf een lierzang voor op het tooneel ter eere van het jubileum van Mevr. Ziesenis Wattier in 1805. 't Is waar, dat die tijd juist een hoogtepunt was voor het tooneel.

[4] Een nieuwe acteur trad driemaal op in voorname rollen; juichte het pu-

De critiek richtte zich dan ook dikwijls op fouten, die op een gebrek aan beschaving wezen. Van Van Ollefen heette het, dat hij de verzen uitsprak als proza, als plat proza, en Bingley moest al heel leelijke pillen slikken [1]. Maar niet alleen uit gebrek aan manieren kwam veel afkeurenswaardigs voort; er schijnt in dien tijd een zekere wansmaak met opzet gecultiveerd te zijn. Een tooneelspeler moest een mensch niet als een mensch, maar als iets bijzonders voorstellen, dat kwam uit in houding, gang, gebaren en in 't bijzonder in de Taal. „Voor hem bestaat het Hollandsch — als voor ons allen, helaas! — niet slechts uit twee talen: de spreektaal en de schrijftaal, de eene te plat om te worden gedrukt, de andere te stijf om te worden gesproken, — voor hem is er nog een derde Hollandsch, het Hollandsch des hedendaagschen tooneels, dat zelfs de verzen van Vondel onuitstaanbaar maakt. Het is beurtelings een gedreun, een gebrom, een gekrol of een gebrul, dat den hoorder walgt eer de spreker er heesch van wordt, hoe spoedig dit ook het geval zij, — het valt der overlevering dank te weten, dat verzen moeten worden uitgegalmd, „alexandrijnen om palen meê in den grond te heien" zeggen de liefhebbers; het is zich aanstellen of men geen bezielde taal kan spreken zonder bezeten te zijn. Wij zouden overdrijven, zoo wij niet erkenden, dat er nog enkelen optreden, welke de overtuiging toonen te koesteren, dat hun stemleiding den gemoedstoestand hoorbaar schilderen moet, maar schaarsch als zij blijken, worden zij nog schaarscher gewaardeerd in een schouwburg, die schreeuwen synoniem van spreken heeft gemaakt" (*Hollandsche Dramatische Poëzie* door E. J. Potgieter, *De Gids* 1850).

Het groote kwaad was, dat bestuur en spelers zich gedwongen zagen, het publiek het naar den zin te maken, het publiek, dat er nu eenmaal was en dat eigenaardige ideeën had. De schouwburg moest het deelen met vermakelijkheden als de Salon des Variétés in de Nes: „entrée 75 cents per persoon, welke in vertering worden aangenomen". En zoo'n inrichting diende toch de kunst, naar

bliek hem toe, dan was hij aangenomen; werd hij uitgefloten, dan kreeg hij geen engagement.

[1] „De heer Bingley mangelde het aan fatsoenlijkheid, die zijn rol eenigermate vereischte. (*Argus*, door Fr. Reland 1828. blz. 91).

de schatting dier dagen [1]. Het lagere publiek voelde zich in den schouwburg thuis, men kon er een gezelligen avond doorbrengen. Teekenend voor zoo'n kunstavond is een berichtje als: „Op Maandag 4 Mei is *Menschenhaat en Berouw* voor een talrijke saamgevloeide schaar van tusschen dienst zijnde of op trouwen staande maagdekens en haar neven of vrijers vertoond geworden. Het treffelijk spel van Engelman en Mw. Koning, aan welke de hoofdrollen waren toevertrouwd, schijnt, niet minder dan de brandewijn en de likeur, welke onder de vertooning genuttigd werden, een aandoenlijken invloed op het zenuwgestel van dat belangrijke gedeelte des Publieks gemaakt te hebben" [2].

Het publiek voelde zich de baas in den schouwburg, de tooneelspelers moesten bukken of bezwijken [3]; in een onhebbelijk optreden zag het geen bezwaar; alleen zijn genot moest den doorslag geven en daarnaar moest ieder zich schikken, zelfs de tegenwoordigheid van den Koning imponeerde het niet [4].

In overeenstemming met den smaak van het publiek — zei Jan Vos niet reeds, dat het zien het publiek meer beweegt dan het hooren — werd het gebouw op het Leidsche Plein meer kijkspel dan gehoorzaal en viel de nadruk steeds meer op de pantomines en balletten [5], die met de opera konden concurreeren en

[1] Van dezen schouwburg heette het in een ingezonden stuk in de *Avondbode* van 18 Mrt. 1840: „Met de meest mogelijke nauwkeurigheid worden daar de grootste stukken van de meest geachte schrijvers opgevoerd, zooals *Het Leven van een Dobbelaar, De Dood van Rollo, Natuur en Plicht.*"

[2] *Nederl. Merc.*, blz. 565.

[3] Te Rotterdam dwong het, door te fluiten, den acteur Theodoor midden in het stuk zich door een ander te laten vervangen in de rol van Hippolytus. (*Nederl. Merc.* blz. 488).

[4] „Niet ten onrechte gewaagde de Amsterdamsche Courant dan ook van den onvermoeiden ijver, waarmede Heeren Commissarissen hun waarlijk moeilijke taak volbracht hebben. Jammer is het, dat hun veelvuldige zorgen, om Z. M. op een behoorlijke wijze in den Stadsschouwburg te ontvangen, door de lieden die op de tweede gaanderij gezeten waren zoo slecht beloond werd, want alleronaangenaamst was hun luidruchtig geschreeuw en gestadig gedruis, waardoor men telkens verhinderd werd de muziek met de vereischte aandacht te hooren. Dit is dan ook de oorzaak, dat men over de meerdere of mindere juistheid van de hoorbare voordracht van dit zangspel niet gegrond oordeelen kan" (*Ned. Merc.* bld. 759).

[5] Het Ballet was in dien tijd iets anders dan wij er onder verstaan. *Robert de Boeteling*, een ballet van Voitus van Hamme gaf: engelen, duivels, een paard

die alle tezamen onder de hoede van 't schouwburgbestuur stonden. Het leeuwendeel der inkomsten werd er aan besteed [1]) en zóó boeiden de balletten het publiek, dat zij wekenlang achtereen op het repertoire gehandhaafd konden blijven en voor velen datgene waren, waarom men zich een gang naar den schouwburg met de tooneelvoorstelling nog getroostte. Zoo ging de waardeering der degelijke stukken al meer achteruit; Kotzebue trok een volle zaal en den volgenden dag werd een opvoering van Racine bijna door niemand bezocht: [2] het goede publiek kwam in den schouwburg niet meer [3].

Over de kwaal was men het eens; daarover kon zelfs in de meest chauvinistische kringen geen verschil van meening meer bestaan [4]. Echter, in de keuze van de middelen ter verbetering was men het verre van eens. Er waren er die terug wilden, heelemaal naar de vertalingen der Fransche klassieken [5], anderen wilden juist de cultuur van Iffland en Kotzebue uitbreiden [6], de critici zelf

met twee staarten, gevechten, een gevangenis, roovers, een belegering, een hond met een leeuwenpruik enz. (*Apollo* 1828. blz. 143; aangehaald in de Zwolsche Herdrukken no. 27: *Albert* van Potgieter, door Dr. G. Engels.

[1] „Daarin stak het grootste kwaad van die dagen, men wilde dringender dan ooit, niettegenstaande men er geen bruikbare elementen voor bezat, het opvoeren van groote opera's bevorderen, waaraan honderden guldens tot opluistering verkwist werden". (Johs. Hilman, *Ons Tooneel* blz. 215).

[2] *Ned. Merc.* blz. 529.

[3] „Slechts uit nieuwsgierigheid of uit verveling verledigt men zich nog somwijlen een voorstelling te gaan bijwonen." (Handelsblad, 22 April 1841).

[4] Hierbij sluit aan de klacht over den wansmaak op het tooneel:

En de schouwburgzaal staat ledig, als haar maatzang (n.l. der Poezy) wordt gehoord,

Maar 't bedrijf van jagers, krijgslui, joden, raden, ambachtsliên,
Kunt ge op straat, in kerk, of woning immers daaglijks *gratis* zien?
Vraag dat aan d'ontelbre schare, die voor 't schoon der Dichtkunst koud,
Zelf(s) een klucht van *hond* en *aaksters* met verrukking heeft aanschouwd.

(A. van der Hoop in *De Nederl. Merc.* II. 409 over De Schim van Shakespeare.

[5] „Mochten wij hen voortaan meer in de classieke meesterstukken der Fransche school zien optreden en het den Heeren Hoedt en Bengley daartoe niet aan volharding ontbreken. Zeker is het, dat zij zelf dan in de schatting van elken waren kunstvereerder zullen rijzen."

Apollo 1827/1828. (Over het Zuidhollandsch Tooneel).

[6] De inzender vestigt de aandacht op de stukken van Iffland en Kotzebue en anderen, wier werken te geacht zijn dan dat men om het publiek te lokken

verketterden elkaar[1]. Als er een met lof van *Jaromir en Bertha of de Stamvrouw* schrijft[2], spreekt een ander van „voddige kluchten als de Ahnfrau" [3]. Sommigen hebben dan ook zeer eigenaardige ideeën over kunst. Aan de eene zijde een zeker te hooge waardeschatting van het tooneel als de basis van alle taal en letterkunde: „de verbastering van het tooneel zal ongemerkt haren verwoestenden invloed op onze taal en letterkunde uitoefenen en beide zullen eerlang in den jammerpoel van barbaarschheid — waaruit zij in ons land door de tooneeldichtkunst zijn gered geworden, terugzinken[4]"; aan de andere zijde een hooghartig doodzwijgen[5]. Ook de verhouding van treurspel en modern drama gaf aanleiding tot eigenaardige ontboezemingen: „Hetgeen in het hooge treurspel betaamt en voldoet staat ons tegen in het klein tafereel van het burgerlijk dagelijksche leven. De heillooze minnedriften van een Pharan, eene Phedra, eene Clytemnestra, eene Jocaste moeten ons niet vertoond worden, dan bedekt met den glans en de majesteit van Melpomene. De hooge waardigheid, de luister, de afstand vooral, waarin de hoofdpersonen tot ons geplaatst zijn, nemen het aanstootelijke weg.... Wanneer wij uit de sfeer der idealistische wereld ons in de wezenlijke verplaatsen moeten, dan stuit

ijsselijkheden als de bovengemelde zou behoeven op te voeren. (Correspondentie *Avondbode* 28 Januari 1840).

[1] Wij hebben ons de moeite gegeven zijn (d. i. van Proficiat, den schrijver der tooneelbeoordeelingen in het *Algemeen Nieuws- en Advertentieblad*) geleverde beoordeelingen na te lezen en hebben die van nul en geener waarde bevonden en zoo wij er ons oordeel over uitbrengen, eigenlijk geen weerlegging waardig. (*Apollo* 1828, bld. 138).

[2] „Onder de laatste treurspelen, welke de Duitsche tooneelmuse heeft opgeleverd en waarin men getragt heeft de magt van het noodlot aanschouwelijk te maken, bekleedt de bekende *Ahnfrau* van Grillparzer eene voorname plaats. De stijl (van het oorspronkelijke) is levendig en bloemrijk, de versificatie vloeyend en bevallig, de schildering der karakters waar en menschkundig. Over het algemeen verdient de vertaler allen lof". (*Apollo* 1828 Maart).

[3] *Argus* door Fr. Reland blz. 88.

[4] *Spectator* I, 1843.

[5] „Zoolang er geen fatsoenlijke stukken, die de kritiek verdienen, opgevoerd worden, zullen wij in het algemeen een en ander over het tooneel in het midden brengen, maar overigens zwijgen en onze lezers niet vervelen met de herhaling der platheden van een helaas, diep vervallen Tooneel" (*Argus*, blz. 92).

het ons, gewone menschen door bloedschendige hartstochten geslingerd te zien, het blijspel houdt dan op te wezen, wat het wezen moet"[1])

De redding van het tooneel moest op natuurlijke wijze tot stand komen; voor een bloeiend nationaal tooneel was de onontkoombare voorwaarde: hoogstaande, nationale schrijvers. Wat het blijspel betreft, meermalen was de hoop op een nationalen auteur begonnen te flikkeren.

Als typisch voorbeeld van een tooneelspelschrijver uit de eerste helft der 19de eeuw kunnen wij nemen Mr. A. van Halmael Jr., een zeer geleerd en smaakvol man, volgens Worp [2], en bovendien schrijver van heel wat treurspelen. Hij schreef het blijspel *De Hekelaar* [3]), nog in 1841 „op het bijzonder en hoogst vereerend verzoek van H. M. de Koningin op het repertoire van den schouwburg geplaatst". Het is 't verhaal van iemand, die ieder en alles hekelt en zich daardoor iedereen tot vijand maakt. Hij heet Damon, en heeft een erfoom Orontes, die hem gaarne zou doen trouwen met Julia, de dochter van Orgon. Maar er is een medeminnaar, Erast. Daarnaast komen nog de kamerdienaar van Damon, Pasquin, en de kamenier van Julia, Lisette. Al dadelijk komt 't mooi uit, dat Damon en Julia al op elkaar verliefd zijn en dat Erast, hoewel hoog geacht, geen greintje liefde inboezemt. Alles zou dan ook van een leien dakje gaan en dit zou niemand verwonderen: Erast is een soort sul, iemand die zoo verstrooid is, als een karikatuur uit een geïllustreerd Zondagsblad en Orgon is een flinke kerel. Maar, hij hekelt de gebreken zijner medemenschen en dat is onvergeeflijk. Ondanks de roerende vermaningen van zijn knecht betert hij zich niet; dan trekt ieder de handen van hem af en Julia neemt Erast.

Ten eerste zou men kunnen vragen, waarom dit stuk een blijspel heet, of 't moest zijn, omdat het geen tragedie is, waar het intusschen in bouw en afloop meer van heeft; maar erger is, dat de figuur van Damon in 't geheel niet aannemelijk wordt gemaakt. Van zijn hekelen komen slechts enkele staaltjes voor. Om een tweedehandsche aardigheid maakt men in Frankrijk twist met hem —

> Werd oorzaak, dat men straks, als razend, hieuw en schoot;
> Om zulk een beuzeling slaan zich de menschen dood.

[1] *Argus* blz. 709.
[2] *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland.* II. blz. 344.
[3] Amsterdam bij Sl. Delachaux Kalverstraat no. 53, 1817.

en als men op de eenige bladzijde van het stuk komt, waaruit eenige geest spreekt — blz. 30 — dan blijkt spoedig, dat Boileau daarvan de eer wegdraagt; moet de schrijver een voorbeeld geven hoe Damon door zijn hekelzucht — verdiend — in last komt, dan laat 't vernuft den schrijver hopeloos in den steek, al spant hij de aandacht door den knecht te laten waarschuwen: „Nu vangt het hekelen aan!" Dat gaat dan zoo:

Men breek' dit schimpen af.
Mejuffrouw of Mevrouw, gij zijt hier al te straf.
En daar de herderin 't onnoozel lam verweren,
Voor wolven hoeden moet, voor 't kerk- en staatsregeeren,
En gij het laatste hebt, voor 't eerste, u onderstaan,
Heeft tante 't meest de schuld, zoo nichtje heeft misdaan.

Als ieder zoo 't zijne heeft gekregen, en ieder hem aanvalt, gaat de twist door,

tot ik in deze stad,
Behouden binnenkwam, van 't lachen afgemat.

Op 't eind blijkt Erast een engel, als hij tot zijn medeminnaar, die hem zijn geliefde ontjaagd heeft, zegt:

Ondankbre! Ik moest...., maar neen! schoon gij het niet verdient,
Gij mint mijn Julia, daarom toon ik me uw' vriend.

En dat is 't mooie in 't stuk: de deugd wordt beloond. Openlijk wordt Damon, door Julia, die hem reeds haar liefde duidelijk getoond had, aan den dijk gezet en verruild voor Erast:

Vereerenswaardig vriend! zoude ik u nog weerstreven!
U, die hem bijstand biedt, die u mijn hand betwist,
En zelfs uw teedre min zoo fier te teuglen wist,
Die kwaad met goed beloont! Moge ook 't vooroordeel smalen,
U biede ik hart en hand, durf met die daad te pralen.
Spreek mijnen vader aan, vraag hem, of ik, deez' dag,
Uw reedlijkheid, uw trouw, uw deugd beloonen mag.

Iedereen zou verwachten, dat Damon nu terugkeert van zijn verkeerden weg, maar neen, als Pasquin hem uit zijn droom wekt

Mijnheer!

eindigt 't stuk:

Damon.

Spant alles t'zaam? Laat ons van hier vertrekken.
Blijft gij bij mij, Pasquin?

Pasquin.

Ja! tot het uur des doods,
Wij deelen, zoo gij 't wilt, mijn laatste bete broods!

Damon

(in tranen hem de hand drukkende)
Rijk mij uw hand, mijn vriend! 'k zal zoo voortaan u noemen.
Ik schrei, maar schrei uit vreugde, en om uw deugd te roemen.
(Na een kleine tusschenpoozing, zeer bitter)
Boileau! u, nevens hem, ontvoere ik aan dit oord.
Gij blijft mij, uw vernuft, dat mij alleen bekoort,
Strekt mij tot troost; voor mij zal niets uw glans verduistren;
Deze onvergeetbre dag verplicht me u na te fluistren,
Dat „van heel 't dierenheir, dat door het luchtruim zweeft,
„Deez' aardschen grond betreedt, of in de watren leeft,
„Van Peru tot Parijs, en van Japan tot Romen,
„Mij, als het zotste dier, de mensch is voorgekomen!" [1]

Een tweede auteur van wien groote verwachtingen werden gekoesterd, was C. W. Thöne, die in 1828 het blijspel *Oude en Nieuwe Zeden* het licht deed zien. Het was een stuk in vijf bedrijven, zonder eigenlijke vinding of intrigue; het stelde den ouden, eenvoudigen, degelijken Hollander tegenover den modernen geest, die vooral bij de vrouwen zich uitte in leven boven haar stand, zonder dat ze 't met de eerlijkheid en goede trouw zoo heel nauw namen, een blijspelmotief, dat wij reeds bij Bernagie en Langendijk vinden.

De Nederlandsche Mercurius was verrukt [2]: „Een man, tot nog toe geheel onbekend op den Nederlandschen Helicon, heeft met stoutmoedigheid de lier gegrepen, zich aan het proefstuk van het echt dichttalent, aan den moeilijksten arbeid van het vak der poëzy, aan een oorspronkelijk blijspel gewaagd en wat meer zegt, dat waagstuk is met toejuiching beloond geworden. De Heer Thöne.... (zal) zich een plaats onder Nederlands gelauwerde dichters.... zien aanwijzen .... Het Hollandsch tooneel niet alleen, maar de Nederlandsche letterkunde in het algemeen mag zich in deze goedkeuring verblijden, aan deze eerste pogingen geschonken".

Na zoo'n lofrede zou men meenen, dat 't stuk vrijwel volmaakt was, als niet de aanmerkingen, die de schrijver verder maakt, toch wel een eigenaardigen kijk op dat volmaakte gaven en deden

[1] Boileau Satire VIII (noot van Van Halmael).
[2] 16 Maart, blz. 441.

vermoeden, dat de criticus, omdat hij het met den geest van het stuk zoo volkomen eens was, bij de uitvoering de verzoeking niet heeft kunnen weerstaan, den wil voor de daad te nemen [1].

Het slotvers, door *den Nederlandschen Mercurius* „ook wegens deszelfs schoonheid" aangehaald, geeft wel een duidelijk staaltje van het blijspel, van den stijl, van de versificatie, en van de strekking:

> Die tijd, niet zonder grond, door u mijn vriend geprezen,
> Was echter niet volmaakt. Neen, laat ons billijk wezen,
> Met onpartijdigheid en van nabij beschouwd,
> Was 't geen uitwendig blonk, niet altijd zuiver goud.
> Te minder zwaar voor ons, die tijd op zij te streven.
> Ja! wil het Neerlandsch volk naar eigen zeden leven,
> Verheft men 't vreemde niet ten kosten van zijn land,
> Heerscht meer eenvoudigheid, blijft vroeger trouw in stand,
> Wil elk de zucht tot pracht, waar zij te ver gaat, smoren,
> Dan zal voor 't Vaderland een blijde toekomst gloren,
> En huldigt men de deugd van 't edel nageslacht,
> Dan zij die lof ook ons rechtmatig toegebracht.

't Is niet te verwonderen, dat Thöne's blijspel niet lang van onverbleekten roem heeft mogen genieten; hij was dan ook niet de groote man in Nederland op 't gebied van het blijspel; dat was Jacob van Lennep, op wien de oogen van ieder die het tooneel lief had, waren gericht [2]. Zijn eerste tooneelwerk was een treurspel

[1] „Het eenig karakter dat mislukt moet genoemd worden is dat van Van Prangen. De schrijver wil hem doen voorkomen als een man die den toon voert in de eerste kringen, men verwacht een geestigen, vroolijken, lichtzinnigen naäper der Franschen en in de plaats daarvan treedt een soort van Blaise op, die den mond niet opendoet, dan om zotheden uit te kramen. Welk beschaafd man zal, als Van Prangen, gedurig van hymen en amor spreken, woorden die uit de fatsoenlijke kringen verbannen zijn (en in de Nederlandsche Poëzy nooit moesten voorkomen)? Of zal het meisje, naar wier hand hij staat, ouderwetsch en smakeloos noemen, in haar bijzijn? Of tegen een juffrouw zeggen, dat zij een plat accent heeft? Of een ouden Oostindievaarder, om hem N. B. te winnen, een toertje naar Parijs voorstellen? en wie vooral, die Engelsche romans gelezen heeft en met Franschen veel omgang gehad heeft, zal zijne liefdesverklaring beginnen met: „mejuffer, merkt ge niets?" (*Ned. Merc.*, blz. 451).

[2] Misschien nog meer populair was Arie Ruisch. Zijn *De Bloedzuigers of De Minnehandel in de apotheek* was in de lagere tooneelkringen zeer geliefd. Nog in deze eeuw beleefde het een herdruk (de eerste druk is van 1835) en het wordt nog bij liefhebberij-tooneelgezelschappen en rederijkerskamers met succes opgevoerd.

in 1825 [1], maar zijn grooten naam behaalde hij plotseling door zijn blijspel: *Het Dorp aan de Grenzen. Schets uit den tegenwoordigen tijd* (1830). Slechts een gering aantal nieuwsgierigen woonden de eerste opvoering bij, maar reeds bij de tweede opvoering waren alle rangen bezet. Ontelbare malen werd het stuk, en altijd voor aanzienlijke scharen, gespeeld. Ter perse gelegd, beleefde het in vijf maanden evenveel drukken, die alle werden uitverkocht.

Het *Dorp aan de Grenzen* is in alle opzichten een geslaagd gelegenheidsstuk. In veertien dagen werd het neergeschreven en 't gaf op wonderlijk juiste wijze uiting aan wat omging in het hart der Nederlanders, toen de Belgen waren opgestaan. De intrigue komt op den achtergrond. Een wachtmeester is afgesneden van de Nederlandsche troepen, die op de grens staan. In 't dorp vindt hij zijn aanstaande met haar vader, die op de vlucht uit België hun valies met hun kapitaal hebben verloren. Natuurlijk komt alles goed terecht, vooral door de stomheid en lafheid der Belgen, meer nog dan door het optreden der Hollanders. De geest van het stuk is de hoofdzaak: Wanneer de leeuw zich vertoont in 't open veld,

> Zal 't wolvenheir verschuilen in zijn krochten. —
> De Belg mag 's anders goed ontvreemden,
> De Hollander betaalt zijn schuld. —

Als de Belgische kapitein dreigt, den Burgemeester te doen fusileeren, antwoordt deze, op zang:

> 't Is u vergund, mijn vorst behoort mijn bloed.
> Dit kruis getuige van mijn moed.

maar als dezelfde vraagt:

> En van al mijn dapp're helden?

is het antwoord:

> Vond slechts één met roem den dood,
> Die gelijk men mij vertelde, viel bezopen in een sloot.

Geen wonder dat Van Lennep zijn stuk zoo populair zag, dat zelfs de poppenkast op den hoek der Botermarkt er een deel van vertoonde.

Toch heeft het stuk heel goede hoedanigheden. Het heeft een lossen en vroolijken dialoog; geen spoor van een onnatuurlijken

[1] Zie voor J. van Lennep's *Dramatische werken* zijn *Leven, beschreven door M. F. van Lennep* en de voorrede voor zijn *Dramatische werken* van 1852.

schoolmeestersstijl, waar de meeste stukken dier dagen mee pronken; er ligt Hollandsche luim en Hollandsche vroolijkheid in, getuige het nog lang bekende:

Wordt uw buurman aangerand,
Vraagt hij om defensie,
Staat zijn huis of schuur in brand,
Smeekt hij adsistentie,
Zeg dan: Vriend, ik ga naar bed,
Zie, hoe dat je zelf het redt.
Dat 's non-interventie,
Dat 's non-interventie.

Dat het succes een gelegenheidssucces was, bleek toen Van Lennep een pendant vervaardigde: *Het Dorp over de Grenzen*. De schrijver zegt er zelf van: „Als dramatisch kunstgewrocht beschouwd, voldoet *Het Dorp over de Grenzen*, beter dan *Het Dorp aan de Grenzen*, er is meer locale waarheid in, de karakters zijn meer waarschijnlijk, er komen wel karikaturen, maar geen charges in, en het is in alle opzichten meer één stuk. Van waar dan, dat het niet meer dan een succes van 't oogenblik gehad heeft? Omdat in dergelijke stukken de prioriteit alles afdoet" [1].

Na Van Lennep zou nog C. K. van Hemert te noemen zijn, wiens werken in *De Gids* zeer geprezen werden [2], maar zijn optreden valt juist na de periode, die hier besproken wordt.

Terwijl de dramatische kunst hier te lande zoo gezellig populair werd, waren in West Europa, en bepaaldelijk in Frankrijk, groote veranderingen op tooneelgebied bezig zich te voltrekken. Na Duitschland had Frankrijk weer de leiding genomen, maar de Duitsche geest had ook daar de richting aangewezen, waarin de ontwikkeling der literatuur zich zou bewegen. Madame de Stael was de tusschenpersoon, die den invloed, dien zij van Lessing, van Goethe en van Schiller ondervond, op haar landgenooten wist over te brengen [3]. Het duurde tot de periode 1820—1830,

[1] *Dramatische Poëzie*, 1852.

[2] „Wij wenschen onze letterkunde geluk met het optreden van een oorspronkelijk talent. Wij waardeeren in dezen arbeid des Heeren van Hemert èn kennis van het tooneel en oorspronkelijkheid van vinding, maar meer nog een heerschappij over de taal, een getrouwheid aan de natuur die weergaloos schijnen". (*De Gids* 1840. blz. 58).

[3] Niet, dat er voor de veranderde meeningen geen Fransche voorgangers

eer de anti-Fransch-classieke geest geheel doorwerkte. De schakel tusschen oud en nieuw vormde Delavigne, auteur van de ook in Nederland zoo bekende: *L'Ecole des Vieillards*, „un conciliateur au lieu d'un lutteur" [1].

Als begin der Romantiek in Frankrijk is te beschouwen het opzienwekkende manifest van Victor Hugo voor zijn drama *Cromwell* (1827). Was de Romantiek in Duitschland in eerste instantie uitvloeisel van een bepaalde levensbeschouwing. in Frankrijk was zij voor alles kunstopvatting. Op het tooneel moest het leven verschijnen: „tout ce qui est dans la nature est dans l'art"; geen regels, maar „la liberté dans l'art", echter niet „la nature brute et sauvage": „la nature et la vérité, mais la nature et la vérité selon l'art." Geen vermijden meer van de ontmoeting van tragisch en comisch — beide moesten vereenigd worden. En dan moest het tragische vocabulaire bezwijken. Niet meer de geijkte paraphrases: ook niet meer bepaalde woorden van het tooneel uitgesloten, ook daar: „la nature et la vérité."

Bij de opvoering van *Hernani* zou de strijd uitgevochten worden. Het kwaad moest nu maar eens duidelijk aan den dag treden; het stuk was volgens de tegenstanders juist geschikt om te demonstreeren: „jusqu'à quel point d'égarement peut aller l'esprit humain affranchi de toute règle." Met het succes van het stuk had de romantiek dan ook haar bestaansmogelijkheid bewezen, en al was de vijand niet vernietigd, hij had het veld moeten ruimen. Langzamerhand ging ook de Académie om en werden Scribe en Dumas de schrijvers, die het tooneel beheerschten. Toen werd Victor Hugo Académicien.

De scherpe scheidingslijn tusschen tragedie en comedie was uitgewischt. Al geraakten de namen niet geheel in onbruik, het terrein was breed, waar niet één van beide onbeperkt heerschte. Evenmin als het leven zuiver tragedie of zuiver comedie is, evenmin mocht het tooneel, dat de reflex van het leven is, dit slechts van één zijde bezien, vertoonen.

aan te wijzen zouden zijn: reeds Diderot had veel van de nieuwe opvattingen gepubliceerd of liever, veel tegen de oude tooneeltheorieën, maar het merkwaardige is, dat de Romantici in Frankrijk noch Diderot, noch hun gelijktijdige Duitsche naburen gekend hebben. Zie J. Texte, *L'Influence allemande dans le romantisme français* (Revue des Deux Mondes, 1er déc. 1897).

[1] Sainte Beuve, bij Royer, *Histoire Universelle du Théâtre* V. 59.

't Lijkt wel, alsof de geweldige storm in de Fransche tooneelwereld hier niet eens een zwakke deining teweeg gebracht heeft [1]. Van een strijd als in Frankrijk is hier geen sprake. Men gebruikte in verband met de nieuwe richting 't adjectief romanesk, en ofschoon oorspronkelijk zoo niet bedoeld, heeft dat toch nog de beteekenis behouden van iets grilligs, iets buitenissigs, zoo ongeveer van romantisch in afkeurenden zin. De degelijke Hollanders moesten niet veel van Victor Hugo hebben — dat was immers de man, die niets dan ijselijkheden schreef, zooals de oude heer Stastok zich uitdrukte. Het tooneel dommelde voort en vooral het blijspel vertoonde zeer weinig teekenen van leven. Toen verscheen een comedie, die de hoop opwekte, dat ook hier een nieuwe dageraad was aangebroken, een beeld van den tijd, waarin het verscheen — aan de eene zijde met betrekking tot zijn voorgangers op dramatisch gebied, aan de andere zijde met betrekking tot de plaats, die onze tooneelliteratuur innam in West-Europa. Het was *De Neven* van P. Th. Helvetius van den Bergh.

---

[1] Een der weinige dichters, die hier niet zoover van de Fransche- of Westeuropeesche romantiek afstond, was Adriaan van der Hoop. Zijn dramatisch werk ging echter minder de richting van de nieuwere comedie uit; hij voelde zich meer tot dat tragische aangetrokken, waarin de noodlotsleer een groote rol speelt, zij het dan ook in modernen vorm.

HOOFDSTUK I

P. T. HELVETIUS VAN DEN BERGH

Pieter Theodoor Lodewijk Helvetius van den Bergh [1]) werd den 13den Februari 1799 op een buitenverblijf bij Zwolle geboren [2]) als zoon van Jan Frederik Helvetius van den Bergh en Johanna Geertr. Louis [3]) Kleynefeldt. Hij was van deftige burgerafkomst: zijn grootvader, de zoon van een Nijmeegsch burgemeester Van den Bergh, was gehuwd geweest met Maria Elisabeth, de zuster van Helvetius, in 't midden der achttiende eeuw secretaris van Amsterdam. Zij was een volle nicht van den Franschen wijsgeer van denzelfden naam. Zijn jeugd bracht hij door in Nijmegen. Later verhuisde hij naar 's-Gravenhage, waar zijn vader in 1830 als gepensionneerd kapitein woonde[4]). Hij kreeg een goede opvoeding, waarbij ook de klassieken niet vergeten werden, zoodat hij Latijnsche verzen van den Amsterdamschen stadssecretaris kon vertalen. Na de voltooiing van zijn studie kreeg hij een betrekking als ambtenaar aan de bureau's van het Gouvernement van Zuid-Holland, waar het Haagsch Jaarboekje van 1838 hem als adjunct-commies 1ste klasse vermeldt [5]).

Zijn bureauwerk nam niet zijn geheelen geest in beslag; in verschillende richtingen openbaarde hij zijn artistieken aard. Hij deed wat aan de schilderkunst, speelde goed viool [6]) — hij bezat

[1] Zoo staat de naam ingeschreven in het bevolkingsregister der gemeente 's-Gravenhage (Gemeente-archief; Volkstelling 1830). Zelf teekende hij alleen met de voorletters van zijn eerste twee voornamen, die ook alleen op het titelblad van zijn werken voorkomen.

[2] Zie Levensbericht door W. J. van Zeggelen voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1874.

[3] 't Bevolkingsregister te 's-Gravenhage geeft de namen zóo afgekort.

[4] Laan 286.

[5] Op de Griffie was maar één ambtenaar met den rang van commies.

[6] Hij behoorde onder de oprichters der „*Maatschappij tot Bevordering der*

een Stradivarius — en verkeerde veel in letterkundige kringen, waar hij door zijn belezenheid en geestigen verteltrant zeer gezien was. Van conservatisme, op welk gebied ook, had hij weinig last en toen in 1834 het Genootschap *Oefening kweekt Kennis* was opgericht [1] onder den invloed der gebeurtenissen van 1830, waardoor een breede schaar van geestdriftige letterkundigen naar de pen grepen of het spreekgestoelte beklommen [1], wendden de leden zich al spoedig tot Helvetius van den Bergh als Mentor, die met Van der Hoop en Calisch „niet alleen met raad, maar ook met daad, den arbeid der leden op zijde stonden en door lessen en voorbeelden hun den weg trachtten aan te geven, waarop men veilig zou kunnen voortgaan" [2]. Vooral Helvetius van den Bergh „met zijn kritisch oog en zuivere smaak" [2] werd gewaardeerd door „de Jongelui", die het voorrecht hadden zijn *Rijmepistel* voor het eerst in den Genootschapsbundel afgedrukt te zien. Deze vlot geschreven rijmbrief is echter minder te waardeeren als poëzie, al werd hij door velen als zoodanig ontvangen en geprezen, dan wel als een vermakelijke bijdrage tot de kennis der Haagsche dichterswereld in die jaren. Trouwens, zoo was hij ook bedoeld [3]. In 1837/38 trad Van den Bergh ook op met een voorlezing *Over den invloed van het gevoel*

Toonkunst en gaf met Weiland een *Magazijn voor Toon- en Schilderkunst* uit, dat echter slechts kort bestond.

[1] Voor deze eerste jaren van *Oefening kweekt kennis* zijn te raadplegen:

1. 15 deelen *Mengelingen.* Letterkundig Genootschap *Oefening kweekt Kennis.* 1836—1852. 's-Gravenhage. Gebr. Guinta d'Albani.
2. De *Verslagen* der jaarvergaderingen van 11 Juni 1838 af. Vooral dat van 1859 met een naamlijst van Bestuurderen en sprekers sinds 1834.
3. *Betrachtingen en Overdenkingen* van den Concierge van Diligentia op den feestavond van O. K. K. 30 April 1855; medegedeeld door W. J. van Zeggelen, z. d. en j.
4. *Vijf-en-twintigjarig feest* van „Oefening kweekt Kennis" te 's-Gravenhage. 28 Febr. en 1 Mrt. 1859. Gebr. Giunta d'Albani.
5. *Het Servetje* door Conviva. Leiden. Gualth. Kolff. 1878.
6. *Open Brief aan Conviva* door J. K..... t (Kneppelhout). *De Gids* 1878.
7. *De Olymp by Oefening op bezoek* door Johan Gram, gebr. Guinta d'Albani 1874.
8. *Herinnering* aan het 50jarig feest van O. K. K. Gebr. van Langenhuyzen. 1884.

[2] *Gedenkschrift* 25 j. bestaan *Oefening Kweekt Kennis.*

[3] „Dat het vers voor het algemeen niet geschikt is ligt daarin, dat het geheel lokaal is en dat ik met de genres eigenlijk personen (ons Haagsch Pindusvolk-

op de rede. In 1835 was hij benoemd tot lid van verdienste, welke titel later gewijzigd werd in eerelid, en in die qualiteit zien wij zijn naam tientallen van jaren aan het hoofd van de lijst, die o. a. de namen bevatte van Mr. A. Bogaers, J. J. L. ten Kate, Dr. B. ter Haar, Mr. J. van Lennep, Dr. W. J. A. Jonckbloet, J. A. Alberdingk Thijm, P. A. de Genestet, tezamen in 1859 een negen en twintigtal.

Het succes in de letterkundige wereld werd hem vergald door een allerhevigst chronisch rheumatisch lijden, dat hem tijdens zijn betrekkingen met *Oefening* folterde en hem er toe bracht „een blijspel te schrijven om zich het treurspel zijns lijdens draaglijk te maken" [1]. Zoo ontstond: *De Neven;* Blijspel in vier bedrijven [2], een anonyme uitgave, ook omdat hij zijn naam liefst niet aan een ongunstige recensie, of aan 't gevaar van uitgefloten te worden, wilde wagen. Had hij dit werkelijk gevreesd, dan bleek zijn vrees al spoedig ijdel. 't Blijspel werd ter opvoering aangenomen door Commissarissen van den Amsterdamschen Schouwburg en Zaterdag 9 December 1837 met zeer veel succes ten tooneele gebracht.

In één slag was Helvetius van den Bergh beroemd, want zijn naam was al dadelijk bekend gemaakt [3]. Mr. Jacob van Lennep [1] wenschte den dichter in een zeer vleiend schrijven geluk met zijn werk. Deze, met Van Lennep persoonlijk nog onbekend, was niet weinig gestreeld, en zoo verrassend en onverdiend scheen hem die lof van den man, aan wiens oordeel hij de hoogste waarde hechtte, dat hij vreesde voor een mystificatie. Eerst na vergelijking van Van Lenneps naamteekening met het facsimile in den Muzenalmanak van 1832 dorst hij het gelooven.

Van den Bergh was voortaan „de Autheur van de Neven" en in

je bedoelde. Ik heb er in der tijd veel pret mee gehad, zooveel pret dat ik mij er mee had moeten vergenoegen." (Brief aan Potgieter, 8 Febr. 1841).

[1] *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* door Jhr. Mr. M. F. van Lennep, I. blz. 235.

[2] 's-Gravenhage. W. P. van Stockum. 1837.

[3] „Men heeft niet naar den schrijver gevraagd en dat is jammer, want er stond, zegt men, een acteur gereed om aan 't publiek aan te kondigen: dat commissarissen aan den Heer Helvetius van den Bergh in 's-Hage zouden schrijven om te weten of hij zijnen naam wilde bekend gemaakt hebben." (*Avondbode* 12 Dec. 1837).

die kwaliteit zond Potgieter hem den 3den Mei 1838 een brief [1], waarin hij hem veel lof toezwaaide. Hij rekende hem onder onze goede prozaschrijvers — opmerkelijk, daar *De Neven* geschreven is in alexandrijnen — en vroeg hem mee te werken aan Tesselschade [2]. Van den Bergh kon de vereerende uitnoodiging moeilijk aannemen: zijn rheumatisme folterde [3] hem voortdurend; daarbij kwam koorts en een oogziekte, die hem van 't gebruik zijner oogen, althans voor 't oogenblik, beroofde. Hij was genoodzaakt te dicteeren en kon niet meer doen, dan aan Potgieter de verzekering zijner goede bedoelingen geven.

Voor zijn gezondheid deed hij een buitenlandsche reis [4] en kort na zijn terugkomst — met weinig beterschap, maar vol hoop en een koffer vol medicijnen — kon hij Potgieter, zoowat op het gevoel, schrijven, dat een nieuw blijspel van zijn hand ter perse was: *Hieronimus Jamaar*. Hij had er zijn best op gedaan: een muziekstukje gecomponeerd om te voorkomen, dat men bij een opvoering den eersten den besten dreun op de coupletjes zou toepassen, en een plaatje geteekend, dat lastig te graveeren was [5]. In afwachting van het verschijnen bracht hij bijna elken avond door in een kleinen vriendenkring met praten, musiceeren en voorlezen, en met 't maken van een enkel versje, zooals *'t Gelukkig Boerinnetje*, dat Potgieter nog juist in *Tesselschade* van 1839 kon plaatsen [6].

28 September 1838 kon Van den Bergh de present-exemplaren van zijn nieuw blijspel *Hieronimus Jamaar* [7] aan zijn vrienden

[1] Zie de brieven van Helvetius van den Bergh aan Potgieter, in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek, waaraan ook vele der volgende bijzonderheden ontleend zijn en waaruit de aanhalingen in de volgende noten alleen van een datum voorzien zijn.

[2] Van dit jaarboekje was voor 1838 de eerste uitgave verschenen onder redactie van Potgieter.

[3] „Als men in een toestand verkeert, die een geschikte stof zou opleveren voor een aanhangsel tot de historie der martelaren" (5 Mei 1838).

[4] Gewoonlijk schrijft hij naar Gräfrath (een plaats bij Solingen); een enkele maal ook Grafrath. Een plaats van dien naam ligt in Opper-Beieren.

[5] In de uitgave komt geen plaatje voor, wel 't muziekstukje.

[6] Met instemming van Van den Bergh heeft Potgieter hierin *Nimmerzat* veranderd in *Immerwat*; met de voorgestelde titelverandering in *Leentje* kon Potgieter geen bijval vinden. De dichter had er bezwaar tegen, dat zijn naam voluit onder het vers kwam.

[7] Blijspel door den schrijver van *De Neven*. 's-Gravenhage. W. P. van Stockkum, 1838. Gedrukt bij Gebr. Giunta d'Albani.

toezenden. 't Werd opgevoerd den 1sten December 1838 te Amsterdam, maar 't viel minder in den smaak. 't Muziekstukje, waarvoor hij zich zooveel moeite had gegeven, werd deerlijk gehavend [1].

Toch, als Nederlandsch tooneelschrijver was zijn naam gevestigd. *De Neven* handhaafde zich op het tooneel en ook *Hieronimus Jamaar* vond erkenning. 1 Mei 1839 „ter gelegenheid dat Z. M. de Koning den Amsterdamschen Stadsschouwburg met Hoogstdeszelfs tegenwoordigheid zal vereeren", werd het opgevoerd en met succes, vooral ook dank zij het uitstekende spel van Jamaar [2]. Twee dagen daarna kwamen *de Neven* voor 't voetlicht, ook weer in tegenwoordigheid van Z. M., die nu vergezeld was van zijn dochter, Prinses Marianne. Het Koninklijk Huis bleef zijn belangstelling toonen: 24 September ter gelegenheid van het bezoek van den Prins en de Prinses van Oranje met den Erfprins en de Erfprinses van Oranje werd *Jamaar* wederom opgevoerd [3]. 't Lijkt wel, of de Koning hem op de eene of andere manier wilde onderscheiden, maar Van den Bergh wilde zelfs den schijn van gebedel om vorstengunst vermijden en ging niet in op de aangeboden gelegenheid, contact te krijgen met het Hof [4].

Onderwijl ging 't met Van den Bergh's gezondheid niet beter; de pijnen in 't hoofd bleven en 't gezichtsvermogen nam af: schrijven moest hij op 't gevoel. 't Vervullen van zijn betrekking aan de Provinciale Griffie bleek onmogelijk; de lucht in Den Haag was naar 't oordeel der medici niet gunstig voor een lijder aan een oogziekte

[1] „Het andantino is tot adagio geworden en is het geen schande of liever zonde en schande.... dat de Amsterdamsche Stadsschouwburg er een pseudo-piano, een hakkebord op na houdt, dat Jan Gras voor een tooneelscherm zou hebben gebruikt. Me Hercule, Me Euterpe. Het is om uit zijn vel te springen, ja te vliegen." (7 Januari 1839.)

[2] Jamaar „door den heer Engelman zoo meesterlijk geschetst, deed zelfs den Koning dikwerf in een lach schieten." (*Avondbode* 3 Mei 1839.)

[3] „Het blijspel *Jamaar* heeft het Koninklijk gezelschap opnieuw zeer vermaakt; ook de Erfprinses volgde de spelers met het boek voor oogen en gaf teekenen van goedkeuring bij vele der geestige regels en zetten, met welke dit stukje van den diepdenkenden en vernuftigen Helvetius van den Bergh doorweven is." (*Avondbode* 28 Sept. 1839.)

[4] „Mijn vrienden te 's Hage dringen er op aan, dat ik Z. M. exemplaren van mijn stukjes zend. Een voornaam personaadje die mij zeer genegen is, wil ze hem overhandigen, maar ik dank er voor. De dichters verlagen zich thans tot een bedelaarsrol." (28 Mei 1839.)

en zoo besloot hij zijn ambt en zijn stad te verlaten. Na rijp beraad en lang weifelen tusschen Utrecht en Wijk bij Duurstede koos hij het laatste tot zijn nieuwe woonplaats: 't was gezond, bood goede conversatie, had goede verbindingen, was niet te duur en — wat den doorslag gaf, er was een geschikt huis met tuin. Begin 1839 begon 't proces der „losweeking" uit de vele functies, die hij vervulde. Daarvóór in een geschikt oogenblik, had hij nog een vers gemaakt, dat hij Potgieter toezond „met bevende handen": *De Gelukkige.* Daarna was er weer een slechte keer in zijn toestand gekomen. Hij voelde zich buiten staat tot letterkundigen arbeid; maar soms kwam er een oogenblik van verlichting en dan wilde hij zich handhaven op de plaats, waarop zijn *Neven* hem gesteld hadden; die *Neven*, die opgang gemaakt hadden, omdat het een nieuwtje was [1], maar wier succes niet overtroffen was, zelfs niet bereikt, door den niet naar waarde geschatten *Jamaar* [2]. Hij zou zich wreken op 't publiek, dat de schade zou moeten inhalen van *Jamaar*, dat het te kort gevonden had: een nieuw blijspel van tien bedrijven of twintig [3], een betere pendant van *de Neven*, en misschien zou hij tot onderwerp nemen: *de Nichten*! Maar zijn hoofd, zijn hoofd....

En dan kwamen weer de vermoeiende bezigheden met de verhuizing. „Ik, die met mijn arme oogen nog minder dan een Cycloop ben, moet den Hercules spelen en meer dan éene Augiasstal opruimen" [3]. In een rustig oogenblik schetste hij de personen van zijn *Gelukkige* als Mongolen en Ethiopiërs — op aanraden van Potgieter, die 't stukje had teruggezonden. Veel rust had hij niet: 't afscheid van zijn vele vrienden nam heel wat tijd, maar een heelen dag nam hij er af, om dien te Leiden door te brengen bij Professor Geel, dien hij zoo hoog vereerde. In gezelschap, vooral van hen die met hem sympathiseerden, leefde hij op; dan verhief hij zich psychisch boven zich zelf en zou niemand in hem den beklagenswaardigen halfblinde gezien hebben. In zoo'n oogenblik, juist toen hij zich bovendien weer met eenige beterschap vleide, liet hij zich op een groot souper [4] overhalen, aan de vijftig gasten deftig en plechtig te

[1] 7 Jan. 1839.

[2] „*Jamaar*, welk nietig stukje het moge zijn, is mijn kind van affectie. Ik had er entre nous meer mee op dan met de zoo hoog opgevijzelde *Neven*" (25 Febr. 1839).

[3] 7 Januari 1839.

[4] Bij den zoon van den Amsterdamschen Hoogleeraar Vrolik.

beloven, binnen 't jaar *De Nichten* te zullen leveren. In zulke hoopvolle oogenblikken had hij ook 't artikeltje *Nationaliteit* geschreven, met de bedoeling het jaarlijks in *Tesselschade* te vervolgen. 't Werd geplaatst als een deel van een ander stukje literair werk in proza, dat ook Potgieters goedkeuring kon wegdragen, een fragment, dat den naam kreeg van *Een Liefde*. Ook de andere jaarboekjes-redacteuren deden hun best om hem te winnen: Nepveu bezocht hem voor zijn nieuwen almanak *Aurora* en verkreeg den door Potgieter versmaden *Gelukkige*; Laarman schreef hem een brief, toen hij Immerzeel bij den *Muzenalmanak* ging vervangen; daarnaast spande Van den Bergh zich in, om bij Geel, Van Lennep, Boxman en anderen bijdragen te verkrijgen voor *Tesselschade*.

Eindelijk, Mei 1839, volgde de verhuizing naar Wijk bij Duurstede. 't Werd een groote teleurstelling. 't Huis moest geheel hersteld worden en zijn ouders waren beide ziek. De Wijksche lucht wilde hem niet helpen en drukte hem als elke andere.... „Er woelt en woedt iets vernietigends in mij. Wat het is, weet ik niet. Ik bestrijd het met al de krachten mijner ziel, maar vergeefs. Het eenige, wat ik win, bestaat hierin, dat ik meer en meer geduldig of liever, dat ik onverschillig en lusteloos word. Alles heb ik nu beproefd en aangewend. Nu wil ik niets meer doen en afwachten." Zoo [1] beschreef hij zelf zijn toestand. Eén lichtpunt was er: Potgieter had hem een bezoek beloofd. Hoe veel stelde hij zich daarvan voor! Hoe aandoenlijk klonk zijn antwoord: „Stel mij niet te leur" [2]. Want het leven in Wijk was héél anders dan in Den Haag. Zeker, gewaardeerd werd hij er ook. Iedere ongehuwde heer was er den dames welkom en vooral den armen meisjes. De heeren maakten weinig werk van haar. 't Waren anders goede lieden onder elkaar, bij een goede flesch en een pijpje. Eén meisje slechts was er, dat eenige smaak voor goede lectuur had. Van den Bergh leende haar *Schiller* en *Cooper*, doch de vader, die nooit iets anders las dan den *Bijbel* en de *Arabische Vertellingen*, smeekte hem dringend zijn boeken terug te nemen: zij waren de oorzaak, dat zijn eten aangebrand op tafel kwam en „het was hem niet gelegen een aparte keukenmeid te huren" [3]. In zoo'n milieu was Van den Bergh overgeplant.

[1] 11 Juli 1839.
[2] 11 Juli 1839.
[3] 11 Nov. 1839.

Zijn Haagsche vrienden vergaten hem niet; ze getroostten zich zelfs de moeiten van een Wijksche reis om hem te bezoeken. 't Deed hem goed, evenals de bezoeken van Hilman[1] en Nepveu, die met literaire bedoelingen kwamen. De overgang van de Residentie naar het stille landstadje werkte nog na. En dan, geestelijk gevoelde hij een beklemming: de belofte van *De Nichten*. „Haal ik nog eens een oogenblik vrijer adem, dan staan *De Nichten* als dreigende spookgestalten voor mijn oogen en vervloek ik mijn lichtvaardige belofte". [2] Hij had oogenblikken, dat hij zich een plantenleven nabij gevoelde [3]. Zelfs de muziek kon hem niet troosten; zijn Stradivarius bleef in de kist. Zou 't einde zijn, volslagen blindheid, als bij den ouden Heer Hasebroek? [4]

Toch, ook nu kwamen er weer oogenblikken van beterschap. In 't eind van Mei, begin Juni 1840 begon hij aan *De Nichten*, wat opgefleurd door den omgang met den Heer Brill [5], den schoonzoon van den Heer Hasebroek, die met zijn vrouw een veertien dagen te Wijk had doorgebracht. Maar reeds den dag na hun vertrek was de oude toestand weer ingetreden. Gelukkig had hij de kracht om vol te houden en eenmaal in 't werk, vorderde hij beter dan hij had kunnen denken. 't Stuk begon hem te interesseeren; 't zou *De Neven* overschaduwen. Einde October 1840 begon hij aan 't 5de bedrijf en hij rekende, dat het met Februari of Maart wel gedrukt zou kunnen worden; zeker een lang uitstel, maar hij moest het geheel overschrijven en er nog eenige „puntigheden" in aanbrengen. Vooral dat overschrijven was een nachtmerrie voor hem, den halfblinde. Dan kwam, toen reeds, de vrees voor moeilijkheden bij de opvoering. Een stuk met zestien personen, alle min of meer gekarakteriseerd,

[1] Zie verder blz. 74.

[2] 11 Juli 1839.

[3] „Ik leef thans het leven van een stille huismoeder en drentel maar het huis door tot in de keuken en kelder toe. Er ontbreekt nog maar, dat ik groenten ga inmaken" (11 November 1839).

[4] De vader van *Jonathan*. Van den Bergh schrijft van hem: „Ik ga bij hem ter school. Ik moet nog geestkracht opdoen tegen den tijd.... Ik geloof nooit, lieve vriend, dat het goed met mij afloopt." (8 Januari 1840.)

[5] „Het is een alleraardigst man, in wiens omgang ik een bijzonder genoegen heb gevonden. Ik gevoelde mij als een lekkerbek, die men een jaar lang water en brood voorzette en eensklaps op een pâté de Périgord onthaalt." (17 Jan. 1840).

zou 't personeel van den Amsterdamschen Schouwburg daarop berekend zijn? Hoe weinig was er van den *Jamaar* terecht gekomen!

Nog voor het einde van het jaar waren de *Nichten* af. De eerste wier oordeel Van den Bergh vroeg, was Elize, Hasebroeks zuster. Heel vleiend was 't niet: „Het kan er.... door", zeide zij, het woord „eventjes" inslikkende[1]. Het maakte hem eenigszins gerust er, maar het was geen schitterend begin, een zwakke voorafschaduwing van wat hem te wachten stond. Duidelijker teekende dit zich reeds af, toen Commissarissen van den Amsterdamschen Schouwburg naast de opmerking, dat het stuk te lang was, ook de meening uitspraken, dat eenige uitdrukkingen aanstootelijk voor de vromen zouden zijn; ja, ook vond men, dat hij Amaranthe en Martha te vinnige, zelfs eenigszins gemeene uitdrukkingen in den mond legde. Hij kon 't niet toegeven, dit laatste, maar voor alle zekerheid vroeg hij aan Potgieter en Bakhuizen van den Brink, of zij 't manuscript zouden willen doorlezen, „met een papiertje er naast" [2].

Onderwijl was ook de financieele kwestie voor hem van gewicht geworden. In Den Haag had hij een 2000 gulden voor zijn menus plaisirs gehad, die hij nu miste; dit bracht hem op 't denkbeeld, dat toch niet alleen de uitgever garen bij zijn werk behoefde te spinnen. Hij rekende op een aanzienlijk sommetje, al ging de vraag om een honorarium niet van harte [3]. 't Zou zoo mooi zijn, als hij zijn jaarlijksch buitenlandsch reisje met de opbrengst van zijn pen zou kunnen bekostigen. Door Potgieter informeerde hij bij Frylink, doch met weinig gunstig resultaat: deze schatte de winst op de uitgave van *De Neven* op *f* 90.— nota bene voor twee drukken van samen 1600 exemplaren! [4]

Commissarissen van den Schouwburg wenschten 't werk gedrukt te zien, voordat het in studie genomen werd, daar copieeren een reuzenarbeid zou zijn [5]. Van den Bergh wendde zich tot W. P. van

[1] 2 Dec. 1840.

[2] „Uw oordeel had ik vooral gaarne over het al of niet welvoeglijke van den stijl van sommige tirades en uitdrukkingen, die Commissarissen voor het Amsterdamsch tooneel te ergerlijk achten" (28 Dec. 1840).

[3] „Een bagatelletje zou ik niet willen aannemen, maar een aanzienlijk sommetje zou ik welkom heeten" (2 Dec. 1840).

[4] 28 Dec. 1840.

[5] 19 Januari 1841.

Stockum in Den Haag en bood hem de uitgave aan. Hij meende hiermee bewezen diensten te vergelden, doch de uitkomst viel hem zeer tegen: Van Stockum bedankte en gaf meteen den toon aan, waarin de kritiek zou staan: „de meisjes.... behagen mij minder, dan ik van hare afkomst en educatie verwachtte; de beide oudsten zijn vrij ongemanierd geleerd en bijster scheef in plaats van rechtzinnig in de leer van godsdienst en deugd" [1].

Teleurgesteld en eenigszins geprikkeld zocht Van den Bergh naar persoonlijke redenen en hij vond die in 't feit, dat Van Stockum een flink debiet had juist van militaire werken en nu vreesde daaraan schade te zullen doen door een figuur als die van luitenant Osbroek voor 't voetlicht te helpen brengen.

Daarbij, Van Stockum was ook wel wat orthodox, in 't oog van Van den Bergh wat vrij overdreven rechtzinnig op het stuk van godsdienst.

Wat kon men toch op 't stuk tegen hebben? Al de lafheden en platitudes, die Van den Brink aangewezen had, waren er uit [2]; Hasebroek had er niets tegen waarachtigen godsdienst en goede zeden in gevonden [3]; een officier had betuigd dat juist de militairen met Osbroek de meeste pret zouden hebben [4].

Hij sprak zich zelven moed in en bij oogenblikken voelde hij weer zoo'n kracht, dat hij de malaise kon vergeten. Dan maakte hij plannen om weer eens naar Den Haag te gaan en daar in den winter de gezelligheid van het Haagsche leven in zijn ouden vriendenkring te genieten. Zoo in Februari 1841, maar juist toen nam huiselijk leed zijn geest geheel in beslag. Zijn moeder werd ziek, doodziek, en dagen achtereen zat hij bij haar in een kamer zonder verwarming, om haar benauwdheid. Zijn vader werd ook ernstig ongesteld, de dienstboden waren ziek en zoo overmande hem de ellende, die hij dubbel voelde. Eindelijk 24 Februari 1841 kwam het einde voor zijn moeder [5], voor haar werkelijk een verlossing.

[1] Brief van W. P. van Stockum aan Helvetius van den Bergh; de copie in 't bezit van den Heer van Stockum in Den Haag.

[2] 19 Januari 1840.

[3] Brief aan Kruseman, 13 Sept. 1841.

[4] „Wat ik er van gezien heb is uitmuntend." (Brief van Hasebroek aan Potgieter 27 Oct. 1840.)

[5] 26 Februari 1841.

Voor haar zoon was haar lijden bijna niet om aan te zien geweest; veertien dagen had hij niet kunnen slapen.

In Juli werd toch de reis naar Den Haag werkelijkheid: Van den Bergh moest eens in een andere omgeving. Het was, of hij zijn kwalen in Wijk achtergelaten had; hij mocht schrijven, dat hij zich na acht dagen half verpest gevoelde, hij ging toch maar dagen aan één stuk niet voor drie uur naar bed en altijd was hij 's morgens om vijf uur weer op. Was 't wonder, dat er onder zijn vrienden waren, die zijn kwalen niet zoo ernstig opnamen?

't Hoogtepunt van de reis was 't bezoek aan Amsterdam, 't bezoek aan Potgieter en de kennismaking met Bakhuizen van den Brink — den intellectueelen reus. „Wat heb ik met u en Van den Brink een genoegen gehad", zoo schreef hij bij de herinnering. „Gij zijt mannen, die voor wetenschap en kunst alles kunt doen. Uw goede wil houdt gelijken tred met uw vermogen." Maar ook voor de schaduwzijde van hun talent toonde hij zich niet blind, daar hij onmiddellijk vervolgde: „Ja, alles zoudt ge kunnen doen, zooals ik u reeds deed opmerken, indien ge uwe individualiteit niet zoo zeer als een onfeilbaren toetssteen beschouwdet" [1].

Met nieuwe plannen kwam hij in Wijk terug: een reis naar Nijmegen, Wageningen en ook weer naar Amsterdam, maar — zijn vader kreeg een beroerte; de dokter vreesde voor een herhaling, die ieder oogenblik kon komen. Toen besloot Van den Bergh den lijder, die nog doof werd ook, niet meer te verlaten. Zelf kreeg hij steenpuisten en geelzucht; 't leek, of niets hem gespaard bleef.

De Nichten waren op den achtergrond geraakt: 't was toch te laat geweest voor een opvoering in het loopende seizoen. Eerst September 1841 wendde hij zich tot den uitgever A. C. Kruseman te Haarlem, die zich evenals Fuhri te 's-Gravenhage voor de uitgave had aanbevolen en bood hem het handschrift aan voor *f* 300.— [2], in de verwachting dat *De Nichten* nog meer aftrek zouden hebben dan *De Neven*. Kruseman nam de uitgave op zich, maar voor *f* 200.—; Van den Bergh had de clausule gemaakt, dat hij geen cent begeerde, als 't stuk geen opgang zou maken.

't Afdrukken ging vlot; slechts enkele veranderingen bracht de

[1] 25 Juli 1841.

[2] Brief van Helvetius van den Bergh aan A. C. Kruseman. 6 Sept. 1841.

schrijver nog aan [1]; en zoo hoopvol was hij weer gestemd, dat hij reeds aan een *Oom* begon te denken. Doch lang duurde de opgewekte stemming niet. Nauwelijks waren half November 1841 *De Nichten* in 't licht gekomen of de aanval op Van den Bergh begon. Want dat was voor hem 't ergste: niet in de eerste plaats 't stuk, maar de persoon van den schrijver, zijn karakter was 't doelwit van den aanval. Lambert Plat, een pseudoniem, waarachter men Hilman wou zoeken [2], opende den strijd met een schimpschrift, dat Van den Bergh 30 November 1841 met de morgenpost ontving.

In dit satirisch pamflet werd, opzettelijk laag bij den grond in taal, stijl en inhoud, de spot gedreven met de in 't stuk gebruikte omgangstaal en met de figuren van Osbroek, Martha en Pimping, en wat het ergste was, Pimping zou 't beeld naar 't leven van den auteur zelf zijn [3].

Van den Bergh was buiten zich zelven. Hij trok zich het anonieme, minderwaardige geschrift wel wat heel erg aan. Onmiddellijk schreef hij een brief, via Potgieter, aan den redacteur van het Handelsblad. Potgieter, die ook een veeg uit de pan had gekregen [4], maar 't kalm opnam, had het eigenlijk beter gevonden dezen brief niet door te zenden: hij vond het prul geen antwoord waard. Maar Van den Bergh wilde voor de Amsterdammers niet tentoongesteld worden als een laag en verachtelijk wezen. Hij bereidde zich al vast op een

[1] De voornaamste zijn:

1°. wordt Grijpman gearresteerd. V-17.

2°. I. Dat nooddruftig huisgezin heeft me al geld genoeg uit den zak geklopt.

II. Je zoudt weldoen, Amaranthe, het poëtiseeren nu maar aan onze officieele poëeten over te laten. Het heeft me reeds zooveel gekost, dat uw roem nu wel genoegzaam gevestigd zal zijn.

I. Dat nooddruftig huisgezin tast me al diep genoeg in de beurs.

II. Je moet het poëetiseeren nu maar aan onze officiëele poëeten overlaten. Het heeft me reeds zoo schrikkelijk veel gekost, dat de roem al heel duur zou moeten zijn, als je er nog niet tot over je ooren in zat.

[2] 3/5 Maart 1842.

[3] „Boven allen is echter de Ambtenaar Pimping getroffen! Nou, 't is geen wonder! Je bent ummers zelven ook an 't laadje geweest? Doe je niet? 't Is dan maar uit; geen portret zoo gelijkend, als dat je je zelven in de spiegel kijkt. (uit *Lambert Plat*).

[4] „'t Spijt me danig, dat je Poehaan bent an de Gids. Je mot er nou je dingetjes zelve recenseeren; net als de Liedekenskraayer van Bontekoe; ik zou je anders vragen om er mijn lofblazerij in te lappen" (uit *Lambert Plat*).

heftigen kamp voor, als *De Nichten* mochten vallen. Hij was er wel bang voor; aan Potgieter vroeg hij, hem met twee regels eens te schrijven, of er kabaal was geweest en of er gefloten was [1]. Dan zou hij 't er niet bij laten zitten: *De Nichten* liet hij niet uitfluiten. Hij was er van overtuigd, 't was een goed stuk. Ook Geel had hem zijn goedkeuring betuigd, wel met eenige aanmerkingen, maar die had hijzelf niet zwaar laten wegen [2]; Potgieter en Bakhuizen hadden 't geprezen, de eerste had meer dan eens op een spoedige uitgave aangedrongen en Van den Bergh had er oneindig meer zorg en studie aan ten koste gelegd dan aan *De Neven*, die hij er door wilde doen vergeten.

In Amsterdam heerschte spanning. Natuurlijk niet in de eerste plaats uit nieuwsgierigheid naar den inhoud van het stuk: die was uit den gedrukten tekst reeds bekend, maar men verlangde te weten hoe 't Amsterdamsche publiek op een aanval, als *De Nichten* toch inderdaad waren, zou reageeren. Bij de opvoering werd de persoon van den schrijver nog meer op den achtergrond gehouden dan zijn anonymiteit al meebracht [3]. De algemeene opvatting in dien tijd schijnt geweest te zijn, dat één tooneelstuk den geheelen avond niet mocht vullen; ten minste, eerst moest Van den Bergh zijn stuk bekorten en bij de opvoering kwam er toch nog een toegift [4].

Commissarissen rekenden op veel belangstelling: „abonnementen, diploma's en vrijstellingen waren niet gangbaar", in dien tijd een groote uitzondering. Zoo kwam de 13de Januari, de dag der opvoering — 't werd een smadelijke val: 't kwam tot gefluit. *De Nichten* waren krachtig en duidelijk veroordeeld [5].

[1] 7 Jan. 1842.

[2] Geel schreef na zijn aanmerkingen: „Ik schijn het evenwel mis te hebben, want de Leidsche dames rukken mij 't boek uit de handen en dagelijks hoor ik: „wat hebben mij die *Nichten* geamuseerd." (brief van H. van den Bergh aan Potgieter, 3 Maart 1842). Zie ook blz. 104.

[3] De opvoering was ten voordeele van Mw. de Wed. Majofski en den Heer N. Vroombroek, „zijnde de overgebleven trekkende leden van het in 1842 niet meer bestaande fonds tot pensioneering van toonkunstenaars" (*Handelsblad* 12 Jan. 1842).

[4] „Na 't eindigen van het stuk zal de heer M. Westerman eenige door hem zelve vervaardigde Dichtregelen voordragen, getiteld: de Weldadigheid. De voorstelling zal besloten worden door een groot Divertissement door den Balletm. A. P. Voitus van Hamme, waarin de Heer Berthier mede zal verschijnen." (*Handelsblad* 12 Jan. 1842).

[5] „Het oorspronkelijk blijspel *De Nichten* op eergisteren voor de eerste maal

Al had Van den Bergh zijn vrees voor een mislukking herhaaldelijk uitgedrukt, zoo'n catastrophe had hij niet verwacht [1]. Hij zou ze! In zijn geest had hij al overwogen, wat hij zijn tegenstanders zou antwoorden [2]. Met koortsige haast vatte hij de pen op. De woorden stroomden op het papier. Nooit had hij last van zenuwen gehad, maar nu bespeurde hij toch iets ongewoons aan zich. De dokter zei, dat zijn zenuwen aan het dansen waren. Hij was opgewonden en toch zwak. 's Nachts had hij hevige koorts. Maar hij dwong zich kalm te blijven en trachtte de zaak rustig te behandelen [3].

Reeds 21 Januari — acht dagen na de opvoering — kon hij den uitgever Kruseman een antwoord op de kritiek zenden: het *Gesprek over De Nichten*. In anderhalven dag had hij het op papier gebracht. Hij wendde zich tot de „bon sens" van onpartijdigen, maar met de wetenschap, dat hij het op zou moeten geven, als dat appèl geen goede uitkomst gaf. En, in groote opwinding, maakte hij reeds plannen voor de toekomst als „hij het tooneel zou laten waaien" [4]. Dan zou hij zich aan een geheel ander genre van litteratuur gaan wijden. Maar hij kon 't ergste nog niet gelooven. *De Nichten* zouden zich eenmaal releveeren en dan zou de triomph nog grooter zijn dan die van het brillantst succes bij de eerste opvoering [5]. In een hevige

vertoond, heeft niet voldaan. Op het einde deden zich in de zaal de duidelijkste blijken van afkeuring hooren. Wij hebben onlangs ons leedwezen betuigd dat oorspronkelijke tooneelwerken doorgaans weinig toegevendheid en erkenning bij ons publiek vinden; in het onderhavige geval echter moeten wij ons zegel aan deze afkeuring hechten. Wij voor ons achten dit gewrocht den schrijver van *De Neven* in alle opzichten onwaardig te zijn en zullen er derhalve niet verder over uitweiden. (*Handelsblad* 15 Jan. 1842).

[1] „Ik wacht den uitslag der representatie met kalmte af. Laat de kabaal haar vlerken uitspreiden. We zullen zien, wie het laatst lachen zal." (Brief aan A. C. Kruseman, 6 Dec. 1841).

[2] „*De Nichten* zullen nu eerstdaags gespeeld worden. Ik hoop dat het goed moge afloopen. Mochten zij een chute ondergaan, dan zal ik toch een lans voor haar breken en over ons tooneel en publiek een vlieger doen opgaan, die menigeen op den kop zal krijgen" (7 Jan. 1842).

[3] (Ik) „heb de zaak deftig met kalme waardigheid behandeld, zonder kwetsing der kieschheid of goede zeden, zonder charge of caricatuur. Ik heb de roede der satyre niet gebruikt, slechts met de karwats van den kwaden luim zoo wat om mij heen geslagen. Gij zult het flauw en beroerd vinden. Ik ben niet anders." (24 Jan. 1842).

[4] Brief aan Kruseman 21 Januari 1842.

[5] Brief aan Kruseman 26 Januari 1842.

koorts, 's Zondags, corrigeerde hij de drukproeven; de aanval moest snel beantwoord worden, en toen — toen bleef de verschijning van het *Gesprek* uit! Sombere gedachten woelden door zijn brein. 't Was om zijn persoon te doen. Er was een complot. Men spande samen om hem 't antwoorden te beletten. Misschien waren er medeplichtigen bij de post [1]. Eindelijk, den 23sten Februari, kon Van den Bergh zijn uitgever bedanken voor de keurige uitvoering. De oorzaak der vertraging echter bleef onopgehelderd — zooals Kruseman aan 't eind van 't *Gesprek* noodig vond aan 't publiek mede te deelen; waar de drukproeven opgehouden waren, bleek niet.

't Was een zware slag voor Van den Bergh, de val van *De Nichten*. Want het eerherstel bleef uit; de recensies namen het oordeel van het Amsterdamsche Schouwburgpubliek over. Maar veel erger was voor hem de ontdekking, dat hij zich in zijn vrienden vergist had — nu stonden zij allen tegenover hem. Alleen X. in het Handelsblad van 17 Januari nam den handschoen voor hem op [2] — een oogenblik dacht Van den Bergh aan Van Lennep — maar verder, hij had zich in allen vergist. 't Verschrikkelijkst was hem dit van Geel; als hij vergeleek wat die tegen hem gezegd had en hoe hij zich tegen anderen had uitgelaten, dan moest hij hem voor onoprecht houden. Twintig jaar had hij hem geëerd; niemand had hij hartelijker liefgehad, en nu was de band verbroken. Geel had hem aangemoedigd en nu bleek die man onoprecht. „O, Potgieter", zoo schreef hij, „al het verdriet dat *De Nichten* mij berokkend hebben is beuzeling bij het leed, neen bij dien slag! Zal het u nog verwonderen als ik na behoorlijke liquidatie de boeken sluit? Mijn schrijverij heeft mij al veel meer ontnomen dan zij mij immer geven kan" [3].

Van den Bergh's toch al zwakke gezondheid leed er onder. 't Werd een vreeselijke winter. Bij de andere kwalen kwam een verzwering in het achterhoofd en toen dat achter den rug was, bleef er een on-

[1] „Ik verzoek UwEd. wanneer UwEd. de zekerheid mocht erlangen, dat er aan eenig postkantoor opzettelijk verzuim of kwade trouw mocht hebben bestaan, mij dit te melden, in welk geval ik er dadelijk den Heer Rochussen over schrijven zal." (brief aan Kruseman. 31 Jan. 1842).

[2] Later zond ook een zekere Mohrman aan Van den Bergh een paar exemplaartjes van zijn brief aan hem „vergezeld van twaalf rozenknopjes en weemoedstonen met een vereerenden? „brief ten geleide". (9 April 1842).

[3] 3 Maart 1842. Wat Geel precies gezegd heeft, heb ik niet kunnen vinden. ik kan dus niet beoordeelen of Van den Bergh gelijk had.

aangename malaise, die telkens geestelijk gevoed werd door onaangename herinneringen aan *De Nichten*. Potgieter trachtte Geel te verdedigen [1], Van den Bergh hield vol. In het *Handelsblad* las hij, dat er weer een „Plompus" tegen hem was opgestaan; het herinnerde hem weer aan Lambert Plat en hij kon 't niet anders dan een ongerijmdheid achten, als men er Hilman voor hield; hij wist niet of hij achter de bonhomie van Van Hemert in *De Gids* een weinigje malice moest zoeken, zoo, dat sommige vrienden al van hem verwachtten, dat hij geen letter meer voor dat tijdschrift zou schrijven na zoo'n kwaadaardigen steek op *De Nichten* [2].

Minder deerde 't hem, dat hij in *Braga* bespot werd [3]. Dat raakte zijn persoonlijkheid niet; daarvan kon hij de geestigheid nog waardeeren en genieten. Maar al spoedig konden ook persoonlijke krenkingen hem niet meer tot opwinding brengen; zijn lichamelijk lijden werd zoo zwaar, dat er voor geestelijke ergernis geen plaats meer was. Doch zoo gauw hij weer eenigszins aan 't denken kwam, begon ook de ellende met *De Nichten* weer te overheerschen in zijn bewustzijn: vooral dat het tusschen Geel en hem nu uit was, voor goed uit, daar kon hij zich niet indenken, en toch, 't kon niet anders. Gelukkig kwamen er spoedig ook oogenblikken, waarop hij zich eens over zijn naargeestigheid kon heen zetten. Dan vatte hij met een opflikkering der oude geestkracht de pen weer op, en zoo kon hij 4 Januari 1842 aan Potgieter zijn verhaal *Het Tweegevecht* zenden. Een scène uit *De Nichten*, die hij ter bekorting had weggelaten — gelukkig, want nu had hij ten minste de dichters door zijn

[1] „Als Professor Geel op een onuitgegeven werk van mij zulk een schot had gedaan, ik geloof dat hij het in den grond had geboord" 9 April 1842. (Zie verder blz. 104).

[2] Aan het slot van Mevrouw Vollers Reisavonturen: *Het jubilé te Mechelen*: „Hier dat comedieboekje, dat Roman te Amsterdam uit het logement meegenomen heeft is goed voor".. en meteen sneed zij den draad stuk, waarmee de bladeren samengehecht waren. „He! mevrouw dat spijt me", gaf Mary te kennen, „ik wilde juist uit dat boekje zoo gaarne Hollandsch lezen geleerd hebben". „Uit *dit* boekje", dat kan niet. Het is een uitgefloten stuk, waar anders zou het toe deugen". *De Gids* 1842. bld. 90 (zonder den naam van Van Hemert).

[3] De Auteur der Nichten roept: „Ik sluit mijn dichtcarrière!
„Ik schrijf geen blijspel meer!" En 't strekt hem wel tot eer:
Nu is hij eerst gelijk aan Plautus en Molière:
Die schrijven ook geen blijspel meer! (Braga, 1 Februari 1843).

Bomba-caricatuur niet in 't harnas gejaagd — had hij in zijn prozaverhaal opgenomen. Hij twijfelde nog aan zich zelf; hij zond het franco: misschien was 't de port niet waard. Potgieter vond het nogal aardig.

Maar de ziekte verliet zijn woning niet. De toestand van zijn vader werd langzamerhand erger. Dat maakte hem zenuwachtig. Hij kon niet meer op zich zelf rekenen. Nepveu mocht voor de *Aurora* „presseerbrief op presseerbrief" zenden [1], Potgieter mocht zeggen dat hij onmogelijk neen kon zeggen op de uitnoodiging van Poll om mede te werken aan den *Volksalmanak*, hij werd het schrijven moe. Zijn gezondheid ging gestadig achteruit. Hij kreeg last van duizelingen. Eenigszins verre wandelingen durfde hij niet meer maken: zijn vader kon geen oogenblik meer alleen blijven.

Opmerkelijk is, dat in al die ellende toch nog een tweede stukje klaar kwam: *De Oom*, dat te laat kwam voor de *Aurora* en daarom voor Poll's *Volksalmanak* werd bestemd [2]. Ook wilde hij zich zetten aan een recensie voor *De Gids*, maar 't was te laat; de geestdrift was al weer gedoofd. Hij lachte om van Hemert's idee, samen een comedie te schrijven. „Laten wij er liever samen geene meer schrijven", was zijn meening. Bij Potgieter drong hij er op aan, hem tegen Januari van de lijst der medewerkers van *De Gids* te schrappen, maar toen deze hem op 't idee bracht, mee te doen aan de mode van den tijd en typen te gaan schrijven, bijv. van den commies aan een ministerie, kon hij weer antwoorden, dat hij 't aardige idee nog niet liet varen. Zou hij de schaduw van Pimping op den achtergrond niet gezien hebben?

Als een nieuwe donkere wolk kwam de kwestie met Kruseman [3]. In den zomer van 1842 meldde deze aan Van den Bergh, dat hij door een te groote oplaag en kostbare uitvoering bij *De Nichten* schade geleden had en daarom verzocht als tegemoetkoming *Het Tweegevecht* afzonderlijk te mogen uitgeven. Van den Bergh antwoordde, dat het pas in *De Gids* was verschenen en dat Kruseman daarom een jaartje moest wachten; dan zou hij er nog een paar verhaaltjes

[1] 26 Juli 1842.

[2] Waarin 't verscheen in de uitgave voor 1842, tot Van den Bergh's groote verrassing geïllustreerd met het tooneel tusschen den landedelman en den graaf.

[3] Zie de brieven van Helvetius van den Berg aan Kruseman (Leidsche Bibliotheek).

bijschrijven om te trachten den uitgever schadeloos te stellen. Kruseman was heel correct opgetreden. Eerst had hij Van den Bergh persoonlijk bezocht te Wijk bij Duurstede, maar hij had het gesprek niet op de kwestie kunnen brengen. Misschien was 't door de handigheid van den gastheer geweest, die een vrij hoogen stand voerde, misschien wel wat te hoog voor zijn middelen: een groot huis en twee meiden. Toen had hij geschreven, maar 't cardinale punt bleef onaangeroerd: Van den Bergh had gezegd dat hij geen honorarium wenschte als 't stuk niet ging; 't stuk was niet gegaan en toch had hij 't honorarium ontvangen. Maar Kruseman stond niet sterk. Met cijfers toonde Van den Bergh aan, tegenover de zijne, hoe hij wat ruim rekende, en vergeleek met de twee drukken van *De Neven* en met een uitgave van den Wijkschen drukker Stramrood [1]. En toen Kruseman nog niet afliet en bij 't toezenden van een exemplaar van de *Kerkklokstonen* en een geschrift over Hamburg de gelegenheid waarnam en op 't thema van den schadepost doorging, kreeg hij ronduit ten antwoord: „UEd. stelt mijn goed geloof op een zware proef. Van menig ander uitgever zou ik zoo iets niet aannemen, tenzij onder presentatie en zelfs prestatie van eede." En dan krijgt hij weer de belofte, dat de uitgave van Van den Bergh's werk aan hem zal worden opgedragen. Kruseman zweeg verder. Hij was tegen 't zakeninzicht of tegen de diplomatie van Van den Bergh niet opgewassen, en 't zou nog meer dan tien jaren duren, eer de belofte vervuld werd.

Al had Van den Bergh hier de blijken gegeven, dat hij zich nog zeer goed in een zaak kon indenken en die delicaat kon behandelen, zijn produceerend vermogen was toch geknakt, hoewel nog telkens hem plannen voor den geest zweefden. In een neerslachtige bui schreef hij: „Welk einde het nemen moet, is bijna niet meer twijfelachtig. Mijn lichaam wordt een squelet, mijn geest die van een idioot. Zedelijk ben ik reeds dood" [2].

Zijn vertrouwen in de geneeskundige faculteit had hij verloren; hij probeerde 't nu met kwakzalversmiddelen, maar dat maakte de

[1] „Ik neem naar aanleiding van de gemaakte vergelijking de vrijheid u uit wezenlijke belangstelling in bedenking te geven om naar een anderen drukker om te zien, daar het mij voor u zeer bezwaarlijk toeschijnt om op deze manier met voordeelig gevolg uit te geven." (Brief aan Kruseman, 9 Aug. 1844.)

[2] 28 Mei 1843.

zaak nog erger. Gelukkig bracht Potgieter hem weer van dien gevaarlijken weg af. 't Beste voor hem was afleiding, hetzij een paar Haagsche vrienden hem bezochten en hem de goede muzikale dagen van weleer in de herinnering terugriepen, hetzij Hilman hem opzocht of hij een bezoek kreeg van Kneppelhout, die bij zijn moeder op het huis Sterkenburg vertoefde. Het bezoek, waarnaar hij 't meest verlangde, is hem nooit ten deel gevallen: te Wijk bij Duurstede is Potgieter nooit bij hem geweest.

In April 1844 ging 't weer wat beter; de pijnen namen af en hij voelde weer eenigen werklust. Een paar stukjes leverde hij af, een enkele vloog uit zijn pen [1].

In een brief van 20 September 1844 aan Potgieter geeft Van den Bergh een zeer juiste karakteristiek van zijn persoonlijkheid: „Ik heb een zeer grillige natuur, het hangt niet van mijzelf af." Dit blijkt telkens: 't éene oogenblik te afgemat om iets aan te pakken, 't volgende vervuld met plannen voor de toekomst; 't eene oogenblik doodziek, 't volgende — als hij bericht krijgt van de ernstige ziekte van een goeden vriend — gaat hij voor drie dagen naar de residentie; na een eindelooze reeks van jammerklachten komt de mededeeling dat hij zich ongelukkig gaat gevoelen. Een krachtige impuls van buiten deed hem al 't andere vergeten. Zoo greep plotseling de politiek hem aan bij het voorstel der negen mannen [2]. Met pen en mond droeg hij bij om 't heilig vuur te ontsteken, hij dicteerde, redeneerde, analyseerde, demonstreerde, oreerde, declameerde, adhaereerde en petitionneerde, al was 't resultaat ook gering: alleen den naam van zijn wijnkooper, wien hij een ankertje Hochheimer bestelde, kreeg hij voor zijn petitie aan de Tweede Kamer in zake grondwetsherziening [3]. Waarlijk, de Wijkenaars zullen 't met de *Avondbode* zaliger eens geweest zijn en in Van den Bergh den Jacobijn gezien hebben!

Maar als altijd, er volgde weer een diepe inzinking. Hij dacht

[1] *'t Gelukkig Boertje*, dat hij voor de *Vergeet-mij-niet* bestemde; *Bede en de Edelmogende*, die hij aan den Muzenalmanak aanbood, maar die hij terugkreeg — politieke bezwaren — en voor *De Gids* een aankondiging van een enkel stukje (zie blz. 78).

Voor den nood der arme Twentenaars vervaardigde hij een dichtstukje: *De oude speelman*, dat hij 17 Juli 1844 aan den Heer I. L. van Vliet toezond.

[2] Thorbecke c. s. 10 Dec. 1844 in zake grondwetsherziening.

[3] Zie verder blz. 81.

er over, „zijn literarische sukkelbaan voorgoed te verlaten." Enkele opflikkeringen gaven nog Verhulst, die hem de compositie van eenige liederen van Heye opdroeg, en Withuys, die bij zijn vertrek naar Heusden zijn hulp inriep voor de redactie van de *Vergeet-mij-niet.* Maar „'t ging met hem al op neer, en langzaam achteruit". Soms maakte hij nog wat muziek, dan weer bemoeide hij zich een weinig met het plaatselijk school- en armwezen en overigens wijdde hij zich geheel aan zijn meer dan tachtigjarigen, kindschen vader. Al maakte hij nog wel eens een gedicht, of een tooneelfragment, uitgeven deed hij niet meer. „Ik slaap thans zoo gerust, zoo zoet droomerig, dat het een wreedheid zou zijn mij te storen."

Onzacht werd hij uit zijn droom gewekt: einde Augustus 1846 bezweek zijn vader in den ouderdom van 83 jaar. Hij liet een smartelijke leegte achter, al leek zijn dood een verlossing, zoowel voor hem zelf als voor zijn zoon. Deze bleef nu alleen achter, bijna blind — hij kon niet meer dan 't licht van een zachte lamp verdragen — half doof, telkens gekweld door pijnlijke kwalen, alleen in een groot huis met een paar dienstboden. Soms maakte hij nog rijmpjes, die hij weer verscheurde. Ook voerde hij nog een proces tegen de stad Wijk, dat hij in een opgewonden periode glansrijk won [1].

Een medelijdend vriend leerde hem schaken tot troost in zijn eenzaamheid, en zonder nog eigenlijk te weten wat het was, vervaardigde hij een kunstspel. Het genoot de eer, in 't schaaktijdschrift *Sirsa* opgenomen te worden. Con amore zette hij 't aangenaam boeiend werk voort en zoo ontstond een verzameling, die hij in 1853 uitgaf [2].

Dit gunstig resultaat wekte hem wat op en bracht hem er toe, te voldoen aan den drang zijner vrienden om zijn verzamelde werken uit te geven, zonder de drie blijspelen. Daartoe richtte hij zich weer tot den uitgever Kruseman te Haarlem. Hoog kon de auteur van *De Nichten* zijn eischen niet stellen: dertig exemplaren en, zoo het kon, een exemplaar van de onlangs door Kruseman uitgegeven *Negerhut*

[1] „ter zake van het ongeoorloofde heffen van gelden, op grond van een zoogenaamden buurtbrief dateerende 1672. Ik heb in persoon de onwettigheid van dat prul voor ons vredegerecht betoogd en zoo ferm toegebeten, dat men mij de zaak met glans heeft moeten doen winnen". (21 Juni 1848)

[2] *Kunstspelen* voor Liefhebbers van het Schaken door P. T. Helvetius van den Bergh. Wijk bij Duurstede, W. F. Stramrood, 1853.

of een roman van Dickens of van Bulwer. Twee moeilijkheden waren er van den kant van Van den Bergh: hij kon de proeven niet nazien en hij wilde geen kwesties hebben over 't auteursrecht.

Kruseman ging op den voorslag in en adviseerde al vast de beide romans. Toen moesten de stukjes uit de verschillende almanakken samengezocht worden; enkele [1] werden te licht bevonden en zoo werd de oude geest weer voor een oogenblik vaardig over hem. Sommige werden verbeterd, andere er bij „gefabriekt". Kruseman werkte vlug en nog in 1853 verscheen: *Proza en Poezie* door P. T. Helvetius van den Bergh, te Haarlem bij A. C. Kruseman; 295 bladzijden, waarvan 186 proza. 't Laatste stukje, dat ook nieuw voor den bundel werd geschreven: *Jongedamesthee* schreef hij weer in dramatischen vorm [2].

Onderwijl was hij Maart 1853 verhuisd naar Vianen. De eenzaamheid en de herinneringen waren hem te zwaar geworden. In drie jaren had hij meer dan drie duizend gulden verreisd en verdokterd, zonder baat. Zijn financiën zullen ook wel afgenomen zijn. Zoo verliet hij het „zieltogend Wijk, dat volstrekt geen ressources voor den geest, zelfs niet voor het lichaam opleverde" om te Vianen te gaan inwonen bij fatsoenlijke, zeer beschaafde menschen, die hem hartelijk genegen waren en waar hij een huiselijken kring hoopte te vinden, die hem te Wijk ontbrak.

Lang duurde zijn verblijf te Vianen niet. Ook om gemakkelijker onder behandeling te kunnen zijn van Professor Donders verhuisde hij naar Utrecht [3]. Daar mocht hij 't eerste bezoek van Potgieter ontvangen. Hoe lang had hij er naar uitgezien! Spoedig daarna was weer een operatie noodig. Professor Donders beloofde hem gouden bergen, maar altijd was er weer een operatie, die eerst geschieden moest. Toch leefde hij weer op: hij zond weer een rijmpje aan de *Aurora* en aan de Utrechtsche *Erato* [4] en toen de nood der armen hem drong tot helpen, zong hij nog een *Lied aan Utrecht*, een improvisatie, die zonder noemenswaardige verandering onmiddellijk nadat zij op papier was gebracht, ter perse werd gelegd.

[1] *Prettig vrijen* uit *Aurora* en *Minnespijt*.
[2] Een tweede vermeerderde druk verscheen 1865. Dagblad v. Z.-Holl. en 's-Gr., 15 Oct. 1873.
[3] Oude Gracht over de Gaardbrug, ten huize van Mej. Van der Wolk.
[4] 11 Dec. 1855.

Maar hij zag in, dat hij onder de behandeling van Professor Donders niet vooruitging. Nog éenmaal zou hij het probeeren bij den beroemden Des Mares te Parijs. Drie malen ging hij er heen, meer dan een half jaar bracht hij er door, — alles vergeefs.

Eindelijk, toen hij tot 't inzicht kwam, dat alleen berusting in zijn lot hem helpen kon, vertrok hij weer naar Den Haag. Hij vond daar een goed tehuis bij de familie Briedé, maar toen de zoon des huizes ging trouwen, ging 't huisgezin uiteen. De oudste dochter, Maria Francisca, had hem gedurende vier jaren uitmuntend verzorgd; hij wou haar ongaarne missen, maar hem te volgen als dienstbode of huishoudster, dat kon zij niet — om de praatjes. Zoo was haar te trouwen de eenige weg die hem openstond. Het was een huwelijk gegrond op wederzijdsche achting en genegenheid. Hij was zes en zestig, zij van middelbaren leeftijd. Al zijn vrienden en vele zijner bloedverwanten juichten het plan toe. 26 April 1865 werd het huwelijk voltrokken.

Voor Van den Bergh kwamen de gelukkigste jaren zijns levens aan. Hij was rheumatisch, zoo blind, dat hij zelfs op 't gevoel geen brief meer schrijven kon — zijn handteekening, op 't gevoel gezet, doet stumperig aan — maar uit den grond van zijn hart kon hij zeggen „de Algoede heeft mij zooveel geschonken, dat ik alle reden gevoel om hem dankbaar te zijn" [2].

Ook zijn literaire arbeid was nog niet vergeten. Zijn *Jongedamesthee* werd op een soireetje, waar hij tegenwoordig was, met veel bijval opgevoerd en na afloop, op een gunstig oogenblik, wisten de gasten hem over te halen tot de belofte, nog een dergelijk stukje te schrijven. Op zijn 68ste jaar verscheen van hem : *Een Theepraatje*, in het eerste nummer van *Ter Gunne's Huisbibliotheek*. 't Speet hem, dat hij zich daartoe door Van Vloten had laten overhalen, want 't stukje bleek vol drukfouten. Gelukkig verscheen spoedig een tweede druk, die een beteren indruk maakte [3].

Met zijn woning trof hij 't niet best; overal vond hij ongerief, op

[1] te Utrecht bij C. van der Post Jr. 1855.

[2] 2 Januari 1868.

[3] *Een Theepraatje* door P. T. Helvetius van den Bergh. Tweede druk. Uitgegeven ten voordeele van de vereeniging tot voortdurende ondersteuning der nagelaten betrekkingen der verongelukte Scheveningsche Visschers. 's-Gravenhage. Van Weelde en Mingelen 1868.

vijf verschillende adressen heeft hij in Den Haag gewoond[1]. Maar de trouwe aanhankelijkheid en de teedere zorg zijner vrouw maakten veel goed. Lichamelijk knapte hij zoo op, dat zij in den zomer van 1868 nog een reisje van tien dagen konden maken. En zijn vrienden vergaten hem niet: Potgieter zond hem een exemplaar zijner *Poëzie* en bezocht hem jaarlijks; Schimmel vereerde hem *Struensee*. Zeer hinderde hem nog altijd, ja, meer nog dan vroeger, de onduidelijkheid van Potgieters handschrift. 't Gebeurde, dat hij een brief van hem veertien dagen in huis had, voor iemand er in slaagde hem te ontcijferen.

Eindelijk, op zijn zeventigste jaar, begon de aftakeling duidelijke sporen te vertoonen. Hij kon nog wel eens een keer een maandje naar buiten, maar de levenskracht doofde uit. Den geheelen winter van 1872 op 1873 moest hij zijn kamer houden en nog voor den volgenden winter kwam 't einde: den 10den October 1873 overleed hij. Aan 't graf herdacht de voorzitter van *Oefening kweekt Kennis* den man, die zooveel voor de jonge vereeniging gedaan had. In den *Spectator* werd hij herdacht door W. J. van Zeggelen, die ook voor zijn *Levensbericht* als lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde zorg droeg[2]. Zijn weduwe vertrok 13 Mei 1876 naar Nijmegen, de stad die de familie Van den Bergh in haar glorie gekend had.

---

[1] Noordeinde 86; Lange Voorhout 70; Stationsweg 5; Noordeinde 29; Noordeinde 18, terwijl hij met geldelijke opoffering ontslagen werd van de aangegane huur Noordeinde 157 en ook Frederikstraat 56 zeer gauw verliet.

[2] Van den Bergh was tevens lid van het Zeeuwsch Genootschap en van een wetenschappelijk genootschap te Leuven. Ook was hij correspondeerend lid van het Instituut geweest.

HOOFDSTUK II

BETREKKING TOT DEN GIDSKRING EN ANDERE LETTERKUNDIGEN

In 1837 verzamelde POTGIETER bijdragen voor den eersten jaargang van *Tesselschade*, het nieuwe jaarboekje, dat heel wat concurrentie zou moeten aandurven. 't Was een zware taak: niet alleen moest het natuurlijk een jaarboekje zijn dat er bij het publiek in ging, maar het moest ook, en in de eerste plaats, de ideeën van Potgieter op literair gebied belichamen. 't Moest afwijken van wat 't publiek getoond had te waardeeren en 't moest toch door hetzelfde publiek gewaardeerd worden. 't Was niet voldoende, medewerkers te vinden die een vers konden leveren, een lief vers, dat insloeg — de meeste dichters van dat genre wilde Potgieter juist weren — maar de almanak moest ook — wat 't moeilijkst was — proza bevatten, literair proza. De auteurs die dat voortbrachten, waren dun gezaaid; die moesten gezocht en ontdekt, misschien wel gevormd worden.

Terdege gevoelde Potgieter de moeilijkheden, ook toen de eerste jaargang zijn intrede had gedaan. Voortdurend was 't een zoeken naar de auteurs die in zijn geest schreven. Onder die omstandigheden maakte hij kennis met *De Neven*. Onmiddellijk voelde hij, dat hij in den auteur een geestverwant gevonden had. Bij hem vond hij liberale, vooruitstrevende ideeën en een stijl, die zijn tijd vooruit was. Wel was 't stuk in de geijkte alexandrijnen geschreven, maar wie zoo'n vlotten, geestigen dialoog in poëzie kon voortbrengen, wie in verzen zoo den beschaafden gesprektoon kon weergeven, die moest ook in 't proza wel tot iets zeer goeds in staat zijn.

't Kostte niet veel moeite, den naam van den schrijver te weten te komen: daar had Van den Bergh, behalve op 't titelblad van zijn tooneelstuk, geen geheim van gemaakt. Dat de auteur tot den Leidschen kring van Geel behoorde, zal ook wel een aanbeveling zijn geweest, want Potgieter, die voelde, dat de samenwerking

met Beets scheefliep, stelde te meer prijs op de samenwerking met Geel, die niet zoo heel veel voor De Gids voelde en 't tijdschrift misschien alleen nog maar eenigszins steunde, omdat zijn leerling Bakhuizen van den Brink tot de leiders behoorde [1].

Hij gaf een gunstige beoordeeling van *De Neven* in *De Gids* [2] en richtte zich daarna schriftelijk tot H. van den Bergh [3]. Niet de redacteur van *De Gids* schreef den brief, maar Potgieter in zijn qualiteit van redacteur van *Tesselschade*. Hij zwaaide den auteur van *De Neven* heel wat lof toe, vergeleek hem bij Molière en noodigde hem uit, een bijdrage te leveren voor *Tesselschade* en wel in proza, want — schreef hij — hij rekende hem onder onze goede proza-schrijvers.

Veel resultaat had de poging van Potgieter niet. Van den Bergh was ziek en niet in staat tot literairen arbeid, maar 't was 't begin van een briefwisseling, die — hoewel met tusschenpoozen — tot Van den Bergh's dood voortgezet is en de voornaamste bron vormt voor de kennis van zijn persoonlijkheid. Zij werpt een duidelijk licht op de gewichtigste jaren van zijn leven.

Al dadelijk werd door Van den Bergh in zijn antwoord Potgieter's verhouding tot *De Gids* betrokken [4]. Wat Potgieter in den eersten tijd van hun kennismaking daarover geschreven heeft is niet duidelijk [5]. In ieder geval heeft hij zijn best gedaan, zijn antwoord zoo in te richten, dat Van den Bergh de geheele waarheid niet te weten kwam.

Afgescheiden van zijn verhouding tot den Redacteur van *Tesselschade* kwam van den Bergh ook in betrekking tot *De Gids* door Hasebroek's recensie van de *Gedichten* van Calisch [6]. De Redactie

[1] Dit in tegenstelling met de meening van Groenewegen: *E. J. Potgieter* blz. 193.

[2] 1838; 2/271, herdrukt in *Kritische Studiën* I—242.

[3] 3 Mei 1838.

[4] „De uitgewerkte beoordeeling mijner *Neven* in *De Gids*, aan welk tijdschrift gij, zoo ik verneem, ook deel hebt" (3 Mei 1838).

[5] Zooals bekend is, zijn de verhoudingen in 't begin van De Gidsperiode nog niet geheel helder. In ieder geval waren de namen der redactieleden geheim. Zoo schreef Potgieter aan Beets (7 Maart 1837) dat Bakhuizen van den Brink met de redactie van den Gids op goeden voet stond; en Robidé van der Aa aan Potgieter: „Wie in de redactie zijn, moet niemand weten" 22/25 Aug. 1836. Zelfs Heye was niet op de hoogte (*E. J. Potgieter* door Groenewegen. blz. 118/119. Zie ook daar blz. 123/124.)

[6] Zie blz. 68.

verzocht hem, haar de eer te gunnen hem tot haar vaste medewerkers te mogen rekenen, daar zij hem beschouwde als een verstandig en onafhankelijk man. Hij antwoordde, dat hij niet onder de linietroepen van *De Gids* kon plaats nemen, maar dat hij een plaatsje verzocht onder haar tirailleurs [1].

Zoo stond Van den Bergh dus langs twee wegen in betrekking tot Potgieter. Wanneer heeft hij nu geweten, dat die twee wegen op één punt uitliepen? Uit de correspondentie blijkt niet, op welk tijdstip dit het geval is geweest. Hij wist, dat Potgieter tot de redactie in betrekking stond en vermoedde zelfs, welke rol hij er in speelde, maar Potgieter leidde zijn aandacht af [2]. Daarbij waren de recensies in *De Gids* ook wel geschikt om iemand in de war te brengen. Werk van Potgieter werd beoordeeld als van een vreemde, al bleek duidelijk de geestesverwantschap. Bovendien merkte Van den Bergh heel goed 't groote aandeel dat Potgieter in de Gidscopie had. Hij was niet om den tuin te leiden en voelde 't nauwe verband dat tusschen de Gidsredactie en Potgieter bestond. Reeds voor 11 November 1839 had deze hem opgewekt, iets voor *De Gids* te schrijven. Toen hij nu 8 Juni 1840 bericht van Potgieter kreeg, dat *Tesselschade* opgegeven was, antwoordde hij nog, hartelijk te hopen, dat *Tesselschade* niet de knoop hunner vriendschap was geweest. Maar toen hij 27 October schreef, over de reden, waarom hij de boeken, die hij van *De Gids* ter recensie had, niet had afgewerkt, richtte hij zich tot Potgieter, evenzoo den 28sten Dec. 1840, toen hij meldde, dat hij de beste voornemens had om voor *De Gids* te gaan werken: „Eens zal *De Gids* tevreden over mij zijn". Maar hij liet er op volgen: „Gij kunt mij bij die heeren (d. i. de Gidsredactie) gerust vergelijken bij een goot die verstopt is, maar eens doorgestoken, loopende blijft". Toen vereenzelvigde hij dus de Gidsredactie nog niet met Potgieter, hoewel hij wist dat er een nauwe betrekking tusschen beiden bestond, evenals hij eenigszins op de hoogte was van Potgieters verhouding tot Beyerinck.

[1] 11 Nov. 1839.

[2] 7 Jan. 1839 schreef Van den Bergh: „Indien ik (zooals gij mij vroeger verzekerd hebt) niet wist dat gij hoegenaamd geen invloed op de redactie van *De Gids* uitoefende...." Hiermee is natuurlijk niet bewezen, dat Potgieter zich werkelijk zoo sterk uitgedrukt heeft; waarschijnlijk heeft hij 't minder positief gezegd dan Van den Bergh het begreep. Maar hij liet hem toch in ieder geval in dien waan.

Vermoedelijk zag hij in Bakhuizen van den Brink den eigenlijken leider. Toen hij 19 Januari 1841 [1] schreef, dat hij liever slechts eens in 't jaar boeken ter recensie in *De Gids* zou ontvangen, eindigde hij: „Kunt ge dit niet met Van den Brink afspreken of wil ik daarover officieel aan de redactie schrijven?" [2] Daar hij zijn inlichtingen van Potgieter zelf kreeg, mogen we wel aannemen, dat dit in 't algemeen de houding is geweest, die deze tegenover derden met betrekking tot de Gidsredactie aannam: hij liet het voorkomen, of de leiding bij Bakhuizen van den Brink berustte [3].

Waarschijnlijk werd Van den Bergh juister ingelicht bij het bezoek, dat hij 18 Juli 1841 aan Amsterdam bracht. Onmiddellijk daarna zag hij Potgieter en Bakhuizen naast elkaar [4]; waarschijnlijk wilde Potgieter voor zijn hoofdleiderschap niet uitkomen, misschien hoopte hij ook dat Bakhuizen naast hem en gelijk met hem op zou werken. In ieder geval, Van den Bergh wist nu dat Potgieter officieel invloed uitoefende op de leiding van *De Gids*, al zag hij de mate van dien invloed nog te gering [5].

Van invloed, dien Potgieter op Van den Bergh uitoefende, is zoo goed als geen sprake, ten minste niet voor zoover dit uit literairen arbeid blijkt: plotseling heeft Van den Bergh zelf zijn arbeid afgebroken, toen hij eenmaal geen sympathie meer vond bij 't publiek; na één botsing trok hij zich terug [6].

Hoe groot de invloed van Van den Bergh op Potgieter geweest is, is ook moeilijk precies te zeggen. Dan zou eerst nauwkeurig bekend moeten zijn, welke invloeden nog meer op dezen gewerkt hebben.

[1] De brief is gedateerd 19 Jan. 1840, maar uit den inhoud blijkt duidelijk de vergissing met 't jaartal.

[2] Duidelijk komt 't uit, dat hij in B. v. d. B. den leider zag, in: „Ik las *Egmond* van Hofdijk en schreef er het nevensgaande artikeltje over, dat ik u vriendelijk verzoek bij gelegenheid aan den Hr. v. d. Brink te willen ter hand stellen."

[3] Bakhuizen van den Brink.... was, althans sedert 1841, de penvoerder, de secretaris misschien. (*E. J. Potgieter*, door Groenewegen, blz. 207.)

[4] „Gij zijt mannen, die voor wetenschap en kunst alles kunt doen. Uw goede wil houdt gelijken tred met uw vermogen."

[5] 23 Juli 1842 schrijft hij over „uw waardigen medegids".

[6] Bij de groote sympathie, die Van den Bergh voor Potgieter voelde, is 't wel aan te nemen, dat deze hem een eindweegs meegenomen zal hebben in zijn richting, maar Van den Bergh was ouder en zeer zelfstandig.

Nu is alleen maar aan te geven, hoe hij zich tegenover Potgieter uitte en dan na te gaan, of deze ook eenige neiging vertoonde, den aangewezen weg in te slaan, terwijl niet uit 't oog mag worden verloren, dat Potgieter in dezen tijd tot een bezonkenheid was gekomen, die hij in zijn omgang met Aernout Drost nog miste, hoewel zijn ideeën toch nog niet dien onbuigbaren vorm hadden aangenomen, dien zij in Huets tijd zouden vertoonen [1].

In 't algemeen bewonderde Van den Bergh Potgieter; in 't eene stuk meer dan in 't andere, maar als regel was er slechts een verschil in graad [2]. Echter was 't geen zweren bij 't woord des meesters; nooit vergeet men bij zijn brieven, dat men met een zelfstandig oordeelend man te doen heeft. Reeds in zijn eersten brief wees hij den hooggestemden lof af: „hij wist voor zich zelf hoe hoog *De Neven* stonden, lang zoo hoog niet als Potgieter meende." Onjuiste opvattingen bestreed hij krachtig. Van 't eerste oogenblik der kennismaking af moet Potgieter den indruk gekregen hebben van een ruimdenkend man, wiens ideeën in de praktijk proefhoudend gebleken waren. Van den Bergh nam tegenover Potgieter geen houding aan, maar hij zag er ook niet tegen op, de dingen te zeggen, zooals ze waren. Reeds dadelijk deelde hij hem mede, dat hij slechts één stukje van hem gelezen had: *Fortuinzoeken*, maar dat had hij voortreffelijk gevonden. *Het Noorden* had hij hooren roemen. 't Zou zijn eerste lectuur zijn. Potgieter was dus in de Haagsche literaire wereld nog geen bekende figuur.

Enkele punten, waarop wrijving ontstond tusschen beider meeningen waren: de waardeering van Hasebroek [3], de beteekenis van de charge of de caricatuur in 't tooneelspel [4], maar vooral de

[1] „Nooit ben ik er in geslaagd, invloed op zijn denkwijs uit te oefenen." (*Lit. Fant.* XIII, 14.)

[2] Een uitzondering vormt Potgieters sympathie voor Oranje (zie blz. 79 en 80).

[3] Zie blz. 70 e.v.

[4] zie blz. 89 e.v.

Hier volgen nog enkele indrukken, die Potgieters werken op Van den Bergh maakten:

— Naar aanleiding van *Het Noorden*: Gelukkige gave van verhalen; allen 't eens over de verdienste. Uw afkeer van 't buitenleven vindt geen sympathie bij mij (27 Aug. 1838).

— Ik heb uw *Lief en Leed in 't Gooi* bewonderd; velen deden dat zeker met mij, maar iedereen zou het gedaan hebben, indien er een weinig meer

kunstwaarde van „de copieerlust des dagelijkschen levens". Potgieter voelde er niet veel voor [1] en van zijn standpunt met reden: de richting van deze humoristische kleinmalerei was zeker niet die, waarin hij de Nederlandsche literatuur wilde sturen. Welke hoogere drijfveeren bracht zij in werking? Ook Geel toonde duidelijk, dat hij er weinig mee op had. Heel populair was zij bij de kritiek niet; zelfs de *Vaderlandsche Letteroefeningen* voorspelden haar een kort leven, na een tijdelijken opgang.

Tegenover 't tweeslachtige van Potgieters kritiek geeft Van den Bergh geen onzeker geluid. *De Camera„* is een meesterstuk, vol geest en leven." Hildebrand heeft hem „doen lachen en weenen, maar altijd genieten" [2]. Alleen, van de *Patrijzen* [3] houdt hij niet; daar heeft hij zich een indigestie aan gegeten. Met de recensie in *De Gids* kan hij zich dus niet vereenigen, reeds dadelijk niet met de beschouwingen over het Diakenhuismannetje. „Het vooroordeel van Keesje is natuurlijk in zoo iemand en past den man geheel. Het zonderlinge en onschuldige verhoogt zelfs nog het belang duidelijkheid en gang in de intrigue zelf ware geweest. (11 Juli 1839).

— Uw *Oud en Jong* durf ik volmaakt noemen. Ik herinner mij niet, ooit iets naiever en kunstiger, tevens iets dat men meer difficilement facile kan noemen, gelezen te hebben. Iedereen moet u bewonderen en benijden. (27 Oct. 1840).

— *Liedekens van Bontekoe*: Gij vraagt er mijn oordeel over. Ik heb slechts bewondering en toejuiching. Ik geloof niet dat een eenige onzer dichters u in dat genre op zijde streeft. Gij zult er lof van oogsten, wees maar eerst een paar jaartjes ouder. (2 Dec. 1840).

— *Maarten Harpertsz*: Nu in dien trant, vriendlief, zoudt ge het mengelwerk populair kunnen maken (25 Juli 1841).

— Hij spreekt van een „weergaloos *Vischje op 't droge*". — *'t Is maar een pennelikker* bevalt hem minder. Ook in Jan-Jannetje, vindt hij den handel te eenzijdig beschouwd. (3 Maart 1842).

— 't tweede deel van *Het Noorden*, waarvan de titel alleen koud is. (28 April 1841).

— Ik maak u mijn compliment over uwe voorstelling in het *Hof van Holland*. Ik geloof dat die op het tooneel een prachtig effect zou doen. (12 Febr. 1844).

— *Rijksmuseum*: een meesterlijke schets. Vooral ben ik het met u over Cats eens, die ook bij mij oneindig lager dan Hooft en Vondel staat. (6 Aug. 1844). Tweemaal heb ik mij Uw *Rijksmuseum* doen voorlezen. (10 Maart 1845).

[1] Bibliographie van de Werken van Potgieter no. 353.

[2] 17 Juni 1840.

[3] *Teun de Jager.*

dat wij in hem stellen, zonder ons eenige sympathie voor zijn vooroordeel te doen gevoelen [1]".

In de recensie van F. Bremer [2] meende Van den Bergh eenige toenadering tot zijn ideeën te ontdekken. Had Potgieter eerst de kopieerlust des dagelijkschen levens op den laagsten trap der kunst gesteld, zelfs indien men talent genoeg bezat om dit te idealiseeren, nu zei hij alleen *louter* kopieerlust nog lage kunst te achten. Natuurlijk zag Van den Bergh hier frontverandering. Hij liet niet na Potgieter nog eens te wijzen op onze zeventiende-eeuwsche schilders, onze Ostades, die toch meer dan copiïsten waren. 't Vermoeden is, dunkt me, niet gewaagd, dat Van den Bergh er toe bij gedragen heeft om Potgieter te brengen tot meer waardeering voor schetsen als die in de Camera.

't Verschil had eigenlijk dieperen grond. In 't wezen der zaak wilde Potgieter geen kunst zonder tendenz, wel natuurlijk in de eerste plaats kunst en de tendenz slechts als fundament. En dan nog moest de strekking wijzen naar wat hij zijn ideaal achtte. Op dit punt richtte Van den Bergh zich tegen Potgieter. In zijn afgelegen klein landstadje zag hij eigenlijk een beetje op de wereld neer. Juist omdat hij buiten 't centrum der beweging stond, achtte hij zich meer tot objectief oordeelen bevoegd. Bij al zijn bewondering voor de hoogte en diepte van Potgieter, vond hij hem toch niet breed genoeg, hoe verlicht en verdraagzaam ook; zijn beschouwingen leden wel eens aan eenzijdigheid. Heel duidelijk blijkt dit, als hij schrijft: [3] „Ik geloof, houd het mij ten goede, dat gij uw hart en nu en dan uw verstand wel eens geweld aan doet om een systema van kritiek aan te nemen, waaruit gij u misschien te veel goeds voor onze letterkunde voorstelt. Gij zijt wat al te subjectief in uw beoordeelingen, plaatst u te veel op eigen standpunt, te weinig op dat des schrijvers dien gij recenseert. Vandaar dat uwe oordeelvellingen zonder eigenlijke partijdigheid, wel wat eenzijdig zijn".

Potgieter nam deze ontboezemingen zeer goed op en toonde ze op prijs te stellen. Dan vervolgde Van den Bergh: [4] „Gij verlangt

[1] 20 Sept. 1841.
[2] *De Gids* 1842.
[3] 15 Maart 1841.
[4] 28 April 1841.

dat ik u opmerkzaam maak, zoo dikwijls gij u aan onrechtvaardige beoordeelingen bezondigt. Dit zal mij geen moeite geven, onrecht is van u niet te verwachten, maar van kleine onbillijkheden om den wille van uw anders hoogst lofwaardig stelsel kan ik u niet geheel vrijspreken. Over het algemeen is *De Gids* allesbehalve poezel. Indien zij slechts niet meer kwetst en ontmoedigt dan verbetert. Zie, vriend, in de politische wereld breke en bouwe men met forsche hand, maar onze literatuur is een al te teer schepseltje om zoo ruw te worden aangevat. Meer dan iemand huldig ik uw ijveren voor de goede zaak. Mogen uw middelen uw doel waardig blijven."

Bij alle waardeering voor Potgieter moeten wij den juisten blik erkennen, dien Van den Bergh op hem had, en dit klare oordeel zal niet nagelaten hebben, indruk op hem te maken.

Jaren later, bij de breuk van 1865, toen Potgieter hem zijn aftreden als redacteur van *De Gids* meldde, uitte Van den Bergh zich over Busken Huet, die door Potgieter zoo hoog werd geschat: „Welk een hoogen dunk ik ook van den Heer B. H. heb, kan ik hem toch niet zoo onvoorwaardelijk toejuichen of in alles met hem instemmen. Hij bezit veel wetenschap en belezenheid, hij heeft een uitmuntenden stijl, is amusant en pétillant van geest, maar zijn kritiek is geen gezonde kritiek. Soms vliegt hij op den man toe, dan weder verdiept hij zich in zijdelingsche beschouwingen en bespiegelingen, hakt met een bijl als hij het lancet moest hanteeren!" Waarlijk, de zes en zestigjarige blinde had een juist inzicht in de eischen der kritiek [1].

Tot de jongeren, van wie Potgieter veel verwachtte, behoorde ook J. F. Oltmans [2]. Van den Bergh vond *De Schaapherder* een heerlijk produkt en „de schepping van Perrol genialisch". Alleen 't einde, de avonturen, waarmee Frank zijn loopbaan eindigde, en het burlesque verhaal van Henri op 't laatst van den roman vond hij stuitend en het talent van den schrijver en zijn werk onwaardig [3]. Maar spoedig taande de luister. *Het Huis van het Zeewijf* vond hij reeds schrikkelijk gerekt zonder veel te boeien en het *Damesportret* allerflauwst gebeuzel [4].

[1] Zie over zijn verhouding tot Potgieters staatkundige denkbeelden blz. 79 e.v.
[2] Oltmans werd in 1841 mederedacteur van *De Gids*.
[3] 12 April 1840.
[4] 15 Maart 1841.

Ook KNEPPELHOUT was door Potgieter geprezen. Van den Bergh kon er niet geheel mee instemmen. De *Promotiepartij* vond hij wat erg, niet leesbaar zonder walging. Hij schreef Kneppelhout, dat hij het te leelijk vond, om 't mooi te kunnen vinden. Maar Kneppelhout was iemand, die zich zelf voelde. Hij had een recensie voor *De Gids* ingezonden, die niet geplaatst was, en toen Van den Bergh als bemiddelaar optrad [1], stuitte verdere medewerking af op den eisch: Eerst de recensie plaatsen! En welk een heerlijke aanwinst Kneppelhout ook voor het Mengelwerk geweest zou zijn, de slagboom werd niet weggenomen. Misschien droeg hiertoe ook bij, dat Potgieter inzag, dat Van den Bergh gelijk had. Hoeveel geestigs en aardigs er in 't werk van Kneppelhout ook stond, 't was toch al te veel 't leelijke, 't minderwaardige, dat op den voorgrond stond. Hij wilde afschrikken en leeren, door de schaduwzijden van 't studentenleven te toonen; had hij niet veeleer den weg moeten wijzen en tot navolging prikkelen? [2]

Ook met TEN KATE, dien Van den Bergh wel van *Oefening* gekend zal hebben, trachtte Potgieter weer in verbinding te komen, doch hier was geen hoop meer: „Met Ten Kate hebt gij afgedaan," moest Van den Bergh 11 Nov. 1839 schrijven.

Evenmin kon hij VAN LENNEP nader tot de Gidsredactie brengen. Hierbij kwam de groote tegenzin van Potgieter wel in de eerste plaats. Van den Bergh schatte Van Lennep hoog; al moest hij 't gegronde der Gidscritiek toegeven, hij bleef niettemin *De Roos van Dekama* een meesterstuk vinden. Hij deed zijn best Potgieter tot mildere gedachten te brengen, maar te vergeefs, zoodat hij eindelijk een weinig kregel uitriep: „Ik merk duidelijk, dat gij en de uwen een mier aan hem hebt". Toen kwam Potgieter met zijn hoofdbezwaar: de geringe ernst van Van Lennep: „Is het waarachtig waar, lieve vriend, wat gij mij van Van Lennep en Bosscha schrijft? Vernederen zij de litteratuur tot een kinderspel? Zoo iets zou het lankmoedigst litterarisch schepsel tot den onmeedoogendsten der Gidsianen en het fluweel der kritiek tot een haaievel maken!" [3]

[1] Herhaaldelijk bracht Van den Bergh Kneppelhout een bezoek, als deze bij zijn moeder op Sterkenburg vertoefde.

[2] 24 Jan. 1842, 9 Dec. 1842, 17 Febr. 1844, 7 April 1844. Zie ook Groenewegen: *E. J. Potgieter*, blz. 160.

[3] 25 Febr. 1839; 28 Mei 1839; 5 Januari 1841; 15 Juni 1841.

Van den Bergh zag er wat tegen op tegenover Potgieter uit te spreken dat hij *'t Huis Lauernesse* van Mej. TOUSSAINT geen meesterwerk achtte [1]). *Een Kroon voor Karel den Stouten* beviel hem eerst buitengewoon, maar later kon vooral dat nare Süschen hem niet bevallen. *Alba in Spanje* schatte hij veel hooger; *de Verrassing van Hoey*, ondanks de gelukkige greep in de keuze van het onderwerp, wat hij Potgieter moest toegeven, vond hij niet naar de eischen der kunst bewerkt [2].

Wat verder van den Gidskring af staat S. J. VAN DEN BERG. In de correspondentie vertoont hij treffend 't beeld van den man, die

> Om een heel klein wierookdampje
> Rymt ten koste van zijn merg (Braga).

Helvetius schat zijn homoniem niet hoog. Hij kende hem van *Oefening* [3]. Potgieter kende hem ook, en nam wel eens een versje van hem op [4]. S. J. was iemand, die altijd trachtte door persoon-

[1] „Een oogenblik.... lees vooral niet verder, zoo ge aan een open raam der troisième mocht staan. De schrik en verontwaardiging deden u licht voorover vallen en den hals breken, dat het huis Lauernesse zeg ik.... Waarlijk er behoort soms moed toe een eigen opinie te hebben.... dat het huis Lauernesse, door iedereen voor een volkomen meesterstuk gehouden, mij is tegengevallen, dat mijn verwachting van het genie der schrijfster, door dien onvoorwaardelijken lof van zoovele genieën en talenten zoo hoog opgevoerd, is teleurgesteld. Er zijn zeker overheerlijke brokken, maar ik vind te veel gezochts in de situatie, te veel onwaarschijnlijks in de handeling, te veel onnatuurlijks in de karakters om met dien onvoorwaardelijken lof in te stemmen. Begrijpt ge dien Aernoud en die Ottelyne? Wat zegt ge van dien bisschop en van dien walglijken Cypriaan en van de mogelijkheid, dat de fijn beschaafde Ottelyne zulk een wezen zoo lang bij haar duldde? En van dien Paul, zoo con amore geschetst en zoo onbeduidend in de handeling, die met pedante zelfverloochening zijne gave om de gasten met zang en luitspel te amuseeren den Heere teruggeeft? Hoe vindt ge zijn ontijdig en kinderlijk preeken en dweepen? Zijn flauwe en zonderlinge houding vis à vis Pistorius, die toch een heel ander man was dan hij hier wordt voorgesteld, terwijl hij de questie van het priesterlijk celibaat zoo mal zinnelijk behandelt? Een hoofdgebrek schijnt mij toe, dat de schrijfster, Paul en Ottelyne zoo dwepen laat. De hervorming sprak meer tot de rede dan tot het gevoel.... Ik heb intusschen slechts het eerste deel gelezen". (15 Juni 1841).

[2] 25 Juli 1841; 23 Juli 1842; 23 April 1865.

[3] Zie blz. 33.

[4] In *De Gids* van 1838 komen van hem voor: *Bij den dood van een meisje*, naar Th. Moore; *De Geest Gods*, naar A. de La Martine; en *Lied*.

lijke connecties zich wat omhoog te werken; bezoeken brengen bij menschen, die hem konden steunen was een voorname bezigheid voor hem. Zoo wilde hij ook wel zijn naam zien prijken in *Tesselschade* en kwam met twee versjes bij Helvetius. Deze hield ze voor zijn beste [1] en nam op zich, Potgieter een brief van S. J. met de versjes te doen toekomen.

Potgieter vond er niet veel geest in en zond ze terug aan S. J. Hij noemde ze „onbeduidende versjes". Met den brief in de hand en tranen in de oogen kwam „Sam" bij Helvetius om zich op hem te beroepen. En deze moest hem gelijk geven. In hun soort waren de versjes zelfs recht lief, maar 't soort, ja, dat was in ons land alleronbeduidendst. Een elegie, een erotisch vers te schrijven, dat was hier te lande maar weinigen gegeven. S. J. liet het er niet bij. Categorisch vroeg hij Helvetius bij een volgend bezoek, of hij zijn verzen voor onbeduidend hield. 't Antwoord was moeilijk. Aan de eene zijde zijn eigen meening, dat de verzen niet slechter waren dan zoovele die geprezen werden, aan de andere zijde de autoriteit van Potgieter. Misschien is S. J. getroost geworden door 't antwoord, dat Helvetius de pil verguld zou hebben en dat hij „onbeduidend" een hard woord vond, maar voldaan zal hij wel niet vertrokken zijn.

Een lichtstraal zal voor hem wel geweest zijn de beoordeeling van zijn *Uitheemsche Bloemen* in *De Gids* [2]. De vertalingen werden verdienstelijk genoemd en als voorbeeld van gelukkig geslaagde overzetting werd *Extase* van Victor Hugo afgedrukt naast *Verrukking* van Van den Berg.

Dit gaf S. J. moed en vol geestdrift zette hij zich aan de overzetting van de Duitsche vertaling van een Russisch gedicht: *De Gevangene op den Kaukasus* van Alexander Puschkin. Evenwel, veel vertrouwen had hij er niet in en daarom gaf hij het anoniem uit [3]. Potgieter wilde het recenseeren in *De Gids* en zond het naar Helvetius, wien het heelemaal niet bekoren kon. Hij stortte er „zijn gal over uit" [4] en toen in een onderhoud met S. J. het gesprek

[1] 25 Januari 1839.

[2] 1839 blz. 497. Blijkens de onderteekening: „Billijk moet men prijzen, Die hier wijst en zich laat wijzen. H." is deze recensie van Heye.

[3] 's-Gravenhage, bij W. P. van Stockum 1840.

[4] 20 Sept. 1841.

op den *Gevangene* kwam, deelde hij mee, dat hij „het prul tamelijk geveegd had" [1]. Met een lang gezicht maakte S. J. zich toen als den vertaler bekend en hoopte door zijn vriendschap te verkrijgen, wat zijn talent mislukt was: een gunstige recensie of tenminste eenige wijziging in de critiek. Om er af te zijn, gaf Helvetius hem te weten, dat de recensie reeds opgezonden was. Maar S. J. gaf 't niet op [2]). Waarschijnlijk heeft Helvetius hem gezegd, dat 't vers hem landerig had gemaakt en dat de critiek onder dien indruk was geschreven. Dat stelde nu S. J. zóó voor, dat Helvetius zijn gedicht in een landerige bui beoordeeld had en op dien grond wendde hij zich tot de Gidsredactie om een genadiger vonnis. Hij had er Helvetius ook nog over geschreven en deze verzocht Potgieter, S. J. te tarten de correspondentie over te leggen. De Gidsredactie was 't met het oordeel van Helvetius eens en de recensie werd geplaatst [3]. De voornaamste aanmerking was, dat de vertaler niet tegen 't gedicht opgewassen was, 't gaf de schildering van den hartstocht van een Tsjerkessische slavin voor een gevangen Russisch officier, maar dat was in zulk gelijkvloersch Hollandsch overgezet — waarvan een duidelijk voorbeeld gegeven werd — dat de karakteristiek „erotische hutspot" niet onverdiend moest klinken. Een paar regels als:

> Lang zat de maagd, als wou zij spreken,
> Met open lippen, zonder doel.

kan men dan ook moeilijk wel geslaagd noemen. Den dichter werd de raad gegeven, maar oorspronkelijk te blijven, want, — een klein beetje honing ontbrak niet — een dichterlijken aanleg moest men in de vertaling huldigen.

Potgieter verrijkte de recensie nog, naar zijn gewoonte [4]. Hij vertaalde, ook uit 't Duitsch, een ander gedicht van Puschkin

[1] 20 Sept. 1841.

[2] Telkens kwam hij er bij Helvetius op terug. 11 Februari 1842 schrijft deze hem alweer over deze zaak: „Het smart mij, dat ik u met de recensie van den *Kaukasus* zoozeer gegriefd heb, want ze schijnt u nog op 't hart te liggen en toch meende ik toen en meen ik nog, dat ik billijk ben geweest. Kom mij eens bezoeken. Ik wilde u gaarne overtuigen dat ik gelijk had en de berg uwer niet waardig was." (H. v. d. Bergh aan S. J. v. d. Berg, Wijk b. D. 11 Februari 1842.)

[3] *Gids* 1841, blz. 640.

[4] Hoezeer dit bij Potgieter gewoonte was, blijkt ten overvloede uit de cor-

Aan den Lasteraar van Rusland, toen het de Poolsche omwentelingsgezinden beoorloogde, ten bewijze, dat gebrek aan hartstocht geen fout van den oorspronkelijken dichter was.

Met dat al, S. J. bleef lastig in de poëzie. Hij zag overal en altijd personen. Hij scheen 't als een voornaam deel van zijn dichtertaak te beschouwen, de recensenten te bewerken. Zooveel werk maakte hij daarvan, dat Helvetius er op vloekte, zich met zoo'n kruidje-roer-mij-niet niet meer in te laten. Toen Potgieter hem S. J.'s *Erik* ter recensie toezond, zond hij het terug. S. J. had hem er reeds onder allerlei voorwendsels over geschreven [1]. Hij was verschrikkelijk ongerust. Hij wilde de poëzie vaarwel zeggen, om typen te gaan schrijven. Helvetius raadde hem, na een paar proeven gelezen te hebben [2], dan maar liever verzen te blijven schrijven [3].

S. J. bleef werken aan de poëzie en aan de critici. Tot een breuk liet hij het nooit komen, hij knaagde zonder te bijten, den eenen criticus speelde hij uit tegen den anderen, denzelfden op 't eene oogenblik tegen denzelfden op 't andere moment; hij toonde zich zoo gewillig, zoo meegaand, wilde zich zoo naar alles en allen schikken als menschen,

> .... die gruwen van een leven,
> Waarin geen lauwren hen omgeven.
> Als offer van hun maatgeluid. (*Braga*).

Toch had S. J. zekere verdiensten. Hij deed zijn best, nam

respondentie met Bakhuizen van den Brink. 11 Mei 1845 schrijft deze uit Weenen aan Potgieter:

„Verander aan mijn stuk wat gij wilt. Ik zeg u dank voor het aanbod mij gedaan, daaraan het een en ander te vijlen. Ik zondig bijna te geruster omdat ik de zekerheid heb dat gij die vlekken zult uitwisschen." Dit schrijft iemand, die van zich zelf getuigt: „Mijn wetenschappelijke nauwgezetheid stel ik op hoogen prijs". (Weenen 16 Mei 1845).

[1] „uw Erik, dien ik met hoog genoegen gelezen heb. Naar mijn oordeel overtreft dit dichtstuk al uw vorige en opent het een nieuwe epoque in uw dichterlijke loopbaan." H. v. d. Bergh aan S. J. v. d. Berg, Wijk b/D. 19 Aug. 1841.

[2] *De Kruidenier* en *De Turftonster*, geplaatst in den bundel van *Oefening*.

[3] „Wat uw kruidenier en turftonster betreft, waarover ge zoo beleefd zijt mijn oordeel te vragen, ik geloof dat gij met de eigenlijke poëzie meer roem zult kunnen behalen dan met dergelijke schetsen, die blijkbaar buiten uw genre liggen. De twee stukjes vind ik wel niet slecht, maar de geestigheden zijn wat al te gezocht, de stijl is hier en daar wat al te prozaïsch en in de situatiën en bespiegelingen is wat al te zeer overdrijving." (H. v. d. Bergh aan S. J. v. d. Berg, Wijk b/D. 25 Mei 1843.)

raad ernstig ter harte en kende 't handwerk goed, zoodat Helvetius moest constateeren, dat er merkbare vooruitgang was in zijn ernstige poëzie. In het *Standbeeld voor Willem I* juichte hij bovendien den liberalen geest toe, die er uit sprak [1], maar op erotisch gebied kon hij geen sprankje lof voor hem vinden. „Ik pas voor de mandoline-poëzie van mijn homonien", bleef zijn oordeel [2].

Evenals S. J. van den Berg, was ook CALISCH een van Van den Bergh's Haagsche kennissen. Samen waren Calisch en Van den Bergh mentor van Oefening geweest. Nu had Calisch na 't vertrek van zijn vriend een bundel verzen uitgegeven en die aan Helvetius van den Bergh opgedragen. Deze hield wel niets van opdrachten, maar kon toch niet ontkennen, er aangenaam door verrast te zijn, want, de verzen van zijn kunstbroeder bevielen hem.

De gedichten werden door de redactie van *De Gids* ter recensie gezonden aan HASEBROEK. Calisch was iemand, die terechtwijzingen kon verdragen, hij wou wel iets leeren uit gegronde aanmerkingen, de recensie kon dus opbouwend zijn en van invloed, daarom was 't werkje naar Heilo gezonden, omdat de redactie meende dat Hasebroek voor die soort dichtkunst een eerlijk en welwillend beoordeelaar zijn zou, die zonder te kwetsen de zwakke plaatsen aanwees, die zij er in te grooten getale in vond.

Zijn oordeel stemde met dat van de Gidsredactie overeen; hier moest het mes ingezet worden en nu was er geen reden meer, om toegevendheid te gebruiken. Hasebroek schreef de recensie, niet in strakken betoogtrant, maar een beetje spottend; hij solde wat met den dichter, maar gaf hem toch niet den genadeslag; hij maakte hem belachelijk in een humoristische recensie, maar hield bij alle afkeuring toch nog een achterdeurtje open; geheel vernietigend was 't oordeel niet, er stonden ook nog een paar zinsneden in, waaruit wat lof gehaald kon worden.

De bundel werd al dadelijk gekenschetst als „iets ouds in een

[1] „Iedereen, die slechts een aasje poëtisch element in zich gevoelt moet de vele schoonheden van dat vers erkennen, evenals elk oprecht Vaderlander den milden geest, die er in doorstraalt, beamen en toejuichen moet. Ik wensch u van harte geluk met dien zoo degelijken vooruitgang van uw talent en met uw loffelijk pogen, om het aan een edel doel dienstbaar te maken." (Helvetius v. d. Bergh aan S. J. v. d. Berg. Wijk b. D. 10 Februari 1845.)

[2] 10 Maart 1845.

nieuw pak" [1]. Nieuwmodisch was de band, ook de heerlijk vergulde rug, de vorm van het vignet en de opdracht aan den Heer Helvetius: „de dichters gaan, om zich tegen den Zondvloed te beveiligen, paarsgewijze in de ark" [2], maar meer nieuws was er niet aan te ontdekken. Nadat de lezer zoo in de gewenschte stemming was gebracht, volgde de qualificatie: „oud, ouder, oudst". De verzen waren zedelijke leerdichten [3], die den lezer in den tijd van Feith verplaatsten, historisch-politische verzen van gepasseerde data, verzen, waarvan zelfs de titel vervelend klassiek klonk [4]. Dan werd naast de verzen van Calisch poëzie van Lamartine gezet, en in een uitgebreid citaat, de *Tocht van Heemskerk naar Gibraltar* van Bogaers, een krijgsfeit, in zijn bundel ook door Calisch bezongen. „Waarlijk", vervolgde Hasebroek dan na de vergelijking, „de heer Calisch hadde wel gedaan, zich zelven de openlijke nederlaag te sparen". Na nog eenige kleinere aanmerkingen [5] kwam dan 't verguldsel: Hasebroek las honderdmaal liever deze kalme en zachte poëzie dan den Swanenburgschen bombast. Een alinea, waarin Calisch afgebroken werd, eindigde met: „Wij hebben dus tegen den inhoud en trant van dezen bundel niets".

Geen wonder, dat zoo'n recensie Van den Bergh zeer onaangenaam aandeed. Daar Hasebroek zijn naam als beoordeelaar niet vermeld had, zond Van den Bergh een verontwaardigden brief [6] aan de Gidsredactie, die hij toen nog niet met Potgieter kon vereenzelvigen. Hij vond de recensie onbillijk en valsch en wenschte daarom, dat de Recensent en de Redactie van *De Gids* openlijk hun dwaling zouden erkennen. Het woord „nieuwmodisch" vond

[1] Zie *De Gids* 1839 blz. 600.

[2] Hasebroek kon 't niet laten, deze aardigheid te laten drukken, hoewel hij zelf mededeelde, dat hij ze uit de tweede hand had en hij zijn eigen verzen aan Beets had opgedragen, evenals deze zijn *Kuser* aan hem.

[3] Door een fout van den zetter en nalatigheid van corrector en redactie staat een paar malen *lier-*, waar *leer*dicht bedoeld is. Ongedateerd klad van een brief van de Gidsredactie aan H. v. d. B. (Amst. Univ. Bibl.).

[4] *Regulus*. Alleenspraak van Scipio op de puinhoop van Karthago.

[5] Verkeerde rijmen: „dikwijls loopen de rijmwoorden als twee vijandige honden met van elkaar afgewende koppen in 't gareel" en weinig logica.

[6] Den brief zelf heb ik niet gevonden; ook niet 't antwoord zelf, maar wel een ongeteekend en ongedateerd concept daarvan, dat met 't authentieke stuk, blijkens van den Bergh's mededeelingen, wel over een zal komen. Zie ook 8 Febr. 1840.

hij ongelukkig gekozen; de qualificatie oud-alleroudst" zou uitdrukken, dat de poëzie van Calisch leelijk was; waarbij dan nog kwam verschil van inzicht over de vraag, of men door beschaving tot wereldburgerschap kwam, of omgekeerd. Van den Bergh vond het laatste.

In een uitvoerig antwoord betoogde de Gidsredactie [1], dat Van den Bergh in de recensie geen reden mocht vinden tot een aanval, noch op haar, noch op den recensent, maar den onaangenamen indruk kon zij niet wegredeneeren. Zij kon niet ontkennen, dat er een inconsequentie in lag, die zij trachtte te verklaren door tegenover Van den Bergh's opvatting: „de kracht der waarheid heeft den recensent tot prijzen gedwongen" de hare te plaatsen: „De Christelijke liefde heeft den recensent genoopt iets te verschoonen en goed te keuren, dat met zijn doorgaand stelsel in strijd is".

Uit alles bleek, dat de Gidsredactie geen der twee partijen wilde ontstemmen [2] en duidelijker wordt dit nog, als aan 't eind van den brief de schrijver aan Van den Bergh verzoekt: „ons de eer te gunnen UEd. tot onze medearbeiders te mogen rekenen" en dat doet omdat hij hem beschouwt als een verstandig en onafhankelijk man [3].

De kwestie kwam in een volgend stadium, toen Potgieter, in zijn qualiteit van redacteur van *Tesselschade*, Van den Bergh een bezoek aankondigde van Hasebroek, die hem nog niet bekend was als de recensent van Calisch. Van den Bergh, die op goeden voet stond met de familie, die zich pas kort te Wijk bij Duurstede had gevestigd, en die haar veel hulp verleend had, drukte zijn vrees uit, dat Hasebroek wel wat zuur zou zien, op grond van al de ellende, die hij in zijn zangen zoo dichterlijk als stichtelijk opsomde [4].

[1] Zie noot 6 blz. 69. Het concept is niet van de hand van Potgieter; het is ook niet zijn stijl.

[2] 't Geeft wel een indruk van grooten ernst bij de Gidsredactie, dat zij zoo bijna zes quarto bladzijden, dicht ineengeschreven, wijdt aan 't antwoord op een kritiek op een recensie, en er zelfs sprake van is, kritiek en antwoord in een volgend nummer af te drukken, maar we moeten bedenken, dat Potgieter tot Van den Bergh in vriendschappelijke betrekking staat.

[3] Zie verder blz. 57.

[4] 11 Nov. 1839.

't Duurde nog eenigen tijd, voor het bezoek kwam en in dien tijd schreef Jonathan aan Van den Bergh en maakte zich bekend als de schrijver der gewraakte recensie. Van den Bergh waardeerde deze rondborstigheid, maar de rest van den brief minder. Al had ook Potgieter hem geschreven, dat Calisch' dichttrant hem niet beviel, Van den Bergh bleef veel schoons in den bundel vinden. Hij had gedacht, dat Hasebroek ruiterlijk schuld zou bekennen [1], maar deze deed het niet: hij legde in den brief de hand op 't hart om te zweren, dat hij geen ironie bedoeld had en dat de recensie, op enkele aanmerkingen na, gunstig was geweest. Dit wekte bij Van den Bergh een pijnlijk gevoel op. Hij schreef aan Potgieter [2], dat het hem speet, dat hij zooveel inkt om de zaak had verklad, maar dat het hem aan den anderen kant toch groot genoegen deed, dat hij daardoor in betrekking met de Gidsredactie was gekomen. De kwestie met Hasebroek hoopte hij den komenden zomer mondeling op te lossen; de kans op overeenstemming leek hem nog niet buitengesloten: Potgieter's vriend kon geen dubbelzinnig mensch zijn. Hij verlangde 't geschil uit de wereld te helpen: „wij zullen eerst een paar zwermen afsteken, want kruit moet er geroken worden, de vriendschap inwijden en op uwe — d. i. Potgieter's — gezondheid drinken" [3]. Zoo sterk rekende hij op de verzoening, dat Nepveu hen beiden al uitgenoodigd had, samen een dag bij hem te komen doorbrengen. Ook werd hij door tusschenkomst van Jonathan reeds uitgenoodigd, een bijdrage voor den *Muzen-almanak* te leveren. De weg tot verzoening was dus geëffend en werd ook betreden. Na de bruiloft van Beets kwamen, in 't begin van October, Hasebroek en zijn zuster naar hun ouders te Wijk bij Duurstede. Na een weinig amicaal geschermutseld te hebben, werden Van den Bergh en Jonathan het tamelijk eens, en al spoedig vond de eerste Hasebroek een mensch, „dien men

[1] „Had hij mij ruiterlijk geschreven: Hoor eens vriendje, de verzen bevielen mij niet. Zelf voelde ik geen lust om mij op den rechterstoel der aesthetica neer te zetten en alles met bedaardheid en onpartijdigheid na te zien. Ik beken, dat ik er wat cavalièrement ben over heen gegleden en wat te veel den draak er mee gestoken heb. Het doet me in mijn ziel leed, vooral daar ik merk, dat ik er Calisch zoo mee gegriefd heb." (8 Febr. 1840).

[2] 8 Febr. 1840.

[3] 17 Juni 1840.

lief moest hebben, tenzij men zelf geen mensch ware". Ook als dichter bewonderde hij hem: zijn *Victoria* vond hij een heerlijk vers. Wat later [1], toen Jonathan weer vertrokken was, werd hij in zijn oordeel over zijn literair werk minder opgetogen. *Waarheid en Droomen* wilde hij liever niet recenseeren, dat moest Potgieter of Van den Brink doen. Hij vond in hem te weinig kracht en in zijn proza dezelfde weekheid, die zijn gedichten geheel vervrouwelijkte [2]. Toch, toen de harmonie tusschen Potgieter en Hasebroek verbroken was [3], liet Van den Bergh zijn nieuwen vriend niet los, maar trachtte als bemiddelaar tusschen de partijen op te treden, door Potgieter te herinneren aan al de edele hoedanigheden, die deze indertijd aan Hasebroek toegeschreven had en aan de toejuiching, die hij aan Hasebroek's gedichten geschonken had, tegenover den voorwaardelijken lof van Van den Bergh. En dan, Potgieter had hem wellicht wat te forsch in het zwak zijner eigenliefde getast, „maar zijn hart zal het vergeten. De kunst is te beminnelijk om van vrienden vijanden te maken" [4].

Naar beide zijden deed Van den Bergh zijn best [5], en bij Hasebroek niet tevergeefs. Al spoedig kon hij aan Potgieter schrijven, dat Hasebroek nog veel affectie voor hem scheen over te hebben, daar hij hem op gevoeligen toon het genot van Potgieters vriendschap benijdde. Niet dat hij een van beiden zou verschoonen: Potgieter wees hij op 't gevaar van eenzijdigheid en hij herhaalde, dat hij voor Jonathan's rhetoriek en weekheid van den beginne af geen sympathie gehad had. In de *Victoria* was hij 't in 't geheel niet met de keus van 't onderwerp eens geweest.[6] De verhouding tot Hasebroek zal ook wel een der onderwerpen zijn geweest van de gesprekken bij Van den Bergh's bezoek aan Potgieter op 18 Juli 1841; althans daarna kon hij zich volkomen aansluiten bij de veroordeeling van het weeke en passieve in den vromen humor.

[1] 19 Jan. 1841 (brief bij vergissing gedateerd 1840).
[2] 19 Januari 1841.
[3] Na de kritiek in *De Gids* op Hasebroek's *Victoria*.
[4] 28 April 1841.
[5] „Ik heb het ongelooflijke gedaan om hetgeen gij en hij mij over uwe geschillen geschreven hebt zoo overeen te brengen, dat mij daaruit blijken kon wie van u beiden schuld had. Nu moet ik alles aan een ongelukkig misverstand toeschrijven." (28 April 1841.)
[6] 15 Maart 1841.

Maar daartegenover liet hij niet na, op de lichtzijde van Hasebroek's kunst te wijzen: op het fraaie van den stijl en de hoogdichterlijke denkbeelden, die hij er in bewonderde, om dan te besluiten met deze karakteristiek van Hasebroek: „Een nolens volens gekunstelde gemoedelijkheid met een wezenlijke goedhartigheid verbonden, doet menigeen hybridisch zijn en nog een kopy van zich zelven bij zich omdragen. Zulke menschen denken soms met 't hart en gevoelen met 't hoofd. Beide zijn bij Hasebroek goed, maar mij dunkt dat ze elkaar wel eens in den weg loopen" [1].

Hiermee gaf Van den Bergh zijn pogingen op; alleen terloops noemt hij den naam van den Heilo'schen predikant nog wel eens, maar zonder veel hartelijkheid. Misschien had Potgieter ook bezwaar, juist aan Van den Bergh over Hasebroek te schrijven, daar hij er niet zeker van was, dat deze er niet te ongelegener tijd van zou hooren: immers Van den Bergh kon zelf zoo moeilijk lezen, en in 't bijzonder 't schrift van Potgieter, dat hij zijn ontvangen brieven zich moest laten voorlezen, wat Hasebroek's zuster Cato in den regel voor hem deed. Nu mocht Van den Bergh herhalen er van overtuigd te zijn, dat zijn voorlezeres beproefd was, Potgieter zal de verhouding tusschen broeder en zuster wat te na gevonden hebben om veel op geheimhouding te durven rekenen.

Nog koeler werd de verstandhouding. Toen Jonathan in de tweede helft van 1845 zijn ouders een bezoek bracht, vergezeld van zijn zuster, schreef Van den Bergh, hoe beiden hem tegen vielen: „Miss *Te laat* is wel een goed lief meisje, maar 't is jammer dat ze op zooveel punten een echo van haar broer is, en die.... die man valt mij hoe langer hoe meer tegen, er is niet met hem te praten[2]" Toch zijn ze als vrienden gescheiden; zelfs ontving Van den Bergh nog een allerhartelijksten, aandoenlijken brief van Hasebroek, maar 't viel hem moeilijk dien te reciproceeren.

Al spoedig trad Jonathan nu in 't huwelijk; zijn zuster kwam naar haar ouders te Wijk bij Duurstede. Haar conversatie beviel

[1] 9 Aug. 1841.

[2] „Zalvend is zijn toon, bloemrijk zijn zijn woorden, maar zijn denkbeelden zijn ledig van zin en zonder eenige portée, en wat zijn beginselen betreft is hij vier eeuwen te laat geboren." (9 Dec. 1842.)

Van den Bergh oneindig beter dan haar brieven, maar in Mei 1852 vertrok hij naar Vianen en daarmee kwam een einde aan zijn omgang met de Hasebroeks.

Hoe is nu de verandering te verklaren, die er komt in Van den Bergh's oordeel over Hasebroek? De vraag is, of Van den Bergh werkelijk veranderd is. In 't begin van zijn kennismaking met Hasebroek's poëzie had hij 't oog op een andere zijde van zijn persoonlijkheid dan later. Eerst zag hij in hem den dichter, die zijn taal kent en weet te gebruiken. Het was vooral de techniek die hij bewonderde, de wijze waarop Hasebroek zijn gedachten onder woorden bracht. Later viel voor hem de nadruk meer op de ideeën zelf, en daarin waren zij elkanders tegenvoeters. Zoo vond hij de *Victoria*, gegeven 't onderwerp, een schoon gedicht, maar dat onderwerp stond hem tegen. Wat was de jonge Engelsche koningin voor hem anders dan een gewoon Engelsch meisje, waarvan ongeveer niemand iets wist; was dat nu een onderwerp voor een lyrisch gedicht?

Daarnaast zal de kritiek van Potgieter ook wel invloed uitgeoefend hebben, maar vooral ook dat de persoonlijkheid van Hasebroek zich ontwikkelde in een richting, die Van den Bergh niet sympathiek was. Jonathan werd steeds meer dominee, en wel een orthodoxe dominee, de soort, die hij bijna haatte. Al wat daaruit voortkwam, ergerde hem, zelfs Hasebroek's vriendelijkheid, en daarom was de breuk onherstelbaar.

Degelijker indruk dan S. J. van den Berg maakt JOHANNES HILMAN, 1802—1881, de stichter van den Amsterdamschen Schouwburg van 1874 [1]. In 1838 had hij geschreven *Demetrius, Keizer van Rusland*. Hij zond een exemplaar aan Helvetius van den Bergh en deze antwoordde met een vriendelijk briefje. Eerst later kon hij zich 't tooneelstuk laten voorlezen en toen was zijn oordeel eer negatief goed dan positief. Hij prees 't in hem dat kracht en bombast bij hem niet synoniem waren en ofschoon hij zich niet bevoegd achtte een bepaald oordeel over een treurspel te vellen, hij hield het er voor dat het bij de opvoering veel bijval zou vinden, „vooral indien Peters de hoofdrol vervult" [2].

[1] Zie zijn „Levensbericht" voor de Maatschappij der Ned. Letterkunde. 1883. door H. C. Rogge.

[2] Brief van H. v. d. Bergh aan Hilman (28 Sept. 1838.)

Hilman hield de kennis aan. *Jamaar* ontving hij met onbepaalden lof, hij deelde den auteur mee wat er te Amsterdam over gezegd werd. Hij gaf zelfs een rolverdeeling voor 't stuk, waarvan Van den Bergh geen gebruik kon maken, daar hij dat aan Commissarissen had overgelaten.

Na de opvoering zond Hilman hem, nog denzelfden avond, met de nachtdiligence het verslag van de opvoering [1] en tevens een exemplaar van zijn *6 December* (den verjaardag van den lateren koning Willem II). Van den Bergh antwoordde, dat hij 't alleen om den naam van den dichter had gelezen [2] en noemde het „zeer doelmatig en vooral goed gedicht". In deze, meer beleefde dan prijzende beoordeelingen, vond Hilman aanleiding te vertellen dat Van den Bergh zijn *Demetrius* en *6 December* zoo fraai vond. Van den Bergh kwam er bij Potgieter tegen op [3], maar Hilman liet zich niet afschrikken. Hij bezocht Van den Bergh te Wijk bij Duurstede en vond een vriendelijk onthaal. 't Was een buitenkansje voor den halven blinde eens andere gesprekken te voeren dan over stoffelijke belangen, want 't gesprek liep over 't tooneel en wel over Hilman's drama's. In den vorm was Van den Bergh zeer vriendelijk; hij raadde zijn bezoeker aan: „breng meer losheid in de versificatie, meer belang in de intrige, meer vis comica in het stuk, zuiver het van platheden en taalfouten en vooral werk uwe karakters om" [4].

Hilman was zeer met zijn werk ingenomen en Van den Bergh kon het niet over zich verkrijgen, het in verstaanbaarder termen af te keuren. 't Oordeel was anders duidelijk genoeg en 't valt gemakkelijk te begrijpen dat Hilman niet veel succes had in de dichtkunst; toch werd eindelijk in 1844 zijn *Demetrius* opgevoerd. Het werd in den *Spectator* zeer geprezen en naar sommigen zeiden, werd het juist opgevoerd omdat het schouwburgbestuur ook eens een goede noot bij de redactie van den *Spectator* wou hebben. De weinige sympathie zal wel de reden geweest zijn, dat de correspondentie zoo spoedig eindigde [5].

[1] 24 Maart 1839.

[2] „Indien het niet van u ware geweest, hadde ik 't niet eens ingezien, zoozeer walg ik van al het liergebrom."

[3] 24 Maart 1839.

[4] 11 November 1839.

[5] Tenminste, ik heb er geen aanwijzingen meer van gevonden.

Behalve wat over den arbeid van Helvetius van den Bergh als criticus reeds gezegd is [1], verdienen nog enkele op zich zelf staande recensies in *De Gids* met een enkel woord vermeld te worden. Ook daarin komt toch weer uit, waarom de Gidsredactie hem tot de haren rekende. Duidelijk blijkt dit uit zijn beoordeeling van *Egmond* door W. J. Hofdijk [2]. De inleiding gaat al dadelijk tegen het groote publiek: „zoo in extase voor poëzie, die zoo geheel à sa portée was." „Zoo kunnen het Hollanders alleen! juichte men en geen buitenlander welke dit betwistte: en de kritiek, broodeetster en stemme des volks, had geen handen genoeg tot het vlechten van lauwerkransen voor den Vaderlandschen kunstroem, totdat men, eindelijk eens naar het troetelkind opkijkende, al die kransen in een dorre pruik veranderd zag". Gelukkig zijn er nog dichters die hun roem niet bij vreemden behoeven te borgen. „Bilderdijk, Da Costa, Tollens, Staring mochten op eigen lauweren roem dragen." Al dat navolgen op zich zelf brengt niet vooruit: „alsof een navolger zich verheffen kon"! „Smaak is er noodig, die boven alles door ernstige, vergelijkende studie moet gewijzigd worden".

't Is te begrijpen dat een dergelijke inleiding niet door een hooggestemde lofrede wordt gevolgd, maar het klinkt toch wel eigenaardig als Van den Bergh er op laat volgen: „De Heer Hofdijk ergere zich niet aan deze préambule. Het was geenszins mijn bedoeling iets daarvan op hem toe te passen. Wij wilden hem slechts de gelegenheid geven, om dit zelf te kunnen doen, in zooverre hij daartoe termen mocht vinden".

Bij de recensie wordt weer onderscheiden tusschen inhoud en en uitwerking. Wat den inhoud betreft, die bevalt den recensent minder: „de feiten, die het onderwerp der beide verhalen of legenden uitmaken, missen belangrijkheid en poëzie". Van den Bergh moet weinig van die schrijvers hebben, die altijd maar de Middeleeuwen tot het tooneel van hun werk kiezen: op den achtergrond zien wij Potgieter met de vraag, waarom onze glorierijke zeventiende eeuw den dichter niet kon inspireeren. Ook de vorm

[1] Zie blz. 65 e.v.
[2] *De Gids* 1841.

waarin de dichter zijn gedachten kleedde, is niet altijd onberispelijk. Terecht noemt Van den Bergh verzen als:

Hoe merkloos is de grensmuur niet,
Die vreugde scheidt van zielsverdriet,

„ulevellendeviezen" [1].

Toch, met een pleister op de wonde wil de schrijver eindigen. „Om billijk te zijn, moeten wij erkennen, dat het dichtstuk schoonheden bevat die tegen het gebrekkige opwegen". De waardeering daalt echter weer door de slotsom: „Eigenlijke bombast kunnen wij den schrijver niet ten laste leggen" [2].

Orphea. Bloemlezing uit de schatkamer van een romandichter [3], krijgt een goeden ondergrond voor de recensie: „Er is poëzie en geest in dit verhaal. Jammer dat de stijl, over 't geheel fraai en krachtig, hier en daar wat gezwollen is". Veel werk is van deze recensie niet gemaakt; zij daalt niet in bijzonderheden af en is in zeer welwillenden toon geschreven.

De beoordeeling van: *Alice Selby* of De Wraak van een Meisje. Historische Roman naar het Engelsch van H. Herbert Esq., gaf in de eerste plaats een indruk van de meening van den recensent over literatuur in het algemeen. Hij vond het een echt romantisch gegeven: „Ik kan den man niet beminnen, dien ik boven alle mannen acht en vereer, en ik kan den man geen achting toedragen, dien ik boven alle andere bemin". Dan citeert hij nog den zin: „Misschien eenige weken nog, misschien nog eenige dagen en dan zal mijn vergankelijk deel reeds een prooi zijn van wormen en mijn onvergankelijk deel leven bij den Schepper", welke zin hem den uitroep: „Hoe eenvoudig en roerend!" ontlokt, een bewijs, hoe zeer critische en nuchtere geesten, al waren zij 't zichzelf heelemaal niet bewust, ook onder den uiterlijken invloed der Romantiek stonden. Als wij nu nog lezen: „In het hart van een edel en

[1] Ook valt zijn afkeuring op verzen als:

En 't rillen van de ontzette leen,
Drong door de harnasplaten heen,
En deed het ijzer raat'len, dat
Om 't sidd'rend lijf gespannen zat.

[2] Ten slotte is nog opmerkelijk voor den geest des tijds, dat hij den schrijver in bedenking geeft, niet al te natuurlijk te zijn: „Dichterlijke vrijheden mogen niet te ver buiten het gebied van het zedelijke, welvoeglijke liggen."

[3] *De Gids* 1841.

kiesch meisje kan de ware liefde onmogelijk met diepe verachting bestaanbaar zijn. Bij Alice is dit het geval en dan gaat die man met haar vriendin trouwen. Zij houdt den man, dien zij zoo diep, zoo onuitsprekelijk veracht, volkomen voor deze geschikt en durft beweren, dat ze met elkaar gelukkig zullen zijn", dan, na zoo'n karaktertrek, verwondert 't wel eenigszins te hooren dat de vertaler „onze taal met een wezenlijk uitmuntenden roman heeft verrijkt", met meesterlijke karakterschilderingen en treffende tooneelen.

De recensie van *Öttinger, Gedenkschriften van Oom Zebra* is geheel in ironischen toon geschreven. 't Is geen literair werk, maar mogelijk met succes aan een keukenmeid aan te bieden. Evenmin is de beoordeeling van *Alpenrozen*, door G. H. van Senden, van veel gewicht. De lectuur deed Van den Bergh genoegen, ook door aangename herinneringen op te halen. Toch kon de recensie lang niet onverdeeld gunstig zijn, maar ze was eigenlijk nog te fluweelig voor Potgieter, terwijl Van den Bergh, om de aangename lectuur, ze eigenlijk wel wat hard vond. [1])

---

[1] Brief van Helvetius van den Bergh van Potgieter (20 Sept. 1844).

HOOFDSTUK III

ZIJN DENKBEELDEN OVER STAAT, GODSDIENST EN TOONEEL

A — *Staatkundige en Godsdienstige Ideeën*

Helvetius van den Bergh was door geboorte Roomsch-Katholiek, maar 't eenige waaruit dit blijkt, is de opgave in de registers van den Burgerlijken Stand [1]. In zijn wezen was hij in alles vooruitstrevend, een gaaf type van den liberaal uit het midden der negentiende eeuw, zoo ver vooruit bij zijn omgeving, dat de Avondbode [2] hem eenmaal een halven Jacobijn noemde, een feit, waarop hij zich trotsch toonde. Maar hij draafde niet door: al dadelijk nam hij stelling tegenover de meening, dat het zijn bedoeling zou zijn in *De Neven* tegen den adel uit te varen [3]. Toch nam hij als motto voor 't werk, waaraan hij zijn roem dankte: „Ik acht een schoonen naam, die waardig wordt gedragen". (III—3.) Op zich zelf achtte hij iemand van hooge geboorte niet op grond daarvan; voor hem is hij niets meer dan lid der groote maatschappij.

Op gelijke wijze beschouwde hij 't koningschap, volkomen in de lijn van het individualistische liberalisme van zijn tijd. Hij kende alleen personen, heeft met Koning Willem I niets op en met Willem II heel weinig; daarom moet hij van 't „Oranje boven" niets hebben. Hij komt op tegen den toost van Jan [4] „Oranje in 't hart!"

[1] Ook te Wijk bij Duurstede heeft hij zich als Roomsch-Katholiek doen inschrijven.

[2] Amsterdamsch Dagblad, uitgave van Withuis. 't Heeft slechts enkele jaren bestaan en was zeer gouvernementeel.

[3] „Geenszins om tegen den adel uit te varen, maar alleen om die adellijke jongelieden, waarvan het in onze residentie wemelt en die hun volslagen nietigheid onder hunnen naam en titels willen bedekken en die zich ten koste van ieder, die geen Baron of Jonkheer is, willen voordringen en verheffen, eens aan de kaak te stellen. (5 Mei 1838.)

[4] Potgieter: *Jan, Jannetje en hun jongste kind.* (4 Maart 1842).

Stadhouder Willem I, Maurits en Willem III wil hij wel huldigen, maar niet als leden van een geslacht en aan Koning Willem I en Koning Willem II is „geen enkel brokje om in 't hart te dragen. Heel duidelijk drukt hij het uit tegenover Potgieter: „Dat „Oranje-boven" quand même heeft al menige ramp over ons land gehaald. Men moest, dunkt me, minder aan namen en dynastieën dan aan personen hechten".

Weer ergerde 't hem toen Potgieter datzelfde Oranje als motto nam voor zijn *Maart MDCCCXLIV*. „Hoe is 't toch mogelijk", roept hij uit [1], „mijn lieve, beste, verlichte Potgieter, dat gij met dat lang verouderde Oranje nog zoo dwepen kunt. Gij zelfstandige, onafhankelijke man en historicus". Potgieter verdedigde zich, en toen drukte Van den Bergh zich zoo kras mogelijk uit: „Van Oranje en de zwakheid der natie, die te blind op Oranje vertrouwde, is al onze ellende voortgekomen" [2].

Stond Van den Bergh in dit opzicht tegenover Potgieter, den dichter van 't liberalisme [3], het is wel van belang na te gaan, hoe hunne ideeën over andere kwesties zich verhielden. Beiden zijn liberalen, die echter de dingen van een verschillenden gezichtshoek uit zagen. Voor Potgieter is het jaar 1841 een gewichtig jaar. Na de pessimistische stemming van *Albert* [4] kwam de meer optimistische van *Jan, Jannetje en hun jongste kind*, en nu is 't merkwaardig, dat Van den Bergh, die in de literaire kunst van zijn tijd nogal eens een uiting hooger stelde dan Potgieter het deed, en licht zag, waar deze slechts duisternis constateerde, dat Van den Bergh in 't politieke steeds den somberen toon deed klinken in 't duo. In dit opzicht staat hij meer aan de zijde van Thorbecke, die schreef: „Wij gaan blindelings een onbekende toekomst tegemoet; wij snellen ongewapend in het gevaar; wij sluimeren aan den rand van een afgrond" [5].

Terwijl nu Potgieter zijn pessimisme te boven kwam, niet over-

[1] 4 Maart 1842.

[2] 7 April 1844. M. i. denkt Van den Bergh hier alleen aan de toenmalige financieele ellende.

[3] Zie Dr. C. G. N. de Vooys: Letterkundige studiën: *Potgieter en het Liberalisme*, dat voor 't volgende tot grondslag heeft gediend.

[4] De Vooys t. a. p. blz. 97. V. d. Bergh 28 April 1841. Engels: *Albert*. Zwolsche Herdrukken blz. 56—60.

[5] De Vooys t. a. p. blz. 96.

tuigd door de macht der feiten, maar door innerlijken drang, waardoor de hoop de moeder der gedachte werd, bleef Van den Berg de toekomst donker inzien. Met een eenigszins medelijdend verwonderden glimlach zag hij neer op Potgieters geestdriftige toekomstidealen bij 't slagen — ook door *hem* gehoopt — [1] van Van Halls vrijwillige leening; onmogelijk kon hij zijn Handelsblad-achtige opgewondenheid verklaren. Waren Van Hall c.s. niet onze politieke Jezuieten? [2] „Ach, gij moet geen Amsterdammer, geen handelsman zijn! Kom in Wijk kersen eten! [3]"

Toch, al was Van Hall onder de politici zijn bête noire en al geloofde hij niet in het succes der financieele wetten [4] — een crescendo van malaise — hij hoopte toch dat de leening tot stand zou komen, ook om de hatelijke belasting op de bezittingen te ontgaan. Uit principe was hij er tegen, maar toen zooveel arme drommels inschreven, liet hij zijn gevoel toe, te heerschen over zijn redeneering en schreef hij zelf ook in, maar toch met het gevoel, met de geheele natie door Van Hall, dien goochelaar, bij den neus genomen te zijn. Evenwel schuwde hij geen inconsequentie; toen hij in den winter van 1855 op 1856 diep getroffen werd door het lijden zijner arme medemenschen, zou hij diezelfde gehate inkomstenbelasting ingevoerd willen zien: „Legde men bij een wet slechts 1 % belasting op het nationaal inkomen, maar daaraan denkt niemand en men laat de ongelukkigen maar voorthongeren".

Dien verkeerd-nationalen geest, die niet alleen overheerschte in Potgieters Poëzie, maar die ook zweefde in de liederen van Da Costa (vgl. *Aan Nederland in de Lente van 1844*), beschouwde Van den Bergh als een gevaarlijke manie, die, werd zij door velen gedeeld, ons ongelukkig Vaderland van den wal in de sloot zou helpen. Hij vond in het slagen der leening geen „feit, der Vaderen waardig" [5]; 't was alles uit vrees voor een erger kwaad. Het bestuur eischte de opofferingen alleen en uitsluitend in haar eigen belang: „La peur nous gouverne!" [6]

[1] 12 Febr. 1844.
[2] 10 Maart 1845.
[3] 12 Mei 1844.
[4] 14 December 1843.
[5] Potgieter: *Maart MDCCCXLIV.*
[6] 12 Mei 1844.

Al had Van den Bergh meegedaan aan de leening, al had hij mee gepetitionneerd aan de Volksvertegenwoordiging, Nederland was voor hem een uitgedoofde natie, „un tas de marchands". Flauw schemerde het hem voor den geest, dat het *volk* nog eens „voorwaarts" zou roepen, maar als hij eerlijk redeneerde, dan kon hij alleen tot dit einde komen: „Wij hebben niets te wachten van menschen, misschien veel van de omstandigheden" [1]. Hij kon niet gelooven, dat de oude Jan zelf Jan Salie buiten de deur zou zetten. En 't diepst zonk zijn pessimisme, toen hij uitriep: „God vergeve 't mij, maar ik schaam mij soms Nederlander te zijn!" Hier bereikte hij de tegengestelde pool van Potgieter's toekomsthoop, en toch was 't bij beiden 't zelfde gevoel dat hen dreef: de ontevredenheid met het heden dreef den een tot illusies, tot ongekende krachtsinspanning, den ander tot wanhoop.

Toen Potgieter in 1845 zijn teleurstelling uitte over de Tweede Kamer van 1845, kon Van den Bergh, en zonder leedvermaak, hem antwoorden: „Had gij waarlijk iets anders van haar verwacht? Voor mij is de teleurstelling nog minder dan die van een niet op een klein loterijbriefje". Hij, de vooruitstrevende, hij kon niet eens van harte democraat zijn: „Het volk is mij te flauw om een wil te hebben en dien te doen gelden". Daarom kon hij Potgieter niet bijvallen, toen deze hem polste over een volksdagblad in liberalen zin, 't echt liberale idee, om door 't verstand, door de rede, den wil, 't zedelijk gevoel te leiden en te beheerschen. Hij moest er niets van hebben: „'t zijn paarlen voor de zwijnen; noem mij een aterling, toch is 't zoo!" Soms werd hij tegenover Potgieters hopen op 't weer ontwaken van den geest der 17de eeuw in zijn gramstorigheid revolutionnair: „Men blijft geduldig vertrouwen van de genade des schoenmakers betere schoenen te verwachten, in plaats van ze hem in 't gezicht te schoppen" [2]. Dat was een andere klank dan:

Geleên, geloofd, gebeden,
Zoo is 't ons voorgegaan.

Wilde Potgieter verheffen, Van den Bergh schijnt meer voor een zekere „verelendungs-theorie" gevoeld te hebben: „Het Neder-

[1] 10 Maart. 1845.

[2] „Arme Hollanders! Laat den verbleekten zieltogende in den spiegel kijken, geef hem medicijnen, die hem toch niet meer kunnen helpen. Gekheid, hij zal

landsche volk moet tot op den bodem van den afgrond gezonken zijn, eer het moeite zal doen om er zich uit te werken. En toch moet 't van 't *volk* komen" [1]. Voor den tijd van de Amsterdamsche burgemeesteren voelde Van den Bergh niets; hij was zijn tijd vooruit, de liberale leuze, „wel voor, maar niet door 't volk" was hij lang gepasseerd.

Zou men uit 't voorgaande opmaken, dat hij aan den uitersten linkervleugel der liberalen stond, op andere punten blijkt hij van een andere meening te zijn. Dirk Donker volgde hij niet: die man was hem „wat al te vlug met zijn dikwerf onbekookte en oppervlakkige dingen" [2]. Hij genoot er echter van, als de *Arnhemmer* het *Handelsblad* raak te pakken had [3]. Meer vertrouwen had hij in Rochussen, maar hij meende dat er wonderen zouden moeten gebeuren, om 't lapwerk weer in orde te brengen.

Vóór 1848 hoopte hij op Thorbecke; later begaf hem de hoop. Reeds in 1847 betwijfelde hij, of 't iemand gelukken zou den diep sluimerenden politieken geest ten onzent wakker te maken. Ook 1848 bracht hem niet in verrukking:

> Waar bleven, Nederland, uw mannen?
> Sinds eeuwen rusten zij in 't graf! [4]

Sarcastisch vervolgde hij dan

> Wat gij u zelven niet kondt geven,
> Heeft u de Koning toegestaan.

onder het slikken dood blijven; neen, een forsch chirurgijn moet de rotte deelen weghalen, het ijskoud vuur, als het nog vuur is, wegsnijden, de verteerde plant in een nieuwe kiem herscheppen — dan kan er nog iets van worden". (28 April 1841.)

[1] 17 Nov. 1845.

[2] 9 Sept. 1839.

[3] 11 Nov. 1839.

[4] 1848. *Proza en Poezie* blz. 234. In 't zelfde vers drukt hij, al is 't niet zeer dichterlijk, zijn vaderlandsliefde uit:

> Het Vaderland dreigt zware rampen,
> Dat ieder het zijn hulp verleen.
> Men blijve, bij volhardend kampen,
> Staatkundig en godsdienstig één!
> Wij kunnen slechts eendrachtig pogen,
> Getrouw aan vrijheid, orde en wet.

en als hij aan de toekomst dacht, werd zijn waarschuwing ernstig:

> En tracht ook bovenal te zorgen,
> Dat gij 't reactievolkje temt,
> — — — — — — — — — — — — — — —
> Het is uw beurt nu te behouden,
> Met hand en tand: vergeet dat niet!

Na 1848 gaf hij den moed op: Nederland was voor hem Jan de Droomer, „wien Neerlandsch bloed door de aders kruipt" [1]. Veel inspiratie gaf de politiek hem niet meer: zij had hem te zeer teleurgesteld. Ook bij 't aftreden van Thorbecke. Waarschijnlijk slaat hierop een van Van den Bergh's beste dichtstukken [2].

> Een kost'bre diamant prijkte aan een koningskroon;
> Hij schitterde zoo ongewoon.
> Zijn aldoordringend straalgeflonker
> Brak door het onheilspellend donker,
> Waarin het gansche land, sinds jaren, lag gehuld,
> Door veler dwaling, veler schuld.
> De wensch van 't volk, naar licht en orde werd vervuld,
> Maar 't schemerde aan het hof. Luid hoorde men daar klagen,
> Dat geen fatsoenlijk oog dat flonk'ren kon verdragen;
> Schoon dat des wijzen, en vooral rechtschapen mans
> Steeds licht vond voor den geest, in dien verheven glans.
> De heeren tastten dus in 't rond, naar alle kanten,
> En zamelden een tal van kleiner diamanten,
> En legden die eerbiedig voor den troon,
> Als beter kleinood voor de vorstelijke kroon.
> 't Gemor nam toe; 't kabaal won veld; dra schreeuwden allen:
> „Weg met dien diamant! Men breek' hem uit! Hij moog
> „Een passend siersel zijn voor een professors toog,
> „De diadeem is hem te hoog,
> „Dien ongeslepen steen; wij zullen hem doen vallen!"
> Hij viel niet, maar bewoog zich vrij,
> Wrong zich met waardigheid en kracht uit d'enge kluister,
> Steeg hooger nog; blonk nog met schooner luister,
> En slechts de kroon verloor er bij!

Lang had hij gehoopt, dat de schoone dagen zouden komen, als 't *volk* eens voorwaarts zou roepen, maar ook die hoop verflauwde en werd uitgedoofd; toen kon hij niets meer voor Nederland verwachten, dan misschien van de omstandigheden. Hij werd in 't

[1] *Proza en Poezie.* blz. 245.
[2] *De Diamant* (*Proza en Poezie*, blz. 269).

politieke pessimist: de duivel en Bismarck waren voor hem synomiem, totdat op 't laatst van zijn leven, toen hij de lang gehoopte rust aan een eigen huiselijken haard had gevonden, zijn geest verkwikt werd door de lectuur van Quack's: *De Socialisten*. Idealisme was dus geen najagen van hersenschimmen. Er was vooruitgang!

In godsdienstig opzicht was hij, wat men van een liberaal als hij moet verwachten. De Roomsch-Katholieke kerk bekleedde geen plaats in zijn leven; ook zijn ideaal was een Christendom boven geloofsverdeeldheid. Ook in dit opzicht was hij individualist en kende hij slechts personen. Toen te Wijk bij Duurstede een nieuwe Nederlandsch-Hervormde predikant kwam, Ds. Broedelet, vond hij bij hem onmiddellijk geestverwantschap en het verschil in geloofsopvatting was voor hem geen bezwaar, om hem zeer te waardeeren en zich zeer te verheugen over zijn bezoeken. Hij had niet met den godsdienst afgerekend, maar wel met de vormen, waaronder deze zich aan hem vertoonde [1]. In 't Protestantisme vond hij al evenveel gebreken en leemten als in 't Catholicisme. Hij schijnt het eene oogenblik scepticus, 't andere idealist; aan den eenen kant vraagt hij: „Wie begrijpt dien Goddelijken Bijbel, die tot aan het einde der wereld exegeten schijnt te behoeven?" En onmiddellijk daarop laat hij volgen: „Ik wenschte geheel onbevooroordeeld als ik ben, een godsdienst te kennen, waaraan ik mij met geheel mijn ziel kon overgeven" [2].

Vooral dat hatelijk twisten en de verregaande onverdraagzaamheid stuitten hem tegen de borst. „O, dat er slechts één kerk bestond", riep hij uit [3]. „Er zouden voorzeker meer ware Christenen zijn". 't Kon hem zoo hinderen, als hij orthodoxe Protestanten en ultramontaansche drijvers ons volk zag verbrokkelen. Daarom smartte het hem ook zoo, dat de Oude Volksschool, het symbool van de eenheid, steeds meer moest terugwijken voor scholen, die in be-

[1] Met de geestelijkheid had hij weinig op. „Ik heb over 't algemeen een afkeer van de zwartrokken. Op enkelen na, die onze liefde en eerbied overwaardig zijn, staan zij een geheel andere leer voor dan die zij openlijk prediken". (10 Mrt. 1845).

[2] 4 Juli 1845.

[3] Mei 1846.

[4] „Het ware te wenschen dat de wet van 1806, die onder invloed van Van der Palm tot stand kwam weer in het leven werd geroepen. Wij hebben er ons

ginsel tegenover elkaar stonden: ook daar altijd maar die zucht tot splitsing.

B — *Ideeën over het Tooneel in verband met de Critiek*

Al werd Van den Bergh door den kring van *Oefening kweekt Kennis* als leidsman voor de jongeren gezocht, als tooneelschrijver richtte hij zich gaarne naar een oudere generatie [1] en in 't bijzonder verwachtte hij van de nieuwere, de romantische richting, weinig goeds voor 't tooneel [2]. Hij onderscheidde nog scherp treurspel en blijspel: „'t eerste streeft naar het ideaal der menschelijke hartstochten, het tweede wil caricaturen". Naast het blijspel stond bij hem de klucht. „In 't blijspel is het geestige middel, in de klucht doel; deze doet ons alleen lachen, niet denken" [3]. Als voorbeeld stond hem Molière voor den geest, van wien de Franschen beweren, dat het blijspel met hem zoude zijn ten grave gedaald. Op een Nederlandschen voorganger kon hij niet steunen. In Molière zag hij het genie: „Zijne caricaturen, waarvan vele ons zoozeer overdreven schijnen, zijn, geloof ik, niet veel meer dan een lichte overdrijving van karakters, hoedanige hij er, in zijne Fransche wereld van de zeventiende eeuw, onder alle standen der maatschappij aantrof. Hij had schier geen maskers af te rukken, geen zotskappen op te zetten, hij had ze slechts aan te wijzen. Dit deed hij met het hem zoo eigen bewonderenswaardig talent, en een ieder juichte den meester toe, die de natuur met zooveel kunst wist voor te stellen." [3]

Volgens deze opvatting zou Molière dus een vrij juist beeld geven van de Fransche wereld in de 17de eeuw. Van den Bergh

altijd best bij bevonden. Groen c. s. plaatst zich nu in één gelid met de bisschoppen en Prof. Opzoomer trekt met zijn trawanten het zwaard tegen de alte geloovigen van alle richtingen." (25 Febr. 1869.)

[1] „Het is een waarheid die opmerking verdient, dat bij een zoo blijkbaren vooruitgang van schier alle kunsten en wetenschappen, het blijspel meer en meer in verval is geraakt". (Voorbericht voor *De Neven* I.)

[2] „Een groot deel van het tooneelpubliek (wordt) de smaak voor het echt klassieke meer en meer benomen door den prikkel der heete specerijen, waarmede de hedendaagsche, zoogenaamde romantische kookschool hare gerechten toebereidt". (Voorbericht V).

[3] Voorbericht V.

meent dan ook, dat sinds dien tijd de menschen veranderd zijn, „dat zij meer tact bezitten of tenminste aan den dag leggen om hunne gebreken en zwakheden te verbergen en zich aldus minder belachelijk voor te doen". Al schuilt er waarheid in deze opmerking, 't is toch ook juist, dat wij „gebreken en zwakheden" te minder opmerken, naarmate ze in onzen kring algemeener zijn en dat dus de belachelijkheden van onzen eigen tijd ons veel minder opvallen dan die van een vroegeren, m. a. w. als Van den Bergh meent, dat wij met onze eigenaardigheden minder te koop loopen, komt dat, omdat onze eigenaardigheden hem evenmin sterk in 't oog vallen, als een zeventiende-eeuwer de eigenaardigheden van *zijn* tijd. Wat opvalt, is 't afwijkende. Ook is 't wat veel geëischt, aan te nemen, dat Molière al zijn personen slechts „met een lichte overdrijving" teekent; veel eer is er telkens één, die sterk gecaricaturiseerd wordt: Harpagon in *l'Avare*, Orgon in *Tartuffe*, Monsieur Jourdain in *le Bourgeois-Gentilhomme*, benevens de verschillende dokters, vertoonen toch zeker sterke overdrijving.

Hiernaast staat dat Molière's werk ook niet de scherpe scheiding vertoont, die Van den Bergh wil maken tusschen blijspel en klucht; verscheidene stukken uit zijn comedies zouden heel goed in een klucht passen; nooit heeft zijn genie de kluchten van zijn jeugd verloochend; integendeel, zij waren de grondslag van zijn latere werken [1].

Met Van den Bergh's opvatting over den volksaard hangt samen zijn meening, dat onze volksaard voor het blijspel minder geschikt is. Ten eerste omdat wij ons innerlijk verbergen en daardoor het tooneel geen geschikte figuren kan nabeelden [2], maar

[1] „La comédie de Molière relève de la farce. — N'entrevoit-on pas aussi plus d'une fois que les farces de la jeunesse de Molière ont été les germes des comédies de sa maturité. En réalité Molière est parti de la farce: tout ce qu'il a pris d'ailleurs, il l'y a ramené et fondu, il l'en a agrandie et enrichie". (Lanson-*Histoire de la littérature française* p. 513).

[2] „Het ernstig afgetrokken karakter, de stille huiselijke leefwijze onzer landgenooten, geven den comischen dichter te weinig vat op zijn gebreken en belachelijkheden. Wij vertoonen ons niet; zelfs bij openbare vreugdefeesten leggen wij dien deftigen ernst niet geheel af, die onzen landaard zoo bijzonder kenmerkt. En als wij nu onze dichters tot het schrijven van blijspelen aansporen, is dit dan niet hetzelfde, alsof wij den schilder vergden ons afbeeldsel te maken, zonder voor hem te willen zitten?" (*Voorbericht voor de Nichten*. V—VI.)

ook omdat den schrijver de gelegenheid ontbreekt, menschenkennis op te doen [1]. Ook hier is wel wat tegen in te brengen. Zeker, 't blijspel heeft bij ons geen stukken als die van Molière opgeleverd, maar lag dat nu uitsluitend of in de eerste plaats aan onzen volksaard? Waren het de figuren, die ontbraken? Wij hebben toch onze schilders van volksstukjes; heeft Jan Steen ooit verlegen gezeten om situaties, waarin het volk, waarin de mensch „zich vertoont?" Tintelen de stukken van Frans Hals niet van 't innerlijk leven, dat naar buiten uitstraalt? En zie daarnaast in 't Rijks-Museum de stukken van Adriaan Brouwer, Judith Leyster, Cornelis Pietersz. Bega, lang niet allen schilders van kluchtspelpersonages; de *St.-Nicolaasavond* en *De zieke vrouw* van Jan Steen getuigen van het volle zich uitende leven, naast zoovele stukken van Gerard Ter Borch, Adriaan van Ostade, Cornelis Dusart en zoovele anderen van de Haarlemsche school.

Van den Bergh's kennis van onze Vaderlandsche letterkunde schijnt niet diep geweest te zijn. Als eenig voorbeeld van een blijspeldichter noemt hij Langendijk en als hij voorziet, dat men hem dien naam zal vóórwerpen, als hij vraagt wanneer in ons land het blijspel gebloeid heeft, noemt hij diens stukken eer kluchtdan blijspelen. Ongetwijfeld ten onrechte, om alleen maar *De Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden* te noemen. Al bestond voor Langendijk het wezen van het blijspel in het hekelen en belachelijk maken van ondeugden en gebreken, het hoofddoel is voor hem: verbetering der zeden [2] en dus voldoet hij aan Van den Bergh's eisch, dat het geestige middel, niet doel moet zijn. Maar onze geheele zeventiende eeuw, om van de middeleeuwen niet te spreken, vergeet hij. *De Spaansche Brabander* van Brederode moet hem onbekend zijn gebleven! Welk beter bewijs, dat er in 't Nederlandsch wel een blijspel te schrijven is! Is er naast Jerolimo heerlijker figuur denkbaar dan Robbeknol, die dan toch zeker een rasechte Amsterdammer is?

[1] „Tot het schrijven van een echt blijspel.... wordt eene grondige kennis van het menschelijk hart vereischt,.... die men alleen door opzettelijke studie.. verkrijgen kan, en dat voor zulk eene studie minder bij ons dan elders, en wel bepaaldelijk in Frankrijk, gelegenheid is, zal ik wel niet nader behoeven te betoogen". Inl. VI.

[2] Zie Zwolsche Herdrukken: *Het Wederzijds Huwelijksbedrog*, uitgegeven door Prof. Dr. Jan te Winkel, Vierde druk. blz. VI.

Toch, tegen de hoofdgedachte, dat het blijspel hier nooit gebloeid heeft, is weinig in te brengen; maar in Frankrijk was het in 't begin der 19de eeuw evenzeer in verval. Daar bedierf de romantische school alles [1], althans naar de meening van Van den Bergh. Hij stelt echter de mogelijkheid, dat er in zijn tijd een tweede Molière opstaat. Daar hij zelf een tooneelstuk schreef, is 't niet onmogelijk, dat hij in de verte aan een Nederlander, misschien aan zich zelf gedacht heeft, al laat hij duidelijk uitkomen, dat hij zeker niet meende, met zijn eersteling *de Neven* dadelijk den hoogsten trap bereikt te hebben.

Voor Van den Bergh was de caricatuur een voornaam element van 't blijspel. Naar zijn meening was dat een zwak punt bij *De Neven*, en in deze gedachte steunde hij op niemand minder dan op professor Geel [2], die wel onder invloed gestaan zal hebben van Engeland, waar Hogarth en Dickens ook buiten de grenzen de aandacht trokken. Van den Bergh vond de caricatuur onmisbaar in een tooneelstuk; dat was voor hem juist het verschil tusschen epiek en dramatiek: in een verhaal geeft men de menschen zooals ze zijn, zooals men ze ziet; in een blijspel moet charge wezen. In 't leven is de eene mensch het portret van den ander. „Het tooneel wil de waarheid in dien zin niet." [3] Echter was hij zich wel bewust van 't gevaar, dat iedere caricatuur oplevert, dat de persoon achter de caricatuur schuil gaat, in plaats van er door naar voren te komen. „Het komt er op aan, dat caricatuur en

[1] „Deze zoekt het tragische in walgelijke afgrijselijkheden, die den aanschouwer doen griezelen maar niets gevoelen, het comische in triviale platheden, die hem doen schateren maar niet lachen. Dat alles klutst en haspelt zij door een en ziedaar het tegenwoordig Drama! vrucht der verhitte verbeelding, ongelukkig genre, dat opgang maakt, omdat alles wat nieuw en vreemd is in de oogen steekt". (*Voorrede van De Neven*. V.)

[2] „Terecht zegt ge in uw voorrede dat het blijspel caricaturen vordert, maar wijs ze mij in 't uwe eens aan. Gij moet Molière vlijtiger bestudeeren en tot model den *Bourgeois-gentilhomme* nemen." (Brief van Geel aan Van den Bergh na 't uitgeven van *De Neven* en door dezen met instemming aangehaald in een brief aan Potgieter 24 Jan. 1842.

[3] „Voor de ontwikkeling en beschrijving van een karakter in een roman, kan en moet men zich bij het leveren van portretten bepalen.... maar wanneer men de karakters in de personen zelve voorstelt en aanschouwelijk maakt, hetzij op het tooneel of in een prent, moet men dit geloof ik door caricatuur of charge doen." (Brief aan Potgieter, 19 Jan. 1840.)

charge rechtstandig uit de waarheid op schieten". Na *De Neven* vond Van den Bergh in *Jamaar* vooruitgang. Deze vooruitgang bestond voornamelijk hierin, dat naast de aan caricatuur zoo arme *Neven*, *Hieronimus* wel degelijk caricatuur vertoonde, en *De Nichten* bevielen hem vooral daarom zoo, omdat hij daarin zijn ideeën over 't blijspel zoo gelukkig uitgedrukt vond in de verschillende personen. Zijn breken met het tooneel na den val der *Nichten* was dan ook geen opwelling van het oogenblik, maar een zeer juist getrokken consequentie. Met het uitfluiten van *De Nichten* bewees 't publiek, van 't blijspel, in den zin waarin Van den Bergh het bedoelde, niets te moeten hebben en deze nam 't vonnis aan, zooals 't daar lag. 't Was niet de veroordeeling van een stuk alleen, 't was voor hem de veroordeeling van een richting. Wilde hij nog weer wat schrijven, dan zou hij alleen succes kunnen behalen ten koste van zijn overtuiging; hij kon 't publiek misschien bevallen door niet langer zich zelf te zijn en zoo'n overwinning ten koste van zijn persoonlijkheid begeerde hij niet.

Want Van den Bergh had nog een hoogere bedoeling met zijn comedie; 't was voor hem niet 't verhaaltje, de intrigue, 't was voor hem de comédie de caractère, die hem 't meest aantrok. In *De Neven* was intrigue, een qui pro quo, van de soort, die 't op het tooneel doet; er was een verwikkeling, die 't publiek in een zekere spanning bracht. Zou Verspal buigen, zou Terlaan toegeven, zou Frans genoeg geestkracht hebben om vol te houden, zou August zijn geliefde nog eenmaal de zijne mogen noemen? De verwikkeling bereikte zelfs haar climax: zou August zijn kans niet onherroepelijk verloren hebben, toen hij zich bij den Baron op zoo'n ongunstige wijze vertoonde? De ontknooping was wel niet van de hoogste soort; 't was wel toevallig dat nu juist Julia de dochter van den Baron moest wezen; 't was wel aardig, dat de jonker nu juist dronken te water moest geraken en juist door August gered moest worden; eigenlijk gaf Verspal toe, zonder dat 't psychologisch gemotiveerd was; maar men stelde in 't midden der negentiende eeuw nog zulke hooge eischen niet.

Met *Jamaar* teekent Van den Bergh's talent zich duidelijker af, dit stuk gaat duidelijk in de richting der caractercomedie. In 't begin was dit de bedoeling niet zoo sterk geweest, maar onder de bewerking had 't stuk dien vorm aangenomen. Niet dat Van den

Bergh zou meenen, dat een comédie de caractère de intrigue zou verbieden, maar ze was voor hem niet de hoofdzaak, zoo zelfs dat hij, tenminste voor dat stukje in één bedrijf, 't vervallen van de intrigue als een voordeel beschouwde [1].

Daarom is ook in *De Nichten* de karakterschildering hoofdzaak, Ieder persoon is met zorg getypeerd en Van den Bergh was overtuigd, dat hij in verscheidene zijn doel bereikt had. De intrigue, ofschoon niet geheel ontbrekend, zooals in *Jamaar*, staat toch ver op den achtergrond. Van 't begin af is 't verloop al duidelijk te zien. Dat Caroline en Wilman een paar zullen worden, niets doet het een oogenblik betwijfelen en de twee of drie andere huwelijken, de auteur doet niet eens eenige moeite om er spanning in te brengen: wij nemen Loffers geen oogenblik au sérieux bij zijn huwelijksplannen, en ook Pimping niet, en wat Osbroek betreft, dat is er toch geen figuur naar, dat zijn handelingen eenige belangstelling zouden opwekken, evenmin als Martha en Amaranthe. 't Is dan ook de karakterteekening, waarop in *De Nichten* de nadruk moet vallen [2].

Naast de karakterschildering was ook de strekking van 't stuk voor Van den Bergh van gewicht. Dit sprak hij al dadelijk uit, door *De Neven* te voorzien van het motto: „Ik acht een schoonen naam, die waardig wordt gedragen", zooals ook in het geheele stuk de tegenstelling tot uiting komt tusschen ware grootheid en geusurpeerde: de ware grootheid vindt men niet bij den bourgeois satisfait, maar bij den stam-adel, hoewel daar ook zeker niet als regel. In *Jamaar* is 't ook de strekking, die er uit iedere bladzijde spreekt, als een pendant van Potgieter's *Jan, Jannetje en hun Jongste kind*: „Wij moeten vooruit!" „Voorwaarts, Jan Cordaat!"

Maar 't sterkst komt de strekking uit in *De Nichten*. Hier wordt

[1] „Daarom beproefde ik er eenige incidenten in te brengen, die er meer leven aan zouden hebben bij gezet...., ik merkte al spoedig, dat het minder verkieslijk was Jamaar, ten tooneele zelf, aan een intrigue bloot te stellen. Deze bedenking nu deed mij tot eene aanmerkelijke wijziging van mijn eerst ontworpen plan besluiten en ik geloof, dat mijn stukje er iets door gewonnen heeft." (Voorbericht voor *Hieronimus Jamaar* V.)

[2] Van den Bergh nam dan ook stelling tegen de Bredasche Courant, die ronduit verklaarde, dat fijne karakterteekening op ons tooneel niet te pas kwam en dat we op ons tooneel alleen intrigue behoefden. (Brief aan Potgieter, 7 Januari 1839).

het blijspel de spiegel, aan de menschen voorgehouden, niet om op te wekken tot navolging, maar om af te schrikken. Niet één hoofdzonde, maar een heele reeks vertoonen zich op 't tooneel. Van den Bergh moet zich veel beziggehouden hebben met de zedelijk minderwaardigen, voor hij dit stuk schreef [1]. Het zou bijna lijken, of hij er pleizier in had, al dat minderwaardige op te hoopen. Dit is ook 't groote onderscheid met Molière: in *Tartuffe* stelt deze den huichelaar ten toon, in *Harpagon* den gierigaard, in *le Bourgeois gentilhomme* den George Dandin, maar Van den Bergh maakt van zijn stuk een collectie monstruositeiten.

Potgieter opende zijn kritiek [2] op *De Neven* met de mededeeling, dat „de auteur ons naar zijn lachende aanschouwers kan verwijzen" en hij vergeleek de weinige aanmerkingen, die hij neerschreef, bij den citroen, die den honing piquanter maakt. De opvoering was dan ook een succes: de zaal was tot berstens toe gevuld en niettegenstaande de volte luisterde men in aandachtige stilte, en lachte op zijn pas dat men schudde. Ieder ging voldaan naar huis. Druk geapplaudisseerd werd er echter niet: de een [3] vond dat bevreemdend en begreep niet, waaraan dit toe te schrijven was en achtte 't daarom noodig den auteur nogmaals te verzekeren, dat het publiek uitermate tevreden was, de ander [4] gaf 't als bewijs voor het feit, dat het applaudisseeren uit de mode was.

't Was een lastig speelstuk: vier jonge knapen, die kon geen enkel gezelschap leveren, maar vooral door 't uitmuntende spel van Peters, die August voorstelde, beviel toch de uitvoering ieder; zijn spel droeg den geheelen avond [5].

Spoedig na de opvoering te Amsterdam, werden *De Neven* ook te 's-Gravenhage opgevoerd, met een eenigszins gewijzigde bezet-

[1] Een der onderwerpen, waarover hij veel had nagedacht en waarvan hij veel studie gemaakt had was 't armwezen, en wat zijn bemoeienis met 't abnormale betreft, 24 Maart 1839 schreef hij aan Potgieter: „In de laatste jaren heb ik mij moeite gegeven, de misgeboorten en incongruiteiten onzer nationaliteit te bestudeeren en (ik) ben al over de ergernis heen."

[2] Potgieter. *De Gids* 1838 II/271; ook *Kritische Studiën* I. blz. 248.

[3] *Nieuwe Amsterdamsche Courant* en *Algemeen Handelsblad*. 12 Dec. 1837.

[4] *Avondbode* 12 Dec. 1837 no. 23.

[5] Verdere kritiek in: *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1837. I blz. 620. *Algemeen Letterlievend Maandschrift* XXI (1837) blz. 346. *De Vriend des Vaderlands* 1837—38 bevat geen recensie.

ting [1]. De toeloop was minder dan te Amsterdam; waarschijnlijk was het Haagsche publiek nog pessimistischer gestemd ten opzichte van het nationaal tooneel dan het Amsterdamsche. Maar de ontvangst was hartelijk en vereerend, en reeds bij de eerste opvoering toonde de Koninklijke familie hare belangstelling [2]. In Amsterdam had nog al wat aan de decoratiën en het ameublement ontbroken, in Den Haag had men alles veel smaakvoller ingericht. Toch, evenals in Amsterdam, moest weer de opmerking gemaakt worden, hoe moeilijk 't voor een Nederlandsch tooneelgezelschap was, een beschaafd milieu voor te stellen, ook wat het toilet betreft.

Een van de eerste redenen tot prijzen vond men in de taal [3], die de acteurs er toe bracht, voorbeeldig te reciteeren. Dat was wat anders dan 't zoo dikwijls hoogdravende of houterige Hollandsch, dat men op de planken gewoon was. Ook Potgieter prees de vloeiende en levendige dictie. Wel was er een oogenblik [4], dat 't eer aan „kerkgalm dan baliedreun" deed denken, maar de uitslag was schitterend, 't publiek was vol bewondering. Den hoogsten lof behaalde de beschrijving van de partij biljart: „een bravo! bravissimo!"

Wat den inhoud van 't stuk betreft, daarover werd de lof niet zóó hoog opgevoerd. De *Avondbode* vond wel, dat er te véél geest in het blijspel was, en stofs genoeg voor tien blijspelen, maar kon ook niet verzwijgen, dat er wel wat overbodigs in voorkwam, zoodat bijv. het laatste tooneel voor driekwart overtollig was. Ook het tooneeltje met de beide dienstboden [5] gaf aanleiding tot opmerkingen. In den loop van het verhaal is het ontegenzeggelijk overbodig, 't is een hors d'oeuvre, dat als zoodanig heel

[1] Peters speelde weer uitstekend de rol van August; Hoedt en Bingley speelden niet meer mee. De eerste, die voor Verspal gespeeld had, werd vervangen door Ruffa. Voor Terlaan speelde Vink, voor Frans P. van der Grijp, voor Van Zevenvan Stoopendaal, voor Eduard Hammacher en voor Sophia Mej. Henssly.

[2] Aanwezig was H. K. H. Prinses Albert.

[3] „Ik heb mij de handen van blijdschap gewreven dat er nog iemand was, die den gemeenzamen conversatietoon in verzen kon brengen en wel in zeer goede verzen" (*Avondbode*).

[4] blz. 27.

[5] Blz. 134.

verdienstelijk is en in 't bijzonder voldeed aan den eisch, dat de ernstige tooneelen met vroolijke moeten afwisselen — al doet het dit op een manier, die sterk overhelt naar de klucht — maar er is nog een andere gewichtige reden, waarom het op zijn plaats is. Het doet het karakter van Oom Verspal beter uitkomen. Zonder dit tooneeltje zou de overgang veel te scherp zijn van den onverbiddelijken beschermer, die niet van zijn eisch: trouwen met iemand van adel, af te brengen is, tot den oom, die op 't laatst maar meevaart met den stroom, nog heel wat gewilliger dan de bankier Terlaan. Nu zijn we door de scène met de dienstboden voorbereid op de zwenking. Verspal kon heel zwaar op de hand doen, maar zijn wil doorzetten kon hij niet; zelfs in zijn eigen huis was zijn wil geen wet en tegenover de oude getrouwen moest hij 't opgeven. Zou 't dan nog verwonderen, dat hij bijdraaide, toen hij zag, dat men ook zonder hem zou handelen en dat hij, om niet geheel en al ter zijde geschoven te worden, zich gewonnen gaf? Duidelijk spreekt voor deze opvatting de manier, waarop hij zich weer in 't gesprek mengt, als hij zich met zijn: „Gij krijgt geen cent van mij" er eigenlijk buiten geplaatst heeft. Dan zegt hij: „Ik ben er ook nog", en al gaat 't ook niet van harte, hij wil nog liever meewerken aan iets dat zijn instemming niet heeft, dan zien, dat het tegen zijn uitdrukkelijken wil toch gebeurt; hij moet vooraan staan, en daarom kiest hij eieren voor zijn geld en vraagt de hand der beide meisjes voor zijn neven: toch in familierelatie met een baron!

Een andere opmerking was het weinig bevredigende van 't karakter van Frans, vooral in verband met de liefde, die Sophia voor hem opgevat heeft. Is 't mogelijk, dat zoo'n flink meisje als Sophia kan sympathiseeren met een jongen als Frans, waar toch eigenlijk niets flinks in zit? Zelfs had de auteur verzuimd hem met de voor hem nog mogelijke goede hoedanigheden uit te rusten. Hij werd niet eens voorgesteld als zeer knap in de studie [1]. En dan tegenover een pendant als August, tegen wien hij het op alle punten moest afleggen!

't Spreekt van zelf, dat Potgieter niet tevreden kon zijn met de figuur van Terlaan. Voor Potgieter was een handelsman, wat een bankier toch eigenlijk ook is, iemand van een hooger plan.

[1] „Waarom de arme Frans niet door een enkel bewijs zijner studie een weinig op den voorgrond gebracht ?" (Potgieter in *De Gids* t. a. p.)

Voor hem waren èn de manieren, èn de ideeën van Terlaan te vulgair: alles draaide bij hem om 't geld en, wat 't ergste was: hij wilde nog een oogenblik van adel worden [1].

Van den Bergh behoefde zich niet te beklagen over de weinige notitie, die van zijn blijspel werd genomen, maar op één punt viel de belangstelling niet mee: hij had een bedoeling met het stuk, die uitgedrukt werd in het motto: „Ik acht een schoonen naam, die waardig wordt gedragen". Hij wilde een edel mensch teekenen, en hij begreep, dat die maar niet zoo in eens te midden van allerlei gewoons opschiet, en ook dat zelfs aan den besten stam wel minderwaardigs gevonden wordt en zoo teekende hij den Baron van Zevenvan: edel van geslacht, en edel van persoon. Het blijkt duidelijk met hoeveel liefde die figuur is geteekend, maar de publieke belangstelling was noch voor den persoon, noch voor de idee groot. Over 't laatste spraken de *Vaderlandsche Letteroefeningen* [2] in 't geheel niet; de andere recensies zeer weinig. Alleen Potgieter ging er dieper op in [3]. Tusschen de regels door leest men, dat hij eigenlijk Terlaan of anders Verspal liever de mooie rol had zien spelen. Hij stelt de vraag, welke figuur de adel van geboorte ten onzent maakt in de dagen, die wij beleven en in welke verhouding hij staat tot den rijkdom, dien adel des koopmans, dien adel van een handeldrijvend volk. 't Is van hem begrijpelijk, dat hij tot de slotsom komt, dat de Baron een soort anomalie in ons land is. „De rentenier, de bankier, de jongeheer, alle worden in 't stuk, in meerdere of mindere mate verteerd door de zucht van adel te zijn". Geen wonder, dat dit den Amsterdamschen koopman onaangenaam aandeed en bracht tot de trotsche verklaring, „Als burgers ontkennen wij de waarheid van dezen karaktertrek". Is 't niet of hier de tegenstelling tusschen de

[1] „Terlaan is une âme vendue van den afgod onzer eeuw, het goud, wat praatziek voor een bankier, hier te rijk en te snoeverig, (II-1); daar te winziek en te lomp IV: (6-7), maar hij moest toch uitkomen; zoo hij niet een oogenblik zwak genoeg ware van adel te willen zijn zouden wij vrede met hem hebben. Wij hopen echter, dat de auteur ons weldra een bewijs zal leveren dat hij den handel niet altijd zoo eenzijdig, wij hadden bijna gezegd op zijn Bilderdijk's beschouwt — ons land staat of valt er mee." (Potgieter in *De Gids* t.a.p.).

[2] 1837 I blz. 620.

[3] *De Gids* t. a. p.

twee steden, tusschen 's-Gravenhage en Amsterdam zich laat hooren?

Eenigszins verkeerd werd de recensie in *De Gids* door Van den Bergh begrepen. Hij dacht, dat de recensent hem de bedoeling in de schoenen geschoven had, tegen den adel uit te willen varen [1] en vond het noodig te verklaren dat hij het alleen bedoeld had tegen „die adellijke jongelieden, waarvan het in onze residentie wemelt, die hunne volslagen nietigheid onder hunnen naam en titels willen bedekken en die zich ten koste van een ieder, die geen Baron of Jonkheer is, willen vóórdringen en verheffen". Hij had alleen bedoeld, dat een waardig edelman ook een edel mensch moest wezen.

Een laatste bedenking, nog zeer vaag, was als de vooruitgeworpen schaduw van de verdachtmaking, die den auteur van de *Nichten* zoo zou grieven: geen aanmerking op zijn talent, maar eenigszins, zijdelings nog, op zijn persoon. Men was in dien tijd zeer netjes, en lette met angstvallige schroomvalligheid op ieder onvertogen woord, ja op ieder woord, dat een zijdelingsche gedachte kon opwekken aan iets, waarover men nu eenmaal noch op 't tooneel, noch in officieel gezelschap sprak, en nu had men een paar dingen gevonden, waaraan men zich stiet. 't Eerste was al heel eenvoudig; als Verspal en Terlaan elkaar als jeugdvrienden herkennen [2] en Verspal begint:

Heugt het u, we hadden pand verbeurd,
Hoe ge eens mijn beste broek?....

dan vult Terlaan aan:

Aan flarden hebt gescheurd.

Dit nu was te kras, en hoewel 't zoo gedrukt was, werd op den Amsterdamschen schouwburg de *broek* spoedig in een *buis* veranderd. Na de eerste opvoering reeds waren „de Nichtjes" er in een ingezonden stuk tegenop gekomen[3]. Van den Bergh nam de moeite, op de bedenking te antwoorden, ook weer in een in gezonden

[1] Brief van H. v. den Bergh aan Potgieter 5 Mei 1838. Van den Bergh wist niet, dat Potgieter de schrijver was van de recensie.

[2] blz. 152.

[3] In de *Avondbode* van Woensdag 20 Januari 1838 no. 48.

stuk, en — handhaafde 't aangevallen woord niet [1]. Ondertusschen was 't ook op 't tooneel al niet meer gehoord [2].

Er was nog een andere uitdrukking in het stuk, die met de kieschheid streed. Hier waren 't niet zoozeer de woorden als wel de gedachte, die er door opgewekt werd. In 't zelfde tooneel, waarin de gewraakte broek voorkwam, gebruikt Terlaan nog eens een uitdrukking [3], die op 't tooneel ontoelaatbaar geacht werd, waarover dezelfde nichtjes zich in *De Avondbode* ook be-

[1] In de *Avondbode* van 15 Januari no. 52 schrijft Vincent Verspal over de opmerkingen „die mij te meer grieven, daar ze bepaaldelijk tegen mijzelve zijn gericht en den schijn op mij laden, alsof ik, die mij op een brillante educatie beroemen mag, geen savoir vivre bezat." De uitroep „mijn beste broek aan flarden heeft gescheurd" moge al een vergrijp zijn tegen de welvoeglijkheid en zelfs tegen de goede zeden, om in het openbaar van zoo iets te gewagen, en aan ieders verbeelding zoo maar volle vrijheid te laten tot het maken van alle zoodanige consequenties die uit het scheuren van een broek kunnen worden afgeleid, maar de daadzaak is waar. Het was mijn *broek*, mijnheer de Avondbode, mijn broek was het, en niet mijn rok of eenig ander mijner kleedingstukken. Ik wil het bezweren en Terlaan kan het getuigen. Moet het mij dus niet hard vallen, met de waarheid aan mijn zijde, in het ongelijk te worden gesteld? Ook heb ik lang in beraad gestaan, of ik haar (met opzicht tot de broek in kwestie), al dan niet aan mijnen eerbied voor het schoone geslacht zou opofferen. In de onzekerheid daarover raadpleegde ik mijn edelen vriend van Zevenvan, die, (ik moet het bekennen),nog meer savoir vivre bezit dan ik; en daar deze van gevoelen was, dat ik aan de reclames der dames gehoor moest geven, besloot ik dan ook maar om als ik weer eens over dat geval mocht komen te spreken. de broek „rok" te noemen.

Leiden den 11 Januari 1838. Vincent Verspal." (*Avondbode* 15 Januari 1838).

[2] „Vooral sedert men op den Amsterdamschen Schouwburg een *broek* in een buis heeft veranderd. Potgieter (*De Gids* 1838. II/271).

[3] VERSPAL (*vriendelijk en vertrouwelijk*)
Ge zegt dus, vriend Terlaan, dat zij elkaâr beminnen.
TERLAAN
Hartstocht'lijk.
VERSPAL.
Ha, ha, ha!
TERLAAN
Met hart en ziel en zinnen,
't Wordt waarlijk zaak.... gij weet.... zooals men dikmaals ziet,
Droog stroo bij vuur gelegd
VERSPAL (*lachende*)
Uw dochter moet toch niet?....

klaagden [1] en die evenzeer bij volgende opvoeringen weggelaten werd [2].

Nog terwijl de voorstellingen van *De Neven* elkaar opvolgden, kwam de schrijver met zijn nieuwe stuk: *Hieronimus Jamaar*, dat natuurlijk met hooge verwachtingen ontvangen werd: een stuk van den auteur van *De Neven* moest wel iets bijzonders zijn. Ook de schrijver had zijn verwachtingen hoog gesteld. 't Was bijna of hij er behoefte aan gevoelde, zich den lof waardig te betoonen, die hem voor *De Neven* werd toegezwaaid [3]. Potgieter had hem gewaarschuwd, dat de menigte zijn *Jamaar* met dissonanten zou ontvangen, en al spoedig bleek het, dat de toejuichingen niet algemeen waren.

Dat wil niet zeggen, dat de schrijver geen succes had, maar na *De Neven* was *Jamaar* in de oogen van het publiek toch geen blijk van vooruitgang. *De Avondbode* [4] zei het diplomatisch: „het stond bij de beroemde *Neven* niet in de schaduw". Wel roemde het blad ook de goede hoedanigheden: „het tintelt weder van geest, draagt blijken van een rijk oorspronkelijk vernuft en de dialogue, vol leven en luim, mag men zich vrij tot voorbeeld nemen. 't Stuk, een pièce de caractère, bevat juist zooveel intrigue, als het bevatten kon om niet overladen of ingewikkeld te zijn."

Ook de ontvangst bij de opvoering was niet zoo'n overwinning als bij *De Neven*. Het oordeel was verdeeld. Van Lennep en anderen, o. a. Hilman [5], waren over de opvoering, eenige kleinigheden uitgezonderd, zeer tevreden. Potgieter had er een ongunstige opinie over. De *Avondbode* kwam na haar eerste recensie nog eens op de opvoering terug [6]. Zij sprak van het hartelijk lachen en daverend

[1] „hebben niet begrepen.... en oom heeft 't ons ook niet willen uitleggen."

[2] „Sedert men een andere weinig kiesche, maar natuurlijk ware vraag weglaat." Rec., in *De Gids* t. a. p.

[3] „Geloof mij, er zit in *De Neven* zoo veel niet als men de beleefdheid heeft er in te vinden. Een onpartijdige strenge kritiek zou mij zeer wel gevallig zijn, want de lof begint mij te walgen." (22 Januari 1838).

[4] 11 December 1838.

[5] Hilman zond aan Van den Bergh dadelijk na de voorstelling een gunstig verslag.

[6] Dinsdag 11 Dec. 1838 in een stukje, geteekend J....p, door de redactie gequalificeerd als „van een zoo geestige als beroemde pen". Slaat dit misschien op Jacob van Lennep?

handgeklap, waardoor het publiek blijk gaf, dat het de vernuftige gezegden en perioden van het stuk gevoelde en op prijs wist te stellen.

De hoofdrol speelde Engelman, die zich meesterlijk kweet van zijn moeilijke taak, een karakter en geen caricatuur voor te stellen. Naast hem onderscheidde zich Elise, welke rol door Mevrouw Koning voortreffelijk vervuld werd. Opmerkelijk was 't, dat Cordaat niet zoo geprezen werd: Peters viel tegen, na de hooge verwachtingen die hij in *De Neven* opgewekt had.

Hieronimus Jamaar is een karakterstuk. Niet ieder vond dat een verdienste, hoewel weinigen zoo ver zullen gegaan zijn als de *Bredasche Courant* [1], die ronduit schreef, dat fijne karakterteekening op ons tooneel niet te pas kwam; dat we alleen intrigue behoefden en dat elk stuk, dat zoo onduidelijk of zoo verheven was, dat het door de groote menigte niet dadelijk begrepen werd, niet deugde. Toch moest het bij de critiek in 't oog gehouden worden: *Jamaar* staat of valt met de juistheid van de karakterteekening, die van veel meer gewicht is dan de geringe lengte van 't stuk, waarop 't Handelsblad zoo den nadruk legde. Van den Bergh zelf zag dit zeer goed in [2] en had zich in de voorrede reeds verdedigd tegen bezwaren die hij voorzag. *De Avondbode* [3] vond het karakter van Jamaar niet geheel juist: „is het aan te nemen, dat de openhartigheid van iemand als Jamaar zoover gaat, dat hij met zijn ingeworteld wantrouwen en buiten noodzakelijkheid, iemand tot confident maakt van verliefdheid?"

Van den Bergh zelf had verwacht, dat er een aanmerking zou vallen op 't vereenigen van goedhartigheid en argwaan in Jamaar en dat trachten te voorkomen door te wijzen op 't feit, dat aangeboren goedhartigheid door een verkeerde opvoeding wel gepaard kon gaan met zich steeds sterker ontwikkelenden argwaan [4].

[1] brief aan Potgieter, 7 Januari 1839.

[2] „een pièce de caractère, (dat) alleen door de juiste voorstelling der karakters bijval kon vinden". (brief aan Hilman 11 December 1838).

[3] 11 Dec. 1838.

[4] In 't stuk zelf sloeg hierop (bladzijde 42).

> Men heeft u, lieve vriend, reeds in uw vroegste jaren,
> Gestadig van 't bedrog der wereld voorgepraat....
> Toen sneeuwbal en volant u nog om de ooren vlogen,
> Was de arme wereld reeds een schrikbeeld in uw oogen.

Ook de lofspraak op de kunst [1] vond men wel wat te hoogdravend in den mond van een meisje, dat zich anders meer kenmerkte door naïveteit. Ook hier bij Elise had Van den Bergh een aanmerking verwacht, maar dan op dat naieve, zooals het zich in een der eerste tooneelen, met haar moeder, openbaarde.

Evenmin als bij *De Neven* viel er in de kritieken veel nadruk op de algemeene strekking, ditmaal door geen motto aangegeven. Maar 't ligt voor de hand, dat Van den Bergh met deze comédie de caractère nog iets anders bedoelde dan de kenschetsing van twee typen — den weifelaar en den man van de daad — vooral bij zijne bekende beschouwingen over het Nederlandsche volk [2]. En velen zullen in Hieronimus het type gezien hebben van den Nederlander uit het begin der negentiende eeuw, altijd bang om iets nieuws te ondernemen, altijd van meening, dat het den tijd nog wel heeft, wien „de kat eerst nog uit den boom kijken" tot lijfspreuk geworden is. Eén was er zeker, die van de typeering genoot. Willem I deed de hekeling goed; het was hem een genot, den geest waarmee hij steeds te kampen had, op 't tooneel bespottelijk gemaakt te zien.[3] *Jamaar* was 't stuk, dat uitgezocht werd voor 's Konings bezoek aan Amsterdam, en de tweede maal dat Zijne Majesteit den Schouwburg bezocht, werden *De Neven* gegeven.

[1] Of hadt ge dan nog maar
Een instrument geleerd, piano, bas, guitaar,
Hetzelfde wat; licht waart ge hooger dan geklommen
Dan die profanen, die slechts rammelen en brommen.
Licht daalde op u een straal van God Apollo's gunst.
O, dubbel leven is 't, te leven voor de kunst!
In 't hemelsch schoon van haar geheimen door te dringen,
De koude wereld tot bewondering te dwingen,
Geheel bezield te zijn, door 't Goddelijke vuur,
Dat hooger leven schenkt aan 't leven der Natuur!
En naamloos groot is 't, een genie te mogen heeten.
De wereld moet vergaan, eer Mozart is vergeten,
Die Godmensch in de kunst, wiens zang en harmonie
't Verhevenst ideaal van kunst en poëzie
Bereikten.... maar vergeef, 'k laat mij te zeer vervoeren....

[2] Zie bladzijde 79 e.v.

[3] „Het blijspel *Jamaar* van den Heer Helvetius van den Berg, vooral het karakter van den eindeloozen weifelaar, die nimmer tot een besluit en altijd te laat komt, door den heer Engelman zoo meesterlijk geschetst, deed zelfs den Koning dikwerf in een lach schieten." (*Avondbode* 3 Mei 1839).

Van *De Nichten* beleefde Van den Bergh reeds van 't begin af weinig pleizier. 't Was iets nieuws: proza, met meer toenadering tot de omgangstaal. Hij had er lang over nagedacht, tot de tooneelstukken van Van Hemert, waarop Potgieter zijn aandacht gevestigd had, 't pleit voor hem beslisten. In de eerste plaats 't gebruik van 't proza [1]. Daarover had hij niet lang geweifeld, maar de „aanspreekvormen van het werkwoord" gaven hem meer last. In zijn twee eerste stukken had hij nog den deftigen tooneelvorm laten klinken, ook in 't vertrouwelijk gesprek: „Maar kondt gij dan, met haar, den vader niet bewegen?" — „Ge zeidet laatst". — „Ge kwaamt in tijds nog" — en de groote kwestie voor hem was, wat er voor in de plaats te stellen [2]. Eigenlijk stelde hij zich een andere oplossing voor. Hij wilde de beslissing verleggen naar het tooneel: als de auteur schreef, zooals men dat gewoon was, dan moest een acteur ook zelf spreken, zooals men het spreken gewoon was en zich dus boven den geschreven tekst stellen [3]. Van den Bergh, die zich zeer goed bewust was van de kloof tusschen spreek- en schrijftaal, wilde dus eigenlijk niet 't verschil opheffen, maar sanctionneeren. Hij vond de zaak zoo belangrijk, dat hij verschillende vrienden er over raadpleegde, natuurlijk in de eerste plaats Geel[4], den man van het *Proza*. Maar veel schoot hij daar niet mee op. 't Schijnt dat Geel 't heelemaal geen kwestie vond en de zaak te onbelangrijk achtte, om ernstig zijn oordeel er over te formuleeren [5]. Ten slotte besloot hij de omgangsvormen te

[1] „Het blijft toch maar ontegenzeggelijk waar, dat men zijn gedachten juister in proza dan in dichtmaat kan uitdrukken." (5 September 1840).

[2] „Ik ben het met mijzelve niet recht eens, of ik al dan niet de schrijfwijze van den Heer van Hemert volgen zal, met „ben je!" — „heb je's", „is u 's" enz. ZijnEd. kon zijn burgermenschen zoo laten spreken, maar mijn personen behooren tot een aanzienlijker stand. Intusschen kwellen mij de „zijt gij", „hebt gij" 's geweldig. Mijn ooren doen er zeer van." (17 Juni 1840).

Hieruit volgt dat Worp ten onrechte zegt dat van Hemert Van den Bergh *volgde* met 't gebruik van jij en jou. (Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg II blz. 259.)

[3] „Ik geloof, dat men zich in de meeste gevallen aan de aangenomen schrijfwijze moet houden, maar dat dan ook de tooneelspelers de vrijheid *moeten* nemen, volgens de spreekwijze te spreken." (12 April 1840).

[4] „Ik heb er Geel al eens over geraadpleegd. Hij antwoordde mij: „Laat de puristen fluiten". „Goed, dat is ook mijn Christelijke intentie", „en schrijf maar, zooals het u uit het hoofd in het hart komt." „Best, maar voor het

schrijven, maar in werkelijkheid legde hij zich bij een compromis neer, evenals trouwens nog ieder doet; alleen was wat hij voor de beschaafde omgangstaal uitgaf, nog zeer na verwant met de schrijftaal[1].

Over 't algemeen nam men weinig notitie van de toenadering, die Van den Bergh tot de beschaafde spreektaal toonde te willen; alleen Lambert Plat vond ook hier een geschikt punt voor zijn aanval [2] en merkte ook op, dat de ongewoonte nog telkens bleek [3]. Die weinige aandacht had misschien tot oorzaak, dat men 't stuk als geheel zoo sterk afkeurde, dat de bijkomstigheden daardoor niet in 't oog vielen.

Merkwaardig was de eenstemmigheid in de afkeuring, zoowel tusschen de recensenten onderling als tusschen hen en het publiek. In *De Gids* [4] deed Bakhuizen van den Brink een poging om een gefundeerde, opbouwende kritiek te leveren — zonder echter veel nieuws te laten hooren — en Potgieter schreef aan Van den Bergh een uitvoerigen brief om zijn afkeurend oordeel te motiveeren [5]. Toch, na al deze uiteenzettingen, krijgt men den indruk alsof al die redenen niet aan het feit der afkeuring voorafgingen, maar dat zij er, nadat 't stuk veroordeeld was, welstaanshalve bij gezocht zijn. Men ziet nu eenmaal in de personen van een

uit het hoofd en hart kan komen, moet ik het er toch eerst formeeren." „Nu, formeer het dan maar, zooals U goeddunkt." (12 April 1840).

[1] Uit de taal van Amaranthe bijv. zijn daarvoor geen bewijzen te halen; als deze tot de dienstbode zegt: „Meisje, het wordt tijd dat *je u* een fatsoenlijker toon aanwent", kan dat op rekening van haar vreemdheid gesteld worden, maar ook de andere spelers gebruiken 't voornaamwoord van den tweeden persoon zeer eigenaardig: „Je moet niet veronderstellen, mijnheer". — „Je vergist u, zuster" — „ja, gij voor u, dat is een tweede" — „ben je musicienne" juffrouw Amaranthe?

[2] Zie bld. 43.

Ook de *Vaderlandsche Letteroefeningen* maakte er zich met een minachtend tusschenzinnetje af: „De dichter is hier van de poëzie tot het proza afgedaald" (1842).

[3] „Je krijgt een stijl als 't Blad „de Praatvaar", dat helaas geen opgang maakte, omdat ons volk nog niet rijp was voor die taal. Je *jij* en *jou* bevalt me afgestampt? Je mot het je nog wat meer eigen maken! Hier en daar heb je nog zoon *jij waart* voor *jij was*, maar dat 's mooglijk voor de variatie, mij wel. Zorg dan maar, dat je ook reis krijgt *ik heef* voor *ik heb*; 'k vind dat zoo lodderig." (zie blz. 43).

[4] *De Gids* VI 1842, blz. 432.

[5] dd. 6 Januari 1842.

tooneelstuk, veel meer dan in die van een roman, typen, karakteriseeringen van een geheelen stand en men let er dientengevolge minder op, of het karakter op zich zelve en in de lijst van het stuk gemotiveerd is, dan wel of men den stand of den kring, waartoe de persoon behoort, juist getypeerd acht. In een roman wil men wel eens met uitzonderingen genoegen nemen, op het tooneel als regel niet. Men kan zich zeer wel voorstellen, dat Van den Bergh de verschillende aanmerkingen voorkomen zou hebben, en dat het stuk toch gevallen zou zijn.

Tegenover de aanmerking, dat Van den Bergh den hoogeren standen een taal in den mond legt, die minder waar is, verlangde Potgieter van hem, dat hij een taal voor de hoogere standen zou helpen creëeren. Heel gemakkelijk viel 't Van den Bergh dan, deze aanmerking te beantwoorden met het bezwaar, dat hij zich dan nog meer van de waarheid zou verwijderen. Bovendien speelt het stuk niet in de hoogere kringen: Van Heul is een rijkgeworden Rotterdammer. Potgieter, die aan Tante Letje van *Ferdinand Huyck* dacht, wilde Martha de tale Kanaäns laten spreken, maar dat was Van den Bergh nu weer te erg [1]. Ook de andere opmerkingen van Potgieter sneden geen hout, vond hij. Tegenover hem plaatste hij, in opvatting van de caricatuur, Geel [2]: Loffers houdt *niet* vol tegenover Martha; Grijpmaar praat niet te veel voor een fielt; fielten zijn zeer dikwijls zeer welbespraakt en de klachten van den zaakwaarnemer komen door 't verrassende van 't incident nu meer uit dan wanneer ze in de expositie geplaatst waren. Alleen ten opzichte van Pimping geeft hij toe, maar zeer terughoudend: hij noemde hem „niet uitstekend".

Van den Bergh had niet gedacht, dat Potgieter *De Nichten* zoo heel laag stelde, en daar kreeg hij juist voor de opvoering van hem een brief [3], dat hij 't succes der *Nichten* niet gewild zou hebben na dat van *De Neven*. Na de opvoering schreef Potgieter, dat hij hoopte dat de schrijver van *Een Liefde* eindelijk oor zou hebben voor de stem zijner vrienden. Voor Van den Bergh was de kritiek van Potgieter, evenmin als die van Bakhuizen, overtuigend.

[1] „Gezwegen nog dat zelfs mij, hoe liberaal ook, die taal voor het tooneel minder gepast voorkomt." (19 Januari 1840).

[2]) zie blz. 89.

[3] De opvoering was 13 Januari; de brief van Potgieter van 9 Januari 1842.

Hij twijfelde niet aan de vriendschappelijke bedoelingen van Bakhuizen: „Wie zou er zooveel verguldsel verkwisten aan een pil, die hij voor een vijand bestemt?" maar eigenlijk ging de geheele recensie langs hem heen, ja, hij stelde zich zelfs boven de recensie: „Ik heb er veel in gevonden, dat met de heldere begrippen en inzichten van een man als onzen vriend moeilijk overeen te brengen is". 't Was weer de oude kwestie, waarin Van den Bergh tegenover de meerderheid stond: hoever mag de caricatuur gaan? met nog eenige kleinigheden, als de figuur van Van Heul, die — al was de recensie van Bakhuizen — toch even moeilijk met Potgieters ideaal van een koopman overeen te brengen was als die van Terlaan.

De groote grief van het publiek tegen het stuk was al door Geel geformuleerd, de grief, die de critiek niet uitsprak, maar die door Geel zoo voorzichtig was uitgesproken, dat Van den Bergh er eigenlijk slechts een bedenking, een geringe schaduwzijde in zag. Potgieter had ze dadelijk begrepen als een schot, dat het tooneelstuk in den grond had moeten boren: „de stellige onaangenaamheid der twee hoofdkarakters, die niet genoeg door de overige handelende personen opgewogen wordt, waardoor het kunstgevoel van den lezer of toeschouwer met zijn zedelijk gevoel eenigszins in strijd zou kunnen geraken" [1]. Hij had er nog iets bij kunnen voegen: met zijn menschelijk, met zijn nationaal gevoel. Wij moeten, misschien nog scherper dan Geel, bij *De Nichten* onderscheid maken tusschen het stuk als literair produkt en als middel om te doen genieten. Als literair produkt heeft het zeer goede eigenschappen: juist de figuren van Osbroek en Martha, de figuren, die de schrijver met groote zorg en liefde geteekend heeft, munten uit door scherpte en juistheid. Osbroek is het type van den caricatuur-officier, niet van den verdienstelijken luitenant, maar als zoodanig is hij ook noch bedoeld nòch beschreven: zeer duidelijk stelt de schrijver zijn ongeschiktheid op den voorgrond. Eigenlijk was hij niet voor militair bestemd geweest; in 1830 had hij „op 's Konings roepstem, het zwaard aangegord voor Oranje en Vaderland". Hij is blijven hangen, maar de promotie blijft uit; hij brengt 't niet verder dan tot eersten luitenant. Hij voelt zijn minderheid wel, maar tracht door 't gebruik van groote woorden — altijd dezelfde — op zijn omgeving indruk te maken, en als hij voelt dat

[1] 3 Maart 1842.

iemand bang voor hem is, is hij meedoogenloos in het laten voelen van zijn overwicht.

Ook Martha is juist geteekend: zij is „vroom" geworden uit teleurstelling, maar is er nog niet volkomen van overtuigd, dat de teleurstelling definitief is; misschien opent zich nog wel een ander verschiet voor haar; daarom „houdt zij nog altijd een achterdeurtje open". Ze is als de vos, die de druiven zuur vindt, maar nog maar niet kan gelooven, dat ze voor hem onbereikbaar zullen blijven.

Beide personen hebben dit gemeen, dat ze zeer afstootend zijn en dat is eigenlijk 't kenmerk van bijna iederen persoon in 't stuk. Men vraagt zich af, hoe 't mogelijk is, dat Van den Bergh zoo'n verzameling onsympathieke persoonlijkheden bij elkaar heeft kunnen krijgen. Al zijn verdedigen strandt op deze klip, dat 't niet om iederen afzonderlijken trek van iederen afzonderlijken persoon gaat, maar dat het geheel zoo tegen staat. Dickens stond ook de caricatuur en de charge voor, en hij heeft typen geschilderd, veel gemeener en afstootelijker, veel verdorvener dan Van den Bergh het deed, maar hij kon het doen, omdat hij ze 't onderspit liet delven tegen de edele in zijn stuk. Dat wil 't publiek wel: een fielt, die zijn verdiende loon krijgt; de deugd, die ondanks alles toch de schelmen overwint. Dickens kon in Uriah Heep een duivel schilderen, met niets menschelijks dan zijn dierlijke hartstochten, maar hij loopt te pletter op de deugd en Agnes wordt ten laatste heerlijk beloond; Ralph Nicleby is een schande voor de menschheid, maar hij verhing zich en zijn neef Nicolaas ziet zijn weg gebaand voor zich.

Bij Van den Bergh wordt de ondeugd niet gestraft en de deugd niet beloond. Dit laatste echter is maar tot op zekere hoogte waar, want eigenlijk is er heelemaal geen deugd bij eenig hoofdpersoon in 't geheele stuk: Caroline toch is al aardig op weg een coquette te worden en 't is de vraag of Wilman wel met haar geluk te wenschen is, ondanks haar goede hart. Wilde zij worden, wat onze vaderen een degelijke huisvrouw noemden, dan moest zij heel wat veranderen, dan moesten heel wat goede kiemen bij haar tot ontwikkeling komen — en heel wat onkruid uitgetrokken.

Osbroek krijgt toch maar Amaranthe en hij bereikt zijn doel: hij krijgt 't geld en ondanks haar dwaasheid krijgt Amaranthe

een officier tot echtgenoot; Martha is haar geld kwijt, maar is dat nu eigenlijk wel een genoegzame straf: 't zal haar alleen maar in haar gedachten hinderen; oom zorgt wel voor haar; Pimping moet vluchten, maar hij vlucht, ondanks al zijn schulden, met een goed gespekte beurs; de dwaze Bomba kan bij zijn bezoek de vijf en twintig gulden opsteken. Alleen Grypmaar — die raakt niet tot zijn doel; hij wordt gearresteerd, maar 't is zeer twijfelachtig of dat geen deus ex machina is. Nergens blijkt dat dit in verband staat met zijn figuur in *De Nichten* [1].

De Nichten zijn als de gruwelkamer in het oude Panopticum; men wendde er zich met weerzin en ergernis van af. 't Leek wel of Van den Bergh met één slag geheel Nederland tegen zich in 't harnas wilde jagen. Een zwak koopman, een onbeschaafd officier, een hartelooze blauwkous, een huichelende vrome, een ontrouw ambtenaar, een waanwijs geneesheer, een idioot treurspeldichter, hoe kreeg hij al die abnormaliteiten bij elkaar [2].

De recensent in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* kon van 't anti-nationale toch niet geheel zwijgen: „Wij nemen het den schrijver volstrekt niet kwalijk dat hij ons Nederlanders geteekend heeft, volkomen overtuigd, dat er nergens zulke zotte schepsels gevonden worden" [3]. Men was op 't tooneel andere Nederlanders gewend [4].

Gewoonlijk kennen we alleen 't werk van een schrijver met de kritiek er op; bij *De Nichten* hebben we tevens de anti-critiek van de hand van den auteur zelven [5]. Veel nieuws geeft dit antwoord van den schrijver niet, na de briefwisseling met Potgieter. Hij brengt er nog eens omstandig de bezwaren bijeen, die hij tegen

[1] De arrestatie is door Van den Bergh dan ook later in 't stuk gebracht.

[2] In dit verband is opmerkelijk, dat Van den Bergh aan Potgieter schreef: „In de laatste jaren heb ik mij moeite gegeven de misgeboorten en incongruiteiten onzer nationaliteit te bestudeeren." (24 Maart 1839).

[3] *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1842.

[4] Vergelijk: PICARD: mijn woord van eer.
DE GRAAF: Dat woord is in den mond eens Nederlanders
PICARD: Heilig.
Die daarop zich vertrouwt voor alle lagen veilig.
(A. v. Halmael: *Henri Picard of De Nederlandsche Zanger te Parijs* 1846).

[5] *Gesprek over de Nichten*, medegedeeld door den schrijver van *De Nichten*. Haarlem, A. C. Kruseman, 1842.

't stuk heeft hooren inbrengen en slaagt er natuurlijk in ze te weerleggen. Het is weer de figuur van Van Heul en vooral die van Osbroek en Martha, die 't leeuwendeel krijgen. In 't algemeen is Van den Bergh 't met de karakteristiek der personen eens, hij schildert ze zelfs in de zwartste kleuren [1]. Dan voegt hij er de verklaring bij, waardoor hij van 't punt in quaestie afwijkt: „Ik beleedig den smaak des publieks niet; het is Osbroek, mijn tooneelfiguur, die dit doet[2]". Bovendien stelt hij de zaak voor Osbroek zeer scherp: in hem vooral heeft hij waarheid willen geven en zich „zoo nauwgezet aan de waarheid" gehouden, dat hij „geen of slechts weinig gebruik van het vernis der caricatuur maakte".

Te zijner verdediging beroept Van den Bergh zich dan op twee punten. Ten eerste, dat men die afstootende karakters in andere opzichten niet bezwaarlijk vindt: niemand maakt aanmerking op de duivelsche figuur van Perrol, of op den Tartuffe van Molière. En 't tweede punt hangt daarmee nauw samen. Men wil in 't tooneel geen school der zeden zien, geen spiegel der menschen, maar „een tijdverdrijvend amusement, een middel tegen melancholie en verstoppingen, een poppenspel voor groote kinderen". Hij weet, dat hij zich vergrepen heeft aan de ijdele nationale trots: „Er heerscht ten onzent een ongelukkige geest, een geest van bespottelijke zelfverheffing. — Men schrijve een stuk, waarin niets dan bandieten en moordenaars voorkomen, de geest zal het toejuichen, mits al die booswichten Franschen, Belgen, Duitschers of Engelschen zijn, maar zoo men Hollanders schetst, moeten het enkel Salomo's, of Engelen wezen". De schrijver wijdt dan nog eenige woorden aan 't indecente in 't woord broekzak, aan 't gebruik

[1] „Osbroek.... „verregaand onbeschoft — zoo ondragelijk lomp" (bld. 7) Martha heb ik „den bijhang van al zulke ondeugden gegeven, die hare afgrijselijkheid te duidelijker in het licht stellen: eene leugenaarster, eene lasteraarster, een kwaadstookster, eene ondankbare, eene bedriegster eene woekeraarster" (blz. 15).

[2] „Als een auteur de bedrieglijke handelingen van een schurk beschrijft, moet de verachting der eerlijke lezers immers dien schurk, niet den auteur treffen. Een wezenlijke Osbroek zou, voor veel minder kiesche vrouwen dan de dames, onuitstaanbaar zijn, maar op het tooneel kan men hem hoogst onwelvoeglijk vinden, zonder zich daarover te ergeren" (blz. 9).

Het is merkwaardig hoe modern Van den Bergh hier voor zijn tijd is. Hier hooren we reeds iets klinken van het „l'art pour l'art", evenals de karakterteekening in *De Nichten* meer doet denken aan het naturalisme.

van jij en jou en aan enkele karakters die ook tegenkanting opriepen, al was 't in mindere mate dan Osbroek en Martha. Veel succes zal 't *Gesprek* wel niet gehad hebben. 't Was met *De Nichten* een kwestie van smaak, van gevoel; men wilde zoo iets nu eenmaal niet en daartegen hielp — evenmin als ooit — de verstandelijke motiveering van Van den Bergh.

Helvetius van den Bergh heeft lang moeten wachten eer hij medestanders vond voor zijn eigen oordeel, dat *De Neven* geen werk was om zoo hoog mee weg te loopen, dat er in *Jamaar* verbetering te bespeuren was en dat *De Nichten* verre boven *De Neven* uitgingen. Toch is dit oordeel van vooraanstaande zijde gekomen, al was 't niet van iemand, dien Van den Bergh als een voorbeeld voor den criticus beschouwde. In *De Gids* van Augustus 1864 gaf Busken Huet zijn meening naar aanleiding van den 3den druk van *Proza en Poezie* [1]. Heel hoog schat hij Van den Bergh niet; een letterkundige van den eersten rang vindt hij hem niet [2], maar toch: „Toen *De Neven* onverdiend ten hemel geheven en *De Nichten* even onverdiend gebrandmerkt waren geworden, scheen voor het Vaderlandsch tooneel het oogenblik gekomen om iets in allen deele voortreffelijks te mogen verbeiden: een blijspel waarin het realisme der *Nichten* harmonisch samenvloeien zou met het geïdealiseerde in de *Neven*. Niemand was daartoe beter berekend dan de heer Helvetius van den Bergh [1]". In tegenstelling met de andere critici zijn het niet de *Neven*, maar de juist *Nichten*, die hem daarop doen hopen. In 't bijzonder veroordeelt hij dan nog de *Neven* om „het potsierlijk romaneske van August's hartstocht voor Julia en de moeite, die de auteur zich geeft om deze te doen doorgaan voor echt gevoel".

---

[1] *Litt. Fant. en Kritieken* II, blz. 30.

[2] „Hoe geweldig steken *Les Femmes Savantes* bij die *Neven* en *Nichten* af."

HOOFDSTUK IV

OVERZICHT VAN DEN LITERAIREN ARBEID VAN HELVETIUS VAN DEN BERGH

A — *Dramatische werken*

De Neven. Dit blijspel speelt te Leiden, waar Frans Verspal studeert op kosten van zijn oom Verspal, een rijk geworden smid, die door een voornaam huwelijk van zijn neef zelf tot eer en aanzien wil komen. Als bruid voor zijn neef heeft hij gekozen Julia, de dochter van den verarmden baron van Zevenvan. Frans echter heeft zelf reeds een keus gedaan: Sophia, de dochter van den rijken bankier Terlaan. Maar deze wil zijn dochter alleen geven als Oom Verspal zijn neef flink wat meegeeft en Oom Verspal geeft geen cent, dan alleen ingeval van een huwelijk met Julia. Om zich uit deze moeilijkheid te redden gaat Frans speculeeren; natuurlijk verliest hij, hij raakt diep onder de schuld. In 't eerste bedrijf klaagt hij zijn nood aan zijn neef August: hij heeft drie acceptaties geteekend, die vervallen: „in deze maand nog allen". Dan verschijnt Oom Verspal ten tooneele, hij heeft van de acceptaties gehoord, hij wil ze — na behoorlijke vermaning — ook betalen, maar

> .... bij mijn baron, zult gij deez' avond gaan,
> Of wel, 't is tusschen ons, voor altijd afgedaan.

August moet, na 't vertrek van oom, bekennen:

> Ik zie, mijn woord van eer, geen uitkomst aan die zaak;
> Het blijft mij duister....

maar hij zal een brief schrijven aan zijn eigen moeder, of die Frans met drie duizend gulden zal willen redden. Hij blijft daartoe alleen op de kamer van Frans, als Eduard, de zoon van den Baron van Zevenvan, wordt aangediend. August ontvangt hem en laat

hem in den waan dat hij Frans voor zich heeft. Na een onderhoud waarin de Jonker aan 't kortste eind trekt:

EDUARD.
Genoeg; ik duld het niet, dat mijn fatsoen en eer....
AUGUST.
Indien gij die bezit, bewijs het dan, mijnheer,
EDUARD. (*met minachting*).
Gij zijt Verspal; ik ben Van Zevenvan
AUGUST (*fier*).
Een edel mensch geldt meer, dan menig edelman!

moet de jonker weer vertrekken, na toegestemd te hebben, dat Frans 's avonds een bezoek zal brengen, echter alleen voor den vorm.

Melodramatisch eindigt dan het eerste bedrijf met een alleenspraak van August:

.... En ik, door 't noodlot voortgedreven,
Wat zal mijn lot zijn! Wat! Een diep rampzalig leven?
Een stervend leven, dat zich zelf verteert, verslindt,
Terwijl de klacht der ziel gehoor noch weerklank vindt?
.... Schenk, o Hemel, hun, wat ik voor mij begeer.
En daal dan ook op mij, een straal van zegen neer!

Het tweede bedrijf speelt bij den bankier Terlaan, die aan Van Zevenvan geld geleend heeft en tot eenig uitstel bewogen moet worden door zijn dochter Sophia en zijn zoon Karel. Terlaan is geheel en al zakenman:

Smith wil weer aan 't speculeeren.
Raad hem die dwaasheid af. Zoo hij er in volhardt,
Bied hem ons Spaansche goed, voor dertig en een kwart;
Dan winnen we anderhalf. Nog arm zal hij zich maken;
Nu, dat is zijne zaak en ik doe mijne zaken.

Ook bij zijn weldaden aan de weduwe Van Mooren:

SOPHIE.
Ik bid u, vaderlief, help toch die brave vrouw,
Een ongelukkig mensch. Zij heeft zooveel geleden.
TERLAAN.
Welnu dan, toegestaan, (*zacht tot Dril*)
Maar tegen vijf percent,
En volle zekerheid.

Bijna was er met den Baron een kink in de kabel gekomen, daar Van Zevenvan uitstel voor de duizend gulden gevraagd had, „zoo Terlaan het schikken kon".

TERLAAN (*toornig opstaande*).
Die toon is niet te dulden!
Die hoonende adeltrots! Schrijf hem tot antwoord, Dril,
Dat ik het schikken kan, maar het niet schikken wil.

Gelukkig weet Sophia hem te bedaren te brengen, nadat Karel 't vergeefs beproefd heeft. Als vader en dochter dan samen op het tooneel zijn, komt het gesprek op de verhouding tusschen Sophia en Frans Verspal.

TERLAAN.
Dat Frans u waardig is, moet mij zijn oom doen blijken;
Zoo niet.... ik kan, ik wil geen bedelaar verrijken.
SOPHIA (*in tranen uitbarstende*).
Mijn God, dit is te veel! Hem zóo....
TERLAAN (*zacht en vleiend*).
Bedaar, mijn kind;
Misken den vader niet, die u zoo teer bemint.

Na 't vertrek van Terlaan verschijnt Frans:

Sophie, wij zijn verloren!
We zijn gescheiden!
SOPHIA (*getroffen*).
Hoe, moet ik van u dit hooren?
Gij voelt niet, dat alleen *uw* wil ons scheiden kan?
FRANS.
Maar heb ik dan een' wil? Sophie, ik ben....
SOPHIE.
Wees man.

't Leed der scheiding drukt Frans zoo, dat hij van de gevreesde acceptaties met geen woord meer rept, maar temidden van de ellende vat hij moed:

Mijn moed herleeft! Het noodlot zwaai den staf....
Ik vrees het noodlot niet;

maar zijn moed is een bedenkelijk surrogaat:

de vriendschap wendt het af.
'k Vergeet August.... Hij kan, hij zal een middel vinden.

Dan komt August zelf en opent zijn hart: ook hij draagt een

liefde in zijn boezem, nog veel hopeloozer dan die van Sophia en Frans:

Een meer dan eng'lenziel straalde uit haar hemelsch oog,
Ik meen, dat zich mijn knie onwillekeurig boog.

Dat was de eenige keer dat hij ze zag, bij den vijver in 't Haagsche Bosch. Haar paard sloeg op hol,

Doch deze Bucephaal vond ook zijn Alexander....
O, 'k had wel tienmaal, voor die engel, willen sterven!
Er blonk een dank'bre traan,
Zij kondigde, in haar oog, mijne overwinning aan;
Daar stond ik aan haar zij; haar handschoen viel, zij bukte;
Snel greep ik 't kleinood, dat 'k, zachtkens, haar ontrukte;
'k Behield het; Frans, Sophie, hier is het!....

Frans vind het recht romanesk, wat August tot de ontboezeming „Niet waar?" en Sophia tot de aansporing „Ga voort" brengt. Als Karel dan Frans op het tooneel vervangen heeft, geeft hij een levendige beschrijving van een partij biljard:

Laatst speelde ik met August, dat hadt ge moeten zien!
Het ging in honderd uit; ik had pas zeventien,
Hij twee en negentig, je zult me nauw gelooven;
Ik maak hem in den hoek, breng mijnen bal naar boven,
Placeer mij op het kruis en rol op mijn gemak,
Tot vijf en twintig maal, den rooden in den zak.
Maar 'k had den laatsten bal wat al te vol genomen,
En was van 't kruis geraakt. Om weer er op te komen,
Moest ik doubleeren; 'k mis, August maakt een bloqué.
Per arabier, Vervloekt! De satan speelde er mee!
Hij was, op vijf na, uit; ik mocht dus niets risqueeren,
Had vrij goed afgespeeld.... Daar gaat hij mij tripleeren!
En tracht den rooden toen te snijden; 't was gedaan
Zoo die gezeten had; gelukkig bleef hij staan.
Een contre deed mij, in den middelzak, verloopen;
Hij gaf een coup de bas; wat bleef mij nog te hopen!
Een misstoot.... en 't was uit! Ik kreeg fameus het land.
Maar 'k raak, caramboleer en schoon ik lag aan band,
Jaag ik een coup de cinq royaal hem voor de kiezen;
Dit deed hem zijn partij, zijn queue er bij verliezen,
Die hij baldadig, vloekend, razend, brak aan stuk.
Een ieder wenschte mij, met dien triomf, geluk
En gaf me....

Maar het eigenlijke doel van zijn komst vertelt hij pas als ook Frans vertrokken is: hij wil een verbintenis tusschen zijn zuster

Sophia en zijn vriend, den jonker van Zevenvan. Lukt dat, dan kan hij zelf op de hulp van zijn vriend rekenen voor zijn toekomstplannen met Julia, Eduard's zuster. Karel doet zijn best voor den jonker:

> Niet edel slechts van naam, maar edel ook van hart,
> Speelt hij, zoo sterk als ik, het kaartspel en biljard,
> Men zou, in 't domino, vergeefs zijn meester zoeken,
> Men ziet hem nooit besist, men hoort hem nimmer vloeken,
> Althans bij dames niet.

Doch het helpt niet; hij moet hooren van Sophia's liefde voor Frans Verspal en als hij even later over 'tzelfde onderwerp bij zijn vader begint, is de ontvangst nog minder aanmoedigend:

> mijn God!
> Een meisje zonder geld!.... Zoo 'k dat nog moest beleven!

en hij verbiedt zijn zoon, kort en goed, eenige verdere stappen te doen. Maar tegenover zijn dochter gevoelt hij, dat hij niet zoo sterk staat.

't Derde bedrijf speelt bij den Baron; het opent met een gesprek tusschen Julia en Eduard en gaat door met een onderhoud tusschen vader en zoon over de rechten en plichten van den adel. 't Wordt afgebroken door de komst van den gewaanden Frans, die zich zeer onbeschoft aanstelt. Al dadelijk stelt hij voor:

> Wij moesten, dunkt me, nu die complimenten staken,
> En liever met malkâar, vriendschapp'lijk kennis maken,

en hij geeft al dadelijk zijn levensbeschouwing:

> 't Is al schijnheiligheid, baron, ik hou het vol,
> Dat eeuwig preeken, over deugden, over plichten,
> Ten hoogste kan het slechts wat vrome zielen stichten,
> Maar 't maakt geen enkel mensch iets beter, dan hij is,
> En mij en anderen geeft het stof tot ergernis.

om dan tot het doel van zijn komst te geraken:

> Baron, gij kent mijn oom;
> Die zag eens bij geval, aan een verdorden boom,
> Een roosje bloeien; wat is mij er aan gelegen,
> Van welken boom een roos haar wording heeft verkregen?
> 't Is om haar schoon alleen, dat ik de rozen acht.
> Hij huldigt slechts den stam, die haar heeft voortgebracht;
> En om dien ouden stam, moet ik nu 't roosje plukken.

Nog even krijgt hij gelegenheid, om Eduard er aan te herinneren:

't Is waar, een edelman moet op zijn tijd ook eten....

maar dan ook is voor den Baron de maat vol en hij brengt zijn gast onder 't oog, hoe deze zich gedraagt als een man, die

....zonder eergevoel,
Laaghartig zich vermeet den man van eer te hoonen,
Dien 't medelijden, slechts verachtend, kan verschoonen.

August begint nu met schaamte den toestand te doorzien. Hij meende dat de Baron een sjacheraar was met zijn adel en zijn dochter; hij ziet in hem nu een hoogstaand mensch. Hij uit zijn diep berouw, verkrijgt vergiffenis en als de Baron hem alleen laat, komt Julia de kamer binnen en wordt door den gewaanden Frans herkend als de schoone Amazone uit 't Haagsche Bosch, die hij steeds in den geest voor oogen heeft. Zij toont zich hem genegen, natuurlijk tot groote verwondering van den Baron en zijn zoon, die juist op 't oogenblik binnenkomen, als hij „in de hoogste vervoering" haar hand in de zijne drukt.

De familie Van Zevenvan ziet natuurlijk in den pretendent Frans Verspal en Eduard deelt dat ook aan Karel mede, die daar tegenover stelt dat deze Frans Verspal juist met succes 't hof maakt aan zijn zuster Sophie.

In 't vierde bedrijf ontmoeten August en Frans elkaar weer bij hun oom Verspal. Den vorigen avond heeft August zijn wedervaren bij den Baron reeds verhaald:

„Hoe ik, in zijn Julie, mijn engelin ontmoette

en nu kan hij vervolgen, hoe hij, vrij laat naar huis gaande, gelegenheid had den Jonker uit den Rijn te redden:

.... denklijk had hij wat te diep in 't glas gekeken.

Hij bracht hem natuurlijk naar huis:

Drie kerels hadden werk, hem in een koets te beuren.

en al spoedig bleek den dokter, dat alles in orde zou komen:

En tot bewijs hiervan, verscheurde hij en stak
De twee recepten, als onnoodig, in zijn zak.
Een loff'lijk voorbeeld, Frans, voor velen van die heeren.

En vooral 't eind was goed op dien zeer laten avond:

Toen sprak hij: „ik wilde gaarne als vader u vergelden;
Zeg, kan ik dat? ....Die vraag!.... Hoe voelde ik mij ontroerd!
„Gij kunt oneindig meer!" riep ik, door drift vervoerd,
Verbleekte en zweeg.... en God! Julie werd mij geschonken!

Ook de baron dacht natuurlijk, dat zijn aanstaande schoonzoon Frans Verspal was. Dit misverstand blijft verder het tooneel beheerschen tot de ontknooping, en de tijd wordt gevuld door een amusante kibbelpartij tusschen de dienstboden van Verspal, waarin ook de oom zelf een werkzaam aandeel neemt, en een bezoek van Terlaan aan Verspal. 't Blijkt, dat beiden oude schoolkennissen zijn. Terlaan wil zijn dochter wel aan Frans geven, mits Verspal afschuift; zelf wil hij vijftig duizend gulden geven, maar de oom is onvermurwbaar, wat te meer te begrijpen is, daar ook hij meent dat Frans de toekomstige schoonzoon van den Baron is. Dan komt Van Zevenvan en als dan de beide neven ook ten tooneele verschijnen, is 't misverstand spoedig opgehelderd, tot wreede ontgoocheling van Verspal — nu zal wel zijn neef, maar niet zijn naamgenoot in de adellijke sferen komen. Eerst wil hij zich verzetten, hij maakt een scène, maar als hij ziet, dat het niet te veranderen is, schikt hij zich in 't onvermijdelijke. Hij vraagt de jongedames officieel voor zijn neven, wat vrijwel overbodig is, maar niet wat hij er tegen Terlaan op volgen laat. Deze zegt eerst aarzelend:

Ja, ik weet en voel.... die eer....
Maar 'k moet Sophia.... ik kan....

maar dan komt Verspal:

Zeg ja, en ieder paar geef 'k vijftigduizend gulden,

waarop Terlaan, geheel opgetogen, tot Frans:

Kom aan mijn hart, mijn zoon!....
Uw trouwe liefde, Frans, heeft u mijn hart doen winnen.

wat weer aan Verspal (ter zijde) de opmerking ontlokt:

Mijn geld, kleingeestig mensch!

En dan ziet hij toch nog een lichtstraal:

tot AUGUST.
Voeg, neef, bij uwen naam, den mijnen.

In 't laatste tooneel zijn ook de dames aanwezig en worden de beide huwelijken beklonken.

In 't jaar na *De Neven* verscheen *Hieronimus Jamaar*, heel wat minder van omvang, nog niet de helft, en ook eenvoudiger opgezet: één bedrijf van twaalf tooneelen. Hieronimus zou 't wel doen, ja, maar.... en 't „maar" weegt altijd zoo zwaar, dat het tegen 't „ja" opweegt. Zoo komt Hieronimus van Amersfoort naar Amsterdam, om een ouden knecht aan een bodepostje te helpen, om zes à zeven duizend gulden op te vragen bij Van Pad, die niet secuur meer is, en om Elise, de dochter van notaris Van Breen. 't Is juist op 't goede oogenblik, want 't stuk opent met een gesprek van Elise's ouders over haar toekomst. Verschillende candidaten passeeren de revue, maar worden allen te licht bevonden door mevrouw Van Breen, tot deze den naam noemt van Cordaat. De notaris vindt dat deze niet kwaad zou zijn, maar hij is

> te driftig, te voortvarend.
> Zoo hem zijns vaders naam al veel clienten gaf,
> Hij doet hun zaken, kind, wat al te spoedig af;
> Dat geeft geen reek'ning.

Als Papa dan naar 't kantoor is gegaan, komt Elise voor den dag en wordt door haar moeder gepolst over haar toekomstplannen, eigenlijk op initiatief van haar dochter, die den heer Cordaat als den gewenschten noemt:

> Geen hunner heeft mijn hart tot liefde nog bewogen,
> Slechts één....
> Mijnheer Cordaat.

Denzelfden morgen nog zal hij komen. Elise wil nog wat uitstellen, maar de moeder wil voortgang. Als zij zich verwijderd heeft, zet Elise zich voor de piano en geeft haar hart lucht in een zangerig andantino:

> Zoo teeder drukte hij mijn hand,
> Zijn ziel lag in zijn oog!
> Hij klemde me aan zijn kloppend hart;
> Het bloed steeg mij omhoog.
> „Spreek, beste Lise, mint ge mij?"
> Vroeg hij met zachte stem....
> O, zoo ik immer iemand min,
> Dan zeker min ik hem.

Als zij dan de laatste regels zingt:

't Verstand zegt: stel uw antwoord uit;
Het hart zegt: antwoord ja!

is Cordaat onbemerkt binnen gekomen en na een schildering van zijn geliefde:

Zoo zedig blozend, bij het schitt'ren uwer gaven!
O, nog hoor ik de stem, die Mozart's groot genie
Mij deed begrijpen en aanbidden!
En u bewondrend, voelde ik ook, in mij, een vonk
Van 't heilig kunstgevoel, dat u de hemel schonk!

en, als zij uitstel wil, een afschrikkende beschrijving van vriend Jamaar, die ook al maar wil uitstellen — een haspelaar van de allerergste soort:

Des middags zit hij soms te peinzen nog, waarmee
Hij liefst ontbijten zal, met koffie of met thee.
Hij vindt elk oogenblik gevaren te bestrijden.
Hij streeft naar eenig doel, en schijnt dat doel te mijden,
En, daar hij steeds bedrog, gevaar en zorg voorziet,
Vertrouwt hij zaak noch mensch, vooral zich zelven niet

slaagt hij er in, zoover te komen, dat zij hem naar haar ouders verwijst. Dan komt Jamaar binnen:

Neen, ik wil uw heer niet storen.
Hij heeft zijn bezigheid....

DE BEDIENDE.

Ik zal toch eens gaan hooren.

JAMAAR (*hem een visitekaartje toereikende, dat hij telkens weer terugtrekt*).

Geef hem dit kaartje.... of neen.... ik kom toch denklijk weer;
Of geef het toch maar.... of.... men kon....

DE BEDIENDE.

Wat wil mijnheer?

JAMAAR.

Zeg hem.... of liever.... zeg, dat ik hier ben gekomen,
Om mij.... of zeg maar niets, zoo 't kwalijk werd genomen
Dat ik verhinderd, soms niet spoedig wederkwam....
of wel....

Dan bemerkt hij Cordaat en doet hem verslag, hoe hij reeds veertien dagen te Amsterdam is, al maar het terrein verkennende. Eerst voor den ouden knecht, die bode wou worden:

'k Zei Frans, dat hij niets doen, slechts wachten moest en zwijgen,
Ik handelde voor hem, hoorde eerst, omzichtig, rond,
Of een geprotegeerde ook soms naar 't postje stond.
Daar trof ik, op mijn weg, driehonderd ambtbejagers,
Zoo vrienden, neven, ooms, als zonen, broeders, zwagers
Van naaisters, meiden, knechts van lieden van crediet.
Hoe zwaar de kamp ook was, 't ontmoedigde mij niet.
In dertien dagen tijds, mocht alles mij gelukken.
'k Ging gistren naar 't stadhuis, zou daar de vruchten plukken
Van mijn beleid en zorg,

Maar 't mocht niet zoo zijn; hij moet Cordaat bekennen:

ik kwam een dag te laat.

Evenzoo gaat 't hem met zijn deposito bij Van Pad. Cordaat kan zeggen:

Ik kreeg mijn geld,

maar Jamaar komt niet verder dan:

En ik, ik zal het krijgen.

En in zijn plannen met Elise vischt hij natuurlijk ook achter 't net; in zijn gesprek met haar komt telkens zijn weifelzucht uit: hij praatte zoo lang over 't mogelijk vergif in de oesters, tot er geen meer over was; hij ging vijfmaal naar Tiel om een schilderij dat hij koopen wou, en toen hij de zesde maal kwam, was 't juist verkocht; hij had teekenen willen leeren, maar met 't bestudeeren van de quaestie, bij welken meester, ging de tijd heen; een post die hij na rijp beraad, zou willen hebben, was juist vergeven toen hij ten laatste solliciteerde; maar eindelijk wordt hij door haar tegenwoordigheid zoo tot geestdrift vervoerd, dat hij uitroept:

Ik zal.... Uw woorden met bedaardheid overwegen.

Toch blijkt de liefde sterker dan de wijze beradenheid en juist als hij den knoop door wil hakken, verschijnt weer Cordaat. Jamaar wil hem in vertrouwen nemen, doch nu remt Cordaat en op alle enthousiaste opwellingen en lofredenen heeft hij slechts koude douches:

Het paard van Don Quichot,
Gij weet het, galoppeerde ook éenmaal in zijn leven,
En.... struikelde!

De familie Van Breen verschijnt dan, de verloving van Cordaat

en Elise wordt publiek. De tijding dat Van Pad fout is, doet Jamaar nog meer ontstellen, maar genezen is hij niet:

Uw ergste vijand zijt ge zelf altijd geweest,

mag Cordaat zeggen, 't laatste woord van Jamaar is:

Maar toch.... die langzaam gaat, gaat zeker,
Kameraad!

Dan eindigt Cordaat:

Door 't al te zeker gaan, komt menigeen te laat!

De Nichten speelt het geheele stuk, vijf bedrijven, in één en dezelfde kamer ten huize van den heer Van Heul, vroeger koopman te Rotterdam, nu rentenier in Den Haag. Hij is ziek geweest; zijn dokter Loffers tracht hem te belezen, dat hij zich in een zeer bedenkelijken toestand heeft bevonden, maar Van Heul antwoordt:

Kijk, Loffers, ik zou mijzelven uitlachen als ik dat geloofde.

Zijn nicht Caroline, een van de drie kinderen van zijn broeder die hij tot zich genomen heeft, heeft hem goed verzorgd, terwijl de beide andere, Martha en Amaranthe, geregeld om de twee uren naar hem hebben laten vernemen. Van Heul is niet gelukkig met haar; hij heeft ze in huis genomen — „om zich omgeven te zien door wezens die hem liefhebben", maar zij zijn hem de baas geworden. Zij hebben hem overgehaald zijn geboorteplaats te verlaten. Martha is van teleurstelling „nadat zij zich zelve eens ter deeg bekeken had", schijnvroom geworden; uit Amaranthe is een savante, een sentimenteele dweepster gegroeid en Caroline begint op een coquette te gelijken. „Sinds jaren ben ik haar vriend, haar vader niet meer, ik ben slechts haar kassier gebleven. Voor die drie nichten kon ik twaalf paarden houden". Maar er komt licht; Loffers wil Martha ten huwelijk vragen en nauwelijks is hij weg: „Nu, dan ga ik nog maar even eene oude vrouw bezoeken, die aan den kanker ligt. Zoodra ik terugkom, waag ik den aanval op het maagdelijk hart", of een nieuwe huwelijkscandidaat verschijnt, de ambtenaar Pimping, ditmaal voor Caroline. Pimping is vrijdenker, „wij hebben geleerd ons te verheffen tot het begrip van de eeuwige waarheden, die het bijgeloof te lang met zijn versierde leugens bedekte, en ons te ontdoen van die belachelijke vormen en banden, waarmede eene kinderachtige Godsdienst-

leer....". Van Heul is niet toeschietelijk: Pimping is ambtenaar op duizend gulden tractement en staat bekend als bedolven onder schulden. Nauwelijks is hij weg, of een derde huwelijkscandidaat verschijnt, weer voor Caroline: de luitenant Osbroek:

Mag ik zoo vrij zijn u een amicaal verzoek te doen?

VAN HEUL.

Welk, heer luitenant?

OSBROEK.

Daar ik gevoeld, gemerkt en begrepen heb, dat het de plicht van een man van eer is om zijne sentimenten, in zoover namelijk als hij die heeft, door.... de banden van eene.... even gewenschte als wenschelijke.... — dat is....

VAN HEUL.

Zeg maar ronduit wat u op het hart ligt.

OSBROEK.

Precies, het hart, dat is hier juist de *chose*. Welnu dan, zonder verderen omzwaai.... dat je de vriendelijkheid hebt mij uwe nicht ten huwelijk te geven....

en evenals Pimping even te voren beweert hij dat Caroline hem blijken van haar genegenheid heeft gegeven.

Vervolgens komen Martha en Amaranthe den herstelden oom bezoeken. Martha wil wel weten, dat zij vroeger minder degelijk was: „Ja, diep was ik gezonken. Wee mij, indien ik dat ontkende; maar de geest heeft mijn verstand verlicht en mijn hart gezuiverd, en van de zonden mijner jeugd is mij, de Heer zij geloofd, niets meer bijgebleven dan een oprecht Christelijk berouw". Amaranthe heeft haar oom in zijn ziekte niet bezocht: „Onmogelijk! Ach, het schouwspel uws lijdens zou mijn gevoelig hart gebroken hebben! Het ware bezweken, indien ik mijn overkropten boezem geen lucht had kunnen geven door de Hemelsche kanalen der poëzie en toonkunst! Ik sloot mij dus in mijn studeervertrek op; Apollo en Euterpe waren mij gunstig en ik componeerde deze *Stances* op uwe gelukkige herstelling".

Toch is Van Heul niet voldaan over 't medegevoel zijner nichten, die hem in zijn ziekte geen enkele maal bezocht hebben. Of Amaranthe al uitroept: „Den ganschen nacht bewoog ik mij in het rijk der phantasie, terwijl mijn scheppende idealen".... en Martha: „Drie nachten achtereen, lag ik, met opgeheven armen, in ootmoed neergeknield", hij blijft onbewogen, en dan vallen ze beiden flauw.

In het tweede bedrijf komt Wilman op, door de gunst en steun van Van Heul van bediende tot koopman geworden. Met vreugde wordt hij door zijn beschermer ontvangen en als zij beiden vertrokken zijn voor een wandeling, komt Osbroek persoonlijk zijn schriftelijk aanzoek aan Caroline overhandigen — met weinig succes. Alleen gelaten, ziet hij Pimping opkomen; hij houdt hem voor zijn gelukkigen medeminnaar en met geweld dwingt hij hem tot de belofte, dat hij van Caroline zal afzien, maar daar Pimping geld noodig heeft, komt hij tot 't inzicht dat eigenlijk Amaranthe zijn uitverkorene is. Osbroek, die onderwijl begrepen heeft dat Caroline hem niet wil, vertelt den heer van Heul dat hij „gemerkt, gevoeld en begrepen" heeft, dat de liefde, die hij bij zich omdraagt, eigenlijk op diens nicht Martha gepointeerd is.

In een intermezzo komt 't verhaal hoe Amaranthe den koetsier zoo hard heeft laten rijden, dat hij een knaapje overreden heeft. „Kinderlijke onschuld vermoord! De dolk gedrukt in het weenend hart van bloedende ouders! De schoonste parel uit hunne echtkroon gescheurd" door Amaranthe, „een rampzalige, die zelfs in de schamele hutten der armoede, verderf, vloek en ellende brengt! O!"

't Derde bedrijf begint met een gesprek tusschen Amarantha en Martha, dat spoedig in een twist overgaat:

AMARANTHE.

Infaam gelogen!

MARTHA.

Amaranthe!

AMARANTHE.

Het is je zwarte ziel, die mijn gewaarwordingen met een hersenschimmigen schimp bezwaddert!

MARTHA.

Is dat poëzie, zusje?

AMARANTHE.

Het is je kwaadaardige bedilzucht, je galbrakend gemoed, je venijnige tong, vol leugen en laster!.... (*Zij valt achterover op de canapé, en bedekt haar gezicht met beide handen.*) O, mijn hart, mijn arm hart!

MARTHA, (*snuift*).

Voorzichtig, kindlief, je moet niet denken dat je oom voor hebt.

AMARANTHE.

Vlied van mij, ontaarde zuster!

MARTHA.

Vlied zelve, verwaande gekkin!

AMARANTHE.

Slang, die ik aan mijn zusterlijken boezem boesterde."

MARTHA.

Dolhuispraat.

AMARANTHE.

Infame huichelaarster, die onder den kunstmatigen dekmantel van valsche vroomheid....

MARTHA.

Onbeschaamde!

AMARANTHE

Je wrevelige, spijtige gewaarwordingen, je lasterzuchtige, serpentachtige —

MARTHA (*op haar beurt achterover vallende*):

Te veel! Te veel!

maar spoedig verzoenen zij zich: „Samen tegen Caroline!"

Pimping vraagt dan de hand van Amaranthe, maar als hij zeker is van zijne overwinning komt Osbroek weer ten tooneele, die onderwijl Martha eens goed opgenomen heeft:

Die heb ik voor het inpakken. Wel. wel, wat stond ze naar mij te hengelen! Misschien beeldt ze zich wel in, dat ik al gebeten heb. Merci! Zou het niet zonde zijn, dat een braaf militair zich aan zoo'n akellg, kwaadsprekend schepsel verslingerde? Er hoort waarachtig courage toe, om haar signalement op te maken. Geel, rimpelig vel, spitse kin, scheeve neus, de helft harer tanden met onbepaald verlof.... Boe, boe! Griet de marketentster is er nog een juweeltje bij. Ik geloof zelfs, God betere 't, dat ze snuift! Zulk meubel zou ik niet eens voor keukenmeid willen, en evenwel.. Hoe rampzalig is 't, dat een man van eer geld noodig heeft!

Hij besluit haar te laten schieten en Amaranthe te vragen.

In het vierde bedrijf, als alles tusschen Wilman en Caroline beklonken is tot groote vreugde van Van Heul, krijgt Pimping van den luitenant een brief, waarin hij hem gelast, van Amaranthe af te zien. Pimping durft niet te weerstreven en breekt in een hoogdravend tooneel met Amaranthe, die nu Osbroek zonder eenig weifelen in de armen valt. Daartusschen komt dan weer een intermezzo, waarin de dichter Bomba, beleedigd door Amaranthe — die zijn herderszangen schapenzangen genoemd heeft — met vijf en twintig gulden tot kalmte gebracht wordt, en een ander, waarin een individu, Grijpmaar, een aanval op Van Heul's beurs doet met 't wapen, dat Martha zijn dochter belasterd zou hebben, een feit, waarvan de justitie kennis zou nemen.

In het vijfde bedrijf is alleen Martha nog niet onder dak. Zij

wordt gelijmd door Pimping, leent hem zelfs vijf en vijftig honderd gulden, die zij met woeker, waarvan zij tegenover de weduwe Pals een leelijk staaltje vertoont, heeft weten bijeen te schrapen. Maar Pimping vindt zelfs Martha's toekomstig fortuin te gering tegenover zijn vele schulden en verdwijnt met de Noorderzon. Dan besluit Van Heul bij Caroline en Hilman te gaan inwonen en Amaranthe en Osbroek zullen opgeknapt worden met de verlaten Martha, die nu zelfs Loffers zoo'n schrik inboezemt, dat hij vlucht, alleen bij de gedachte dat iemand nog terug zou kunnen komen op zijn inclinatie voor deze eenige van de drie zusters, die nog vrij is.

Caroline vindt dat 't voor een feest wel wat laat is, waarop 't stuk eindigt met de woorden van Van Heul:

Dat is te zeggen.. telaat† Dunkt u dat? (*tot het publiek*). Ik noodig u allen uit, om op het lang leven mijner nichten te komen meedrinken!

Jongedamesthee en *Een Theepraatje.*

„Mijn gevorderde leeftijd en het gemis van mijn gezichtsvermogen deden mij besluiten om mij verder van allen litterarischen arbeid te onthouden. Ik geloof niet, dat het hier volgende stukje de verdienste heeft van als bewijs te kunnen gelden, dat ik van dat besluit ben teruggekomen [1]." Zoo karakteriseert Van den Bergh zelf zijn werk in dramatischen vorm nà *De Nichten*. Beide, *Jongedamesthee* en *Een Theepraatje* hebben niet meer dan de pretentie den lezer of hoorder een oogenblik aangenaam bezig te houden met vlot loopende poëzie, zooals in het eerste, of met vloeiend proza, zooals in 't tweede.

Jongedamesthee is een samenspraak tusschen drie jonge meisjes, eenigszins satirisch, pessimistisch, maar heelemaal niet aandoenlijk. Eerst worden de verschillende vriendinnen behandeld: Suze:

> Haar pret heeft kort geduurd. Het puik der proponenten
> Was 't allermeest verliefd op Tante Agatha's centen,

Sophie, Saar, Betsy,

> Helena Spin, dat spokerig gedrocht,
> Steeds grijnzend met 't gebit dat zij te Brussel kocht,
> Mevrouw Cébé, nog trotsch op haar ontvleeschde schonken,

en Elsje. Dan komen nog de keizerin der Franschen, de werkmeid

[1] Voorrede van *Een Theepraatje* door P. T. Helvetius van den Bergh, tweede druk. 's-Gravenhage, van Weelden en Mingelen. 1868.

Kee, de keukenmeid Koos, waarna de kaleidoscopische rij wordt voortgezet met Bulwer, Dickens, James, den Monte-Christo, Thiers, Bodin, Dumas, Sue, Walter Scott — passé, lecture de jadis,

> Voorheen wond hij mij op, en nu doet hij mij dutten;
> De menschelijke geest behoeft thans....
> Negerhutten.

waarna de modenaaisters, de mode, de thee, en de meiden komen, om te sluiten met de heeren, waaronder Louis Staf

M. Totaal verongelukt. Elk meisje schrikt hij af.
H. Et la raison? Ik zie niet in, dat hij zoo naar is.
M. Och neen, naar is hij niet, maar candidaat-notaris.
Vrij daar eens op!

Na een oogenblik van kibbelarij eindigen de vijf en twintig bladzijden. 't Eenige onderwerp, waarover de auteur zich eigenlijk uit, is de godsdienst, waarbij hij zijn verdraagzaamheid uitspreekt [1] op de oude, gevoelvolle manier en opkomt voor 't ware Christendom naar zijn opvatting.

't Stukje schijnt in den smaak gevallen te zijn; meermalen is 't in intiemen kring opgevoerd.

Een *Theepraatje*[2] is van 't zelfde genre als *Jongedamesthee*, maar naast de drie dames komt er nu een heer in voor. Ook hier, worden allerlei onderwerpen van den dag aangeroerd, echter minder oppervlakkig dan in *Jongedamesthee*. Natuurlijk wordt de schijngodsdienst heftig aangevallen; de onwaarachtige politiek wordt gehekeld, en Gustaaf houdt, in Lessing's trant, een vertoog over de verscheidenheid der kunsten. Van de karakterteekening is meer werk gemaakt. Julie is een in-goed, maar dom meisje, Ernestine een beetje wijs, wel wat te erg. Enkele anecdotische verhalen geven wat levendigheid en de vaderlandsche auteurs Beets, Van Lennep, Schimmel en mevrouw Bosboom Toussaint, maar vooral Potgieter, met zijn *Proza*, worden geprezen: „een wonderboek!"

[1] 't geloof, 't is mij heilig.
'k bedoel den sectegeest
Die immer in ons land een geesel is geweest.
Die quasi voor 't Geloof het allervinnigst strijden,
Zijn 't juist die geen geloof, althans in 't hart, belijden.
Met schijn van Christ'lijkheid, heeft men thans zeer veel op
Maar overal zien wij den geest der schrift versmaden. blz. 275.

[2] zie blz. 53.

Hoog staan de bijna zeventig bladzijden niet; zij vormen geen waardig slot voor Van den Bergh's dramatische loopbaan. Den vlotten gesprektoon van *De Neven* zoekt men hier tevergeefs. Van den Bergh is ouder geworden, maar wat vooral bijdraagt om 't gewicht van dit stukje niet te hoog te schatten is 't aantal jaren, dat sedert *De Neven* voorbij gegaan was; wat in 1837 een groote vooruitgang was, stond dertig jaar later niet eens meer in 't voorste gelid. Van den Bergh als literator is langzaam uitgebluscht.

B — *Proza*

Drie novellen heeft Van den Bergh geschreven: *Een Tweegevecht; De Oom* en *Een Liefde*, waarvan de laatste nooit voltooid is.

Een Tweegevecht is een studentengeschiedenis en in zooverre een pendant van de Neven: ook weer twee studenten, waarvan de een voor den ander den weg baant en den hinderpaal uit den weg ruimt, die hem scheidt van zijn geliefde. 't Stuk begint met een tooneeltje in een café, waar Adolf wedt om den wijn, die bij driehonderd oesters gedronken zal worden, dat hij den volgenden dag bij juffrouw Dunnulee koffie zal drinken. Juffrouw Dunnelee is een bekend studentenhaatster en Adolf heeft de acht en veertigjarige dame pas nog beleedigd door haar te vragen, of zij de juffrouw Dunnelee is, met wie zijn grootmoeder heeft schoolgegaan. Zij heeft een hondje en dat beest, dat haar 't naast aan 't hart ligt van alles ter wereld, heeft Adolf opgepakt. Eerst is hij van plan geweest, het terug te brengen, omdat hij vond dat hij de oude juffrouw nu genoeg gekweld had, maar dan komt hij op 't idee, de uitgeloofde belooning, drie gouden Willempjes, te laten verdienen door Cajetanus Zeemblad, alias Vader Alexandrijn, een geweldig gebuikten drinkebroer, wien hij tevens wijsmaakt, dat juffrouw Dunnelee smacht naar zijn declaratie. Hij weet hem zoover te brengen, dat hij zijn aanzoek zal doen bij 't terugbrengen van den hond en Adolf zal alles wel zoo inrichten, dat hij er bij tegenwoordig is.

Nu heeft juffrouw Dunnelee, die zeer rijk is, een zuster bij zich, die met haar dochter in bekrompen omstandigheden leeft, en daarom gaarne van haar zusters gastvrijheid gedurende een goed deel van 't jaar gebruik maakt. Deze dochter Cecilia en Adolfs vriend

Willem hebben liefde voor elkaar opgevat, maar.... tante heeft gezegd: „dat nooit!"

Nu weet Van den Bergh heel handig deze draden tot één koord samen te vlechten. Als Adolf genoten heeft van de hereeniging van juffrouw Dunnelee en haar hondje, en van de verontwaardiging van de dame over het onbeschaamde aanzoek van den studentenvoetveeg, dan wordt een duel gefingeerd, tusschen Adolf en Willem. Deze zou verontwaardigd zijn over zoo'n schandelijk gedrag tegenover zoo'n waardige dame. Willem, die medicijnen studeert, geeft zich zelf een prik, die hem zonder gevaar heel wat bloed kost; de dokter-huisvriend van juffrouw Dunnelee wordt er bij gehaald en komt de gewaande aanleiding spoedig te weten, met Willem's besliste afwijzing van een verzoening, tenzij Adolf in persoon excuses gaat maken bij de beleedigde dame. De dokter is dupe, dient als tusschenpersoon en de kwade tante moet wel een hoog idee krijgen van de karaktereigenschappen van Willem. Het blijkt, dat diens vader indertijd de liefde van tante eerst heeft opgewekt en daarna versmaad; vandaar haar tegenstand tegen den uitverkorene van haar nichtje, maar nu slaat zij in eens om: er is geen enkel beletsel. Zij vervolgt de beide geliefden met al de weldaden, waartoe haar groot vermogen haar in staat stelt. En dan is ook het huwelijk van Adolf met Willems zuster in het verschiet.

Evenzeer als nu de intrigue van *De Neven* staat tegenover den eenvoud van *Hieronimus Jamaar*, zoo staat ook de ingewikkeldheid van *Een Tweegevecht* tegenover den eenvoud van *De Oom*. De graaf van Sabeldonk is rijk, zes en veertig jaar en ongetrouwd. Zijn vriend, de baron van Sandhorst, heeft, naast drie zoons, een lieflijke dochter, die met Henri, Sabeldonks neef en waarschijnlijken erfgenaam, in hartelijke liefde, maar zonder medeweten van zijn Oom, die den twintigjarigen student nog als kind beschouwt, verbonden is. Dan wordt de Graaf ook verliefd op de jonge freule, de Baron doet hem zijn dwaling inzien, hij overwint zich zelf en maakt zijn neef gelukkig.

Eene Liefde, of liever 't fragment dat Van den Bergh daarvan schreef, bestaat eigenlijk uit drie deelen, die 't vermoeden wettigen, dat het geheel een soort Rahmenerzählung had moeten worden. 't Eerste deel beschrijft de ontmoeting te Wiesbaden van twee oude schoolmakkers, Balthazar en Albert, waarvan de laatste met

zijns vaders vriend Weegman op reis is. In de kamer waar zij zich bevinden komt dan een dame binnen, madame de la Pinchevaderolles, die haar hondje zoekt en als zij vernomen heeft, dat de heeren Hollanders zijn, een idioot gesprek voert [1], dat er mee eindigt dat zij de heeren op haar kamer verzoekt, waar zich ook haar nichtje Josephine bevindt.

Als de drie heeren daar binnentreden, vindt Albert in het nichtje Josephine eene oude liefde terug, die hem vroeger schandelijk geexploiteerd heeft.

De tweede vertelling verhaalt dan hoe Albert in Groningen met een paar dames kennis gemaakt had en voor de jongste, Adèle, in liefde was ontbrand. Na heel wat beschroomdheid, heel veel geschenken en een duel met een vriend, die hem waarschuwde, had hij de dames zeshonderd gulden geleend en nooit meer iets van ze vernomen, tot op 't oogenblik, dat hij Adèle terugvond in Josephine.

Daartusschenin plaatste Van den Berg een ontboezeming over nationaliteit, zeer los aan 't geheel der novelle verbonden, gericht tegen 't chauvinisme en gestemd in den toon der Christelijke verdraagzaamheid [2].

Het vierde verhaal zou de geschiedenis van Balthasar en die zij-

[1] „De heeren zouden mij een importante dienst kunnen bewijzen. L'Hollandais connait son pays. Gij moet dan weten, Mijnheeren, dat mijn man, die homme de lettres is, eene description géographique, topographique, statistique, morale, philosophique, politique et historique de la Hollande onderneemt. Josephine, die drie jaren in Holland heeft doorgebracht .... zij spreekt uwe taal in de perfectie, Mijnheeren, gij moet er nu de proef van nemen; ik zal de eer hebben u aan haar voor te stellen .... Josephine dus.... Wat wilde ik ook zeggen.... Ja, Josephine levert de bouwstoffen voor dat immense werk. Sept gros volumes, supplément et atlas, Mijnheeren. Mais le pauvre enfant ne sait pas tout, en mijn man wil slechts uit echte bronnen putten. Voilà l'affaire. Zoo heeft Josephine hem, par exemple, niet kunnen zeggen of er rivieren in Holland zijn."

„Er zijn er verscheidene", zei Albert.

„Heb dan de goedheid ze mij eens op te noemen" verzocht de dame hare tabletten te voorschijn brengend. (blz. 152—153).

[2] Geen eigen-lofgekraai, daden moeten voor ons spreken! Eerbiedigen wij de nationaliteit der vreemden, zoo wij de onze geëerbiedigd willen zien! Erkennen we ook in hen verdiensten, deugden en ware grootheid! Onze God is ook de hunne. Allen zijn we kinderen van denzelfden Vader! Hij alleen beslisse, wie zijn beste kinderen zijn! (blz. 147).

ner violoncel hebben gegeven, maar de novelle wordt plotseling afgebroken en eindigt met de woorden: „Morgen", zei Balthazar".

De boven gegeven volgorde is door Van den Bergh zelf aangenomen bij den herdruk zijner werken, maar naar tijdsorde is de volgorde juist anders om. *Eene Liefde* is het oudste, 't was bestemd voor *Tesselschade*, den almanak onder Potgieter's redactie, jaargang 1840. Van den Bergh was er niet zeker van, of het hoofdstuk *Nationaliteit* wel in den smaak zou vallen, 't was zeker niet chauvinistisch, en heelemaal niet geschikt om meegezongen te worden in het koor van nationale zelfverheerlijking. Misschien was 't wel wat overdreven, maar 't was hem uit 't hart geschreven en 't interesseerde hem zoo, dat hij al dacht op een speciale voortzetting van dit onderwerp in een volgenden jaargang [1].

't Oordeel van Potgieter viel mee; 't was zelfs wat al te mooi, vond Van den Bergh. *Eene Liefde* verscheen en maakte een zeer verschillenden indruk. Aan de eene zijde vleiende lof, aan de andere zijde verguizing. 't Laatste o. a. in de *Avondbode*. Die maakte 't al heel sterk. „De verlaten *Tesselschade* mag zich gelukkig achten, dat ik aan haar voeten een stukje lei dat te indecent is voor beschaafde vrouwen en bovendien nog de doodzonde begaat van het alles omverwerpend, halend en smijtend Jacobinismus in de hand te werken" [2]. Niet dat het Jacobinismus Van den Bergh erg hinderde. Hij vond dat er heel wat omver moest en later deed 't hem nog goed, dat de Avondbode hem een halven Jacobijn genoemd had. Maar hij zag er weer een beleediging in van zijn persoonlijkheid, van zijn beschaving; zijn werk en beschaafde vrouwen, dat zou niet bij elkaar hooren! Een troost was de recensie in *De Gids* [3]; in alle opzichten, naar vorm en naar inhoud, werd *Eene Liefde* geprezen boven alle andere prozastukken, zelfs boven *Maria*, 't stuk waar Van den Bergh den prijs aan toegekend zou hebben. 't Oordeel luidde: „bijna vol-

[1] „Uw brief heeft mij tot het artikeltje *Nationaliteit* aangezet. Gij zult het wel wat scherp vinden, maar het is toch niet meer dan eenigszins gekleurde waarheid. Mits gij er vrede mee hebt, zal ik het onderwerp jaarlijks (bij leven en welzijn) in uw boekje vervolgen". (24 Maart 1839).

[2]) Zóó aangehaald in een brief van Van den Bergh aan Potgieter (11 November 1839).

[3] De recensie is, hoewel ongeteekend, in hoofdzaak van Bakhuizen van den Brink. Sommige gedeelten, o. a. de critiek op 't werk van Bakhuizen, zullen wel van Potgieter zijn.

maakt": „De détails alle met evenveel zorg bewerkt. De stijl daarbij is uitmuntend, bij spaarzame verheffing boeiend, eenvoudig, zonder plat geestig, zonder gekunsteld te zijn; de karakters nauwkeurig vol gehouden en ieder woord uit de ziel des sprekers gegrepen. Aanmerkingen, we hebben ze niet en zoo wij ze hadden, wij zouden ze billijkheidshalve terughouden, want onze lof schiet te kort voor dit meesterstuk, dat we boven alles stellen, wat wij nog van den auteur der *Neven* lazen" [1].

De *Avondbode* maakte 't wat te erg, zelfs voor dien tijd. Dat „verderflijke Jacobinismus" sloeg zeker op enkele passages uit *Nationaliteit*, misschien op de lofrede op het Fransch. In ieder geval, er waren Nederlanders, die van de geheele Groote Revolutie niets goeds wilden hooren en voor wie zelfs een tamme zin als: „Betreuren wij het goede en eerwaardige, dat zij (d. i. de Revolutie) misschien voor eeuwig, deed verloren gaan, maar juichen wij, dat ze, in haren vreeselijken stroom, ook veel onrechtmatigheden en vooroordeelen meenam!" nog veel te anti-nationaal en anti-godsdienstig klonk. En, als er vele Nederlanders waren, die op het portret geleken, dat Van den Bergh van hen teekende [2], ja, dan is het begrijpelijk, dat zij „weg er mee" riepen, want hij pakte ze niet met fluweelen handschoenen aan.

Maar de lof van Bakhuizen? Was die niet te hoog gestemd? We moeten bedenken, dat het geen bloeitijd was voor de literaire novelle, òf de schrijvers bleven fladderen laag bij den grond, zooals in

[1] *De Gids* 1840, blz. 102.

[2] „Of wilt ge eene echte nationaliteit bewijzen uit onzinnige koffiehuispraat, en het dito geschreeuw van sommige onzer dichters, redenaars en dagbladschrijvers, die stoutweg durven beweren, dat alles, wat groot en edel is, *alleen* in Nederland thuis behoort? O, die ultra-, neen, anti-nationale leugenaars. Het gezwets der vreemden noemen ze fanfaronades, maar hun eigen gezwets moet waarheid zijn! Volgens hen, waakt er een *afzonderlijke* God over Nederland. Volgens hen, is Nederland het land van belofte, het best geregeerde, schoonste, rijkste, vruchtbaarste, gezegendste en gelukkigste der aarde. Volgens hen, brengt Nederland alleen beroemde mannen en wonderwerken voort! Volgens hen, zijn de Nederlanders, bij uitsluiting, de dapperste soldaten, de ervarenste zeelieden, de diepzinnigste geleerden, de voortreffelijkste kunstenaars, de eerlijkste kooplieden en de braafste burgers der geheele wereld, die, in massa, het betere, uitgelezen gedeelte, den fatsoenlijken stand der groote maatschappij uitmaken, terwijl al het overige canaille is." (*Proza en Poëzy*, blz. 146).

de talrijke verhalen — die dan nog bijna altijd vreemdelingen tot hoofdpersonen hadden — die in het *Leeskabinet* e.a. den eerzamen burgers en burgeressen werden voorgezet, òf zij vlogen zoo hoog en stelden, zooals Potgieter, zulke hooge eischen aan den lezer, dat de lectuur inspanning werd, en daarvoor las een gewone Nederlander niet. Zoover *Eene Liefde* af was, gaf 't toch tot op zekere hoogte een geheel,volkomen te begrijpen, en zelfs met een behoorlijk slot. 't Was niet langdradig, er kwamen onverwachte situaties in, 't boeide zelfs, veel meer door de manier van voorstellen dan door 't zeer eenvoudige verhaal zelf, en hier en daar kwam een zinsnede, die de gevoeligheid van dien tijd goed deed, tot op den rand van 't sentimenteele [1].

Over 't onwelvoeglijke spreekt de recensie in *De Gids* in 't geheel niet en de *Avondbode* kan dan ook geen enkel onbehoorlijk woord aanwijzen. Maar dat is ook niet noodig, 't is de situatie, 't is de omgeving waarin de schrijver zijn lezers brengt. Die dames zijn niet netjes, hoewel 't onbegrijpelijk is, na al wat de romantische verhalen uit dien tijd moeten doen vermoeden, dat alleen het ten tooneele voeren van zulke personen al reden genoeg is tot het vellen van zoo'n streng vonnis.

Het tweede verhaal, naar tijdsorde, is *Het Tweegevecht*, in Juni 1842 door Van den Bergh aan Potgieter voor *De Gids* toegezonden [2]. Het wil populair zijn [3], en de schrijver heeft hiervan de eigenaardige opvatting, dat men 't dan niet te streng aan de regelen der aesthetica mag toetsen. Hijzelf rangschikt het onder de producten van de „copieerlust des dagelijkschen levens". Heel zeker van de letterkundige waarde, die toch een stuk in *De Gids* moest bezitten, was hij niet: in de onzekerheid of 't wel de port waardig zou kunnen zijn,

[1] Vooral komt dat uit als er sprake is van de violoncel. Als Balthazar haar bekijkt, zegt de auteur: „Balthazar's blik was eer die eens teederen vaders, op zijn lieveling starende, terwijl hij de afgestorven moeder gedenkt." Later: „O, zonder haar zou ik moed noch kracht bezitten, om op het afgelegde pad terug te zien, om mijne ellende met den wellust des weemoeds te overdenken" en het Feithiaansche: „O, hoe lief heb ik haar, als ze mij, in de klaagtonen van dat roerend adagio, toeroept: „Ween, Balthazar! Gij hebt recht tot weenen." (*Proza en Poëzy* blz. 136—137).

[2] *Tesselschade* verscheen voor 't laatst voor 't jaar 1839.

[3] Zie Dr. C. G. N. de Vooys: *De sociale roman en de sociale novelle in het midden van de negentiende eeuw*, in 't bijzonder blz. 26.

zond hij het Potgieter franco toe. Tot zijn plezier ontving hij spoedig bericht, dat het verhaaltje niet tegenviel, waarop hij zich nogmaals verontschuldigde dat hij geen hooger doel had gehad dan het schrijven van een populair verhaaltje en zich uitte, dat hij zijn doel meer dan bereikt zou hebben als 't algemeen beviel. Potgieter kon hem spoedig melden, dat *Het Tweegevecht* succes had [1].

Het derde en laatste prozaverhaal was: *De Oom*. Oorspronkelijk was 't voor de *Aurora* van 1843 bestemd, maar hoewel 't pas September was, 't kwam te laat. Toen bestemde Van den Bergh het voor den *Volksalmanak* onder redactie van Poll. Daar viel het zoo in den smaak, dat het de onderscheiding waardig gekeurd werd, geïllustreerd te verschijnen. De gravure stelde den Graaf voor, in zijn onderhoud met den Baron, ook volgens Van den Bergh, voor wien de illustratie een verrassing was, de beste situatie, die men had kunnen uitzoeken.

Een bewijs van 't succes der verhalen was,dat de uitgever Kruseman verzocht, tot tegemoetkoming in de door *De Nichten* geleden schade, *Het Tweegevecht* afzonderlijk te mogen uitgeven. Van den Bergh antwoordde, dat het pas in *De Gids* was opgenomen en hij dus nog een jaartje moest wachten, maar 't zal den auteur van *De Nichten* goed gedaan hebben, dat de uitgever met dat verzoek kwam, waarschijnlijk ook nog meer dan de mededeeling van Van Kampen, den uitgever van *De Gids*, dat hij voor *Het Tweegevecht* over een som van *f* 67.50 kon disponeeren. Dit gaf aanleiding tot 't verheven gebaar van Van den Bergh, dat hij geen halve cent voor die bijdrage begeerde, wanneer het financieel belang van *De Gids* tevens dat was van Potgieter, Van den Brink of eenig ander letterkundige [2].

Van den Bergh had een eigenaardige opvatting van de karakterteekening in een tooneelstuk tegenover die in een roman. In het eerste stond hij de caricatuur voor, in het tweede kon en moest de auteur zich tot het teekenen van portretten bepalen. Zoo sterk is hij hiervan overtuigd, dat hij in madame de Pinchevaderolles uit *Een Liefde* bedoeld heeft een portret te geven, maar ze stellig gecaricaturiseerd zou hebben, als zij een tooneelpersonaadje was geweest[3]. Voor zijn verhalen is 't maar gelukkig, dat hij dat denk-

[1] 4 Juli, 9 Juli, 23 Juli, 10 Sept. 1842.
[2] 20 Februari 1843.
[3] 19 Januari 1840.

beeld had, want juist zijn karakterteekening is dikwijls tot op de uiterste grens van het aannemelijke.

In *Het Tweegevecht* moet Cajetanus dan ook als een portret beschouwd worden en Van den Bergh verwonderde er zich over, dat Potgieter in die figuur zooveel overdrevens vond. Trouwens, Van den Bergh was zich wel bewust dat hij een zonderling teekende, maar dan toch altijd iemand die zóo in werkelijkheid bestond, of in ieder geval bestaan kon. De figuur van Cajetanus maakt zoo den indruk, dat hij volkomen zou passen in *De Nichten*, en de ongedeelde indruk, dien de figuur maakt is er het bewijs voor: de geheele scène van het Treurspel: *De dood van Orosmanus den Barbaar* is uit *De Nichten* gelicht om dit spel wat te verkorten [1] en is nu hier ingevoegd. Spijt Van den Bergh's verwondering is die Cajetanus Zeemblad een zeer zonderling personage; ook door de manier, waarop de schrijver hem uitbeeldt, kost 't moeite, een duidelijke voorstelling van hem te krijgen.

Eerst meenen we in hem iemand van schooierachtig uiterlijk te zien; dan weer bemerken we dat zijn garderobe, hoewel niet nieuw, toch zeer ruim voorzien is [1]. Zijn opleiding doet niet veel verwachten: hij was „bij een opperman in den kost besteed" en toch redeneert hij met kennis van zaken over Bilderdijk en poëtische fictiën, over klassiek en dramatisch, gezwegen nog van zijn rijk gezegenden dichtader, die hem de satisfactie schonk daarmee „menig mooi meisje, ten behoeve van anderen, het lieve kopje op hol te brengen". Hij is een tafelschuimer, een parasiet, bezit „in een hooge mate de philosophische onverschiligheid", maar wacht met „angstvallige delicatesse" met 't begroeten van een fuivend gezelschap, op enkele passen

[1] Op letterlijke overneming schijnt nog te wijzen:
„.... als hij het eerste „Uw bloed" somber uitspreekt, het tweede hartstochtelijk uitgalmt, het derde als een razende uitgilt. Bij voorbeeld zóo: (Op de door hem voorgestelde wijze declameerende).
„Uw bloed! uw bloed! uw bloed!"
(*Proza en Poëzy* blz. 26)

[1] blz. 16: „Zijn rok scheen het kunstig samengeflanst produkt van vier afgelegde dito; aan zijn troisième waren meer lappen dan knoopen"; blz. 18: „Zoo kreeg hij jaarlijks zulk eene massa afgelegde jassen, rokken, broeken en vesten, dat men hem wel vergunnen moest om die, welke hij zelf niet gebruiken kon, te gelde te maken, hetgeen hem gelegenheid gaf om een oude boezemvriendin zijner moeder.... aan een bestaantje te helpen."

van hem af, teruggehouden door de tegenwoordigheid van iemand, „met wien hij een bisbille gehad heeft." Als hij drie gouden tientjes kan verdienen met het terugbrengen van een hond, springt hij derdehalven duim van den vloer en klapt zich blaren in de handen, bij welke gelegenheid hij op alle manieren zich gewillig laat uitschelden [1], maar een Zeeuw of Driegulden wordt hem, „kiescher kon het toch niet", in een half dozijn papiertjes gewikkeld, in de hand gestopt. En bij al zijn philosophie weent hij [2], nuchter nog wel.

Ook de tante is een zonderlinge figuur. Zonderling in haar meisjestijd — maar dat is in de boeken van dien tijd gewoon, daaraan zal niemand zich gestooten hebben — maar 't zonderlingst is haar plotselinge, blijvende verandering. Eerst onverzoenlijk, een hatelijk wezen, dubbel hatelijk, omdat zij haar onaangename natuur tegenover hare verarmde zuster botviert — en dan in eens de liefelijkste der tantes, die haar nicht eerst wanhopig maakt — en dan met weldaden vervolgt en overstelpt. De juffrouw Dunnelee van de eerste helft is diametraal onderscheiden van 't lieflijke wezen in 't eind van het verhaal.

De derde eigenaardige persoonlijkheid is dokter Joachim Blaasop, alias Baas Runderlap of Wandelende Rolpens, de gastronomische Professor. 't Eenige goede, dat in zijn qualiteit van hem verteld wordt, is, dat hij 't geluk had, Bibi van de hondenziekte te genezen. Overigens is hij het vijfde wiel aan den wagen. Zijn aanzoek wordt door juffrouw Dunnelee afgewezen; bij het duel is hij dupe, ook als hij zijn invloed voor de verzoening denkt te gebruiken en voor madera en pâté de foie gras laat hij alles achterstaan. 't Eind van de geschiedenis voor hem is, dat hij een van zijn beste patiënten verliest. 't Lijkt wel uitgesloten, dat iemand nog eenige achting, noch voor zijn kunde, noch voor zijn persoon kan hebben, na de schildering die de auteur van hem gegeven heeft.

Eigenlijk zijn de charges, de caricaturen in dit stuk weinig minder overdreven dan in *De Nichten*. En toch werd dit stuk in *De Gids* opgenomen; het had succes en niemand voelde zich geroepen als aan-

[1] „beroerde geldwolf, kleingeestige ellendeling, uilskuiken, miserabele vent, lage ziel, armzalig bekrompen schepsel", (blz. 38—39.)

[2] „Dat was te veel. De kwabbige onderkin des fel geschokten Muzenzoons zonk hem op de zwoegende borst, terwijl een luid snikken en overvloedige tranen het hevige zijner aandoening verrieden". (blz. 40.)

valler op te treden. Mij dunkt, de reden ligt in de geheel andere sfeer, waarin *Een Tweegevecht* gehouden is. Bij *De Nichten* voelt men een vijandelijke houding van den schrijver; 't is een aanval op de maatschappij, de schrijver is bitter pessimistisch. Men voelt 't plezier, dat hij zijn vijanden zoo striemen kan; hij geniet er van, dat hij Martha zoo onstichtelijk huichelachtig kan voorstellen, dat Amaranthe zoo idioot literair is, dat Osbroek zoo'n onbeschofte nietsnut is. 't Is alsof hij de lijnen er niet diep genoeg kan ingriffen; overal voelt men den auteur achter de personen, die wil dat zij zich in al hun laagheid en grofheid zullen vertoonen.

Het Tweegevecht daartegenover staat hooger: de auteur blijft op den achtergrond, de hatelijkheden en vinnigheidjes liggen heel netjes en behoorlijk, zoodat men er bijna over heen zou lezen: de lezer ergert zich niet, maar glimlacht. Dokter Blaasop is wel een prul, maar zoo echt menschelijk, zonder eenige kwade bedoeling; Juffrouw Dunnelee heeft heel leelijke karaktertrekken, maar ze betert zich; Cajetanus is een zwijn, eigenlijk geen figuur om in 't licht te plaatsen, maar ook hij betert zich: hij wordt commissaris bij een schuitenveer en neemt zijn postje ijverig waar. Een wondermensch in zelfbeheersching: „Op Adolfs raad" — zelf scheen hij 't niet in te zien — „heeft hij zich geheel en al aan de zwelgpartijen der jonge lieden onttrokken; echter rookt hij, nu en dan, nog wel eens een pijpje met hen." Dat het geheele stuk eigenlijk om bedrog gaat, valt niet te sterk op: Adolf steelt 't hondje, fantaseert voor zich zelf, den dader, de heel mooie rol van redder in den nood, bedriegt juffrouw Dunnelee, laat Cajetanus door zijn leugen een zot figuur slaan, bedriegt den dokter en den heelmeester — en toch is hij de aantrekkelijke held van 't stuk, want hij is toch maar 't middel, waardoor juffrouw Dunnelee, die wel eens een lesje noodig had, tot inkeer komt. Dokter Blaasop heeft plezier in de rol, die Adolf hem laat spelen, en Cajetanus verdient er drie gouden Willempjes mee. De menschen zijn niet slecht in 't stuk; zij wijken slechts op verklaarbare wijze even af. Soms doen ze goed of straffen ze 't verkeerde: in de fuifscène mag de arme piccolo met een gulden fooi naar bed, en de luie kastelein zelf moet opblijven om te bedienen.

Een verhaal van geheel anderen aard is *De Oom*. Hier is ook caricatuur en charge, ofschoon niet geheel zoo bedoeld; hier is in lijnrechte tegenstelling met *De Nichten*, het mooigemaakte. Eigenlijk

treedt er maar een persoon in het stuk op: de Graaf van Sabeldonk en alleen de verhouding tot zijn neef is gechargeerd. Dat de Graaf tot zijn zes en veertigste jaar ongetrouwd is gebleven, is aan te nemen; evenzoo „dat hij nog menige jonge freule blosjes op de wangen jaagt, en menig jonge baron zijn concurrentie zou duchten, indien het hem nog behaagde te concurreeren"; ook dat hij verliefd wordt op de dochter van zijn academievriend, maar de verhouding tot zijn neef is te bijzonder. Deze twintigjarige jongeling wordt door hem, in woord en daad, als kind beschouwd. Leest de student *Anakreon*, dan vindt zijn oom dat „fraaie lectuur voor een kind!" Hij belooft hem „later misschien" een meisje voor hem te kiezen, maar „dat is iets, waaraan wij in de eerste tien jaren nog niet behoeven te denken." Als oude herinneringen van de Academie opgehaald worden, is 't al weer: „Henri, gij zijt nog een kind! "En de Graaf meent niet alleen, maar zegt ook, dat hij gelooft, dat „'t kind", als 't weggestuurd is uit de kamer naar den tuin, daar zich bezighoudt met „Bloempjes plukken, kapellen vangen."Dan ziet hij in den tuin,hoe de lippen der jongelui elkaar naderen. „Dit alles zag de graaf en verbleekte. Met een smartelijken uitroep sprong hij op; zelfs voor *zijne* ziel was de schok te sterk. Een oogenblik scheen hij geheel vernietigd. Toen hief hij zijn strakke blikken hemelwaarts, als oogde hij er een heenzwevend beeld na.

„Leopold! beste Leopold!" riep de Baron, nu wezenlijk ontroerd, en zijnen vriend met het hartelijkst medegevoel in zijn armen sluitende. „Leven is droomen"! sprak deze somber. „Waarom ontwaakte ik niet in het graf!"

Van den Bergh mocht overtuigd zijn, niets met de Romantiek op te hebben, maar hij kon toch aardig in haar geest schrijven. 't Had een tragische situatie kunnen worden.

De neef had de keus kunnen krijgen tusschen Emilie of zijn oom, met al diens rijkdom en invloed; of Emilie had moeten kiezen, den rijken, in ieder opzicht aanbevelenswaardigen Graaf of den neef, die niets was of niets had, maar de auteur zoekt de oplossing hooger: de Graaf trekt zich terug van Emilie, niet van zijn neef. „De mannelijke rede zal het hart, dat zich zelf misleidde, kracht geven om zich zelf te overwinnen." Noch Emilie, noch George, vermoeden iets van den strijd, die zich heeft afgespeeld in 't gemoed van den Graaf. Als hij de beide gelieven tot openbaring van hun hartsgeheimen ge-

bracht heeft, is hij niet meer de teleurgestelde minnaar. „Noem mij gelukkig!" riep de Graaf, terwijl vreugdetranen hem langs zijne wangen vloeiden. De geliefden vlogen hem om zijn hals. Een kus van Emilie, dien hij als vader genoot, maakte zijne zege volkomen. Als het beeld der reinste menschenliefde, als een weldoende engel stond hij daar in hun midden, aller blikken vestigden zich op zijn edel gelaat, dat iets onbeschrijflijks verheven uitdrukte; want nooit doet de mensch zich verhevener voor, dan wanneer hij zich verheugt in eens anders geluk, dat ten koste van het zijne verkregen werd."

Van den Bergh meende ongetwijfeld, dat in een stuk voor het volk bestemd, 't er een beetje dik op moest liggen.

C — *Poëzie*

De nagelaten poëzie van Van den Bergh neemt nog minder plaats in dan zijn proza: in *Proza en Poezie* vinden wij naast honderd zes en tachtig bladzijden proza slechts vier en tachtig bladzijden met verzen. In de eerste plaats den *Rijmepistel* uit zijn goeden tijd als Mentor van *Oefening kweekt kennis*, in *Aurora* van 1841 herdrukt, en op zoo hoogen prijs gesteld, dat hij onmiddellijk achter de opdracht het boek opende, terwijl de almanak toch bijdragen bevatte van Mr. J. van Lennep, J. J. L. ten Kate, H. Tollens en Mr. Isaäc da Costa. 't Begin karakteriseert den trant van 't gedicht: vlot, vloeiend, maar wat wijdloopig en omslachtig [1]. Een eigenlijke brief is het niet; daarvoor is 't karakter te weinig persoonlijk; 't is meer een humaan-satirische beschrijving van wat men onder poëzie verstaat, gevolgd door een enthousiaste ontboezeming over de ware poëzie. Verzen maken is een handwerk, daar „ieder burgerman, desnoods ook dichter worden kan". Daarom zijn er ook zooveel dichters: „Ze teelen voort als 't duinkonijn." Vier genres worden uitvoerig beschreven. Ten eerste 't *luimige*, waar, spijt van

[1] Zoo gaarne ontvang ik, vriendjelief,
Van U een hartelijken brief,
Waarin ge mij omstandig meldt,
Hoe gij 't zoo al ten uwent stelt,
Met handel, veeteelt, akkerbouw,
En of ge uw lieve, beste vrouw
Nog even teederlijk bemint,
Of Julia, dat zoete kind,
Nog dartel speelt en vlijtig leert,
Of Eduard met vrucht studeert,
Hoe 't thans met zijn promotie staat,
Of Keetje nog niet trouwen gaat,
En honderd zulke zaken meer;

Zeggelen „geen dichter van fatsoen" „gaarne 't minste mee te doen" heeft. Moeilijk is 't niet:

Men still' vooral den wijndorst eerst en zoek
Vernuft in 't Anecdotenboek
En, blijft men voor iets zwaars al staan,
Men vull' 't dan maar met tittels aan.
dat doet effect,
Terwijl 't ook nog het vers wat rekt.

„'t *Erotisch* soort valt ook nog mee, vooral 't romantische genre, dat ook hier weer een veer moet laten:

„*Mijn* Wim,.... *mijn* Jan!.... *Helaas*!.... en *Ach*!"
Is alles wat men zeggen mag.
Daar kraait de haan! „Is 't nu reeds tijd?"

Gewis een haan, die niet bemint,
Of die geen wederliefde vindt!....
Daar kraait hij weer!.... „vervloekte haan!"....
En inderdaad, de dag breekt aan!

't Verheev'ne is wel een fraaier trant,
Maar 't valt wat zwaarder op de hand,

en dan komt een heele catalogus van clichés, die op dit gebied gewoonlijk gebruikt worden.

Men spreek' van nectar, ambrozijn,
Van tronen, purper, hermelijn.
Van diadeem en majesteit,
Vergank'lijkheid, onsterflijkheid.

Van hydra, bloedhond, tijger, leeuw,
Den zwijmel- tuimelgeest der eeuw,
Van volkenrecht en dwinglandij,
Van wet en orde en muiterij,
Van vrijheid en 't geschokt Euroop,
Het weenend menschdom en de hoop.

Dit alles breng' men, goed of slecht
Daarna behoorlijk weer terecht.

Het *aak'lig genre* is het fraaist,
Maar in behand'ling ook het taaist;

't Moet heel verschrikkelijk zijn:

Maar dan vereischt ook de moraal,
Dat men dit Cannibaalgebroed,
Verrassen, kluist'ren, hangen doet.

Maar vooral iets buitengewoons:

Waar 't stoutste hart van gruwt en ijst
En 't krullendst haar te berge rijst.
Men smijt' veel teekens er door heen,
Men plaatse er zeven achtereen,
Men steune en kreun', men schreeuwe en gill'
Zoo hard men kan, zooveel men wil,
En draaf maar voort, als 't razend zwijn:
't Kan nooit te bont, te afschuw'lijk zijn.
In deze soort van poëzie
Geldt altijd bombast voor genie.

De rest wordt beknopter, dikwijls in enkele woorden, afgehandeld:

Het Treurspel, dat het hart verscheurt,
En in ons land zoo bloeyend treurt,
Terwijl het Blijspel, als vervloekt.
Er sinds een eeuw een dichter zoekt.

Vooral 't albumvers en de romance worden nog even bespottelijk gemaakt en dan vraagt de dichter zich af:

Is al die laffe rijm'lary
Nu echte kunst en poëzy?
Is hij een Dichter, de arme bloed,
Die 't platste proza rijmen doet,
Het zelfs verminkt nog en verslapt,
Den onzin tot gerijmel lapt?

Als dan de dichter de ware poëzie beschrijft, verheft hij zich boven zijn krachten; dan komt hij toch eigenlijk niet uit boven de collega's wier werk hij belachelijk maakte. Vooral 't eind bederft den indruk:

O, spreek nu Simon, heeft het schijn,
Dat we een van beiden dichter zijn? [1]

[1] Met deze beoordeeling was Van den Bergh het zelf eens. Eerst hadden deze regels zoo geluid: (namelijk in de *Ochtendschemering*. Mengelingen van Oefening kweekt kennis, 1836)

O, spreek nu, heeft het een'gen schijn,
Dat we een van beiden dichter zijn?

maar ook in den veranderden vorm bevielen ze van den Bergh zoo slecht, dat

De Gelukkige, een oude vertelling, schijnt voor 't eerst in druk verschenen te zijn in de *Aurora* voor 1840, al was ze reeds eerder geschreven. In alle geval had Van den Bergh haar 22 November 1838 reeds aan Potgieter toegezonden, naar alle waarschijnlijkheid voor *Tesselschade,* en na de terugontvangst had hij haar aan Nepveu afgestaan voor de *Aurora,* waar zij met graagte werd ontvangen. 't Voornaamste bezwaar van Potgieter was 't niet-Nederlandsche onderwerp [1]. Hij had Van den Bergh ook aangeraden — een zotten inval noemde hij 't—de personen van 't gedicht als Mongolen en Ethiopiers te schetsen. Eigenlijk was 't een oude Arabische vertelling, reeds door Walter Scott en anderen behandeld, maar door Van den Bergh op een wijze ingekleed, die hem in eigen oogen van plagiaat vrijsprak [2].

Een zeker vorst was ziek, de medici verschilden van meening „wat toch zijn kwaal mocht wezen."

Een schaar
van ijverige esculapen
Zat reeds een maand of tien, bij 't bed, hem aan te gapen.
Men hield consulten, maar verstond elkander niet,
En schold en sloeg elkaar, 't is wezenlijk geschied.
Het was de mode zoo, in die barbaarsche tijden.
De kunst is sedert wel niet sterk vooruitgegaan,
Maar nu de docters zich vriendschappelijk verstaan,
En allen twist vermijden,
Ziet men hen allen ook in mooie koetsen rijden.

hij aan Potgieter schreef (8 Februari 1841): „Voor enkele gelukkige zetten had ik wel is waar een pluimpje verwacht, maar voor de laatste regels had men mij moeten neervellen". Heel gunstig was de recensie niet (*De Gids* 1841 blz. 93 en 96—97). Wel werd Van den Bergh zelf geprezen: „Van den schrijver der *Neven* verwachten wij gaarne iets voortreffelijks"; maar 't werk zelf kon weinig genade vinden: „het hier door hem gekozen genre heeft in Jan den Rijmer (J. J. A. Goeverneur) gelukkiger vertegenwoordiger gevonden. Naar ons inzien, is hij verre beneden dit model gebleven". Opmerkelijk is dat de Recensent (Bakhuizen of Potgieter, misschien beiden) den lust niet heeft kunnen weerstaan om den Rijmepistel aan te vullen met een beschrijving van het bastaardgenre: de verzen voor plaatjes!

[1] De Recensie in *De Gids* was scherp tegen het niet-nationale van de bijdragen in *Aurora,* zoowel tegen de onbeduidende Engelsche teekeningen als tegen de bijdragen „die vreemd zijn aan nationale behoeften en toestanden" (*De Gids* 1841—2 blz. 92).

[2] 22 November 1838.

Eindelijk nam de vorst zijn toevlucht tot een wonderdokter, die als eenig middel het voorschrift gaf: „Slaap één nacht in het hemd van een gelukkig mensch!" De koning meende, dat zoo'n remedie niet moeilijk aan te wenden was. Rijkelijk begiftigd, verliet de wonderdokter de stad, maar in hoeveel hemden de koning achtereenvolgens ook sliep, hij werd niet beter en beval, ten einde raad, zijn kamerheer er op uit te gaan: „De straten rond te loopen, om vuile hemden op te koopen". Eindelijk, daar hoorde deze iemand, die zich zelf gelukkig noemde. Hij vond het wel raar, 't was zoo'n havelooze man, maar hij nam hem toch mede naar 't hof en

.... juichte al, vóor 't paleis, tot allen die daar stonden:
„Triumf! 'k Heb eindlijk een gelukkig mensch gevonden!
„Daar komt hij met zijn hemd! Zijn Hoogheid is gered!"
Hij sleept Josephus voort, tot aan het vorstlijk bed,
Beproeft het zelf om hem te ontkleeden,
Maar eensklaps stond hij roerloos, stijf
Van schrik, en 't was niet zonder reden....
't Gelukskind had geen hemd aan 't lijf!

Het vers beviel. 't Was niet de hooge poëzie, die *Tesselschade* en *De Gids* wenschten, maar als zoodanig was 't ook niet bedoeld. 't Was bevattelijk, geestig en.... leerzaam, en onderscheidde zich gunstig van veel als populair betitelde poëzie. Zelfs de critiek van *De Gids* betoonde zich niet onwelwillend [1].

Na deze twee betrekkelijk groote verzen schreef Van den Bergh een drietal genrestukjes en enkele met politieke strekking. De eerste zijn: *Moei en Nichtje*; *'t Gelukkig Boertje* en *'t Gelukkig Boerinnetje*. Waarschijnlijk om de beide laatste elkaars pendant te laten zijn, is deze volgorde aangenomen voor *Proza en Poëzie*.

't Gelukkig Boertje is 't verhaal van een boer, die geen vrouw kan krijgen, omdat hij onbemiddeld is, maar die ruime keus krijgt, als hij uit de loterij trekt.

Aan 't eind van onze beukenlaan,
Trad ik mooi Jetje op zij;
Ze had geen cent, maar ik had nu

[1] Voor Van den Bergh's *Gelukkige* heeft het publiek beslist. De dichter wilde een populair versje schrijven en de uitkomst heeft hem verzekerd, dat hij zijn doel heeft bereikt. De vox populi, waarmee we anders niet hoog loopen, heeft hier een zaak die geheel van hare competentie is. (*De Gids* 1840).

Genoeg voor haar en mij.
„'k Heb jou zoo innig lief", sprak ik,
„Toe, zeg me dat eens na!
„Wil je me hebben, beste meid?"
„Is 't om te trouwen!" „Ja".

Nu zijn we al twintig jaar getrouwd;
't Vloog alles van de hand!
De duizend zeeuwen groeiden aan,
Tot twintig morgen land.
Mijn wijfjelief blijft mij op aard,
Mijn zoetste zoetigheid,
Zes flinke kind'ren schonk ze mij,
Vijf jongens en een meid.

Nu zitten Lenemie, Trijn, Kee,
En Hanna zonder man,
Te pruilen, babb'len, last'ren bij
Haar besjeskoffiekan.
Mijn kind, krijg je eens een' vrijer, volg
Dan nooit haar voorbeeld na!
Is 't om te mallen, zeg dan: „Neen!"
Is 't om te trouwen: „Ja!"

't Vers beviel Van den Bergh: 't was hem uit 't hart gevlogen[1].
't Gelukkig Boerinnetje is van denzelfden bouw. Leentje wordt niet gevraagd, tot zij van een oom duizend rijders erft. Dan trouwt ze met neef Japik en wordt gelukkig:

En daar ik 't nu voor 't kiezen had,
Nam ik Neef Japik Immerwat,
Die vast al eer mij had gevraagd,
Was 't geld van Oom eer opgedaagd.
Nog nooit heeft mij die keus berouwd,
'k Ben niet voor niemendal getrouwd.

Ten slotte *Moei en Nichtje,* een samenspraak; nichtje is achttien en wil trouwen, maar tante vindt haar nog een kind. Op iedere bedenking van tante weet nichtje een antwoord, dat eindigt met 't refrein: „Moei Elsje, vraag 't mijn vrijer maar!"
Over 't algemeen bevielen de versjes wel. Nauwlijks was 't *Gelukkig Boerinnetje* in *Tesselschade* verschenen, of Van Kampen gaf

[1] 7 April 1844.

't in een anderen bundel op nieuw uit [1]), Potgieter keurde *Het gelukkig Boertje* en *Moei en Nichtje* goed. Maar ook de kritiek zweeg niet. *Het gelukkig Boerinnetje* ontsnapte er aan, *Het gelukkig Boertje* niet. De *Spectator* viel over de regels

„Neen, zoo verliefd was 'k nooit geweest
„Hetgeen mij ook niet speet."

en noemde dat stopregels. Van den Bergh trachtte zich te verdedigen met de opmerking, dat hij het boertje met den laatsten regel te kennen wilde doen geven, hoe gelukkig deze zich gevoelde [2], dat hij mooi Jetje zijn eerste en innige liefde kon schenken. „Of moest een boertje dat dichterlijker uitdrukken?" M. i. had de critiek hier recht. De aangehaalde regels zijn zeer laag bij den grond en 't criterium voor poëzie is toch zeker niet, of een boer dat in werkelijkheid zoo zeggen zou. Omgekeerd gaat de stelling eerder op. In poëzie een boer iets te laten zeggen, wat hij in werkelijkheid nooit zou zeggen, er zijn redenen om dit af te keuren, maar de poëzie moet toch zeker heel wat verwerpen, hoe werkelijk 't ook is, dat niet met haren aard strookt [3].

Erger trof Van den Bergh de kritiek in *De Gids* [4] op 't karakter zijner bijdragen in de *Aurora*, namelijk *Moei en Nichtje* en *Prettig Vrijen* P. J. Veth noemde ze „niet zeer kiesche bijdragen" die „in een jaarboekje vooral voor de schoone sekse bestemd, beter ter zijde gelegd" waren, al ontkende hij niet dat er eenige geest in stak. Vermoedelijk is Van den Bergh later tot de meening gekomen, dat er toch wel eenige waarheid in dat oordeel schuilde: hij wilde *Prettig Vrijen*

[1] „Van Kampen rukt nu mijn *Gelukkig Boerinnetje* uit *Tesselschade* om het in ik weet niet wat boek hij uitgeeft op te nemen. Dat is onbeschaamd." (11 November 1842).

[2] 10 Maart 1845.

[3] Aan dezelfde fout maakt Van den Bergh zich schuldig, als hij in *Prettig Vrijen* met opzet flauwen onzin zegt, omdat hij nu eenmaal een onzinnigen flauwerd sprekende invoert:

Wat heb je aan een flauwen kus,
Neem liever dan wat spiritus.

of:

De tijd bij u valt me immer kort,
Al spelen wij op 't ganzenbord.

Terecht heeft Van den Bergh dit vers als te flauw niet laten herdrukken.

[4] 1845 blz. 304.

niet doen opnemen in *Proza en Poëzie* [1], evenmin als *Minnespijt*, eveneens in *Aurora* opgenomen en door den dichter van nog minder gehalte geoordeeld. *Jan Onverschillig* eveneens in *Aurora* 1856, schijnt de dichter later vergeten te zijn, wat geen verlies was.

De genoemde gedichten van Van den Bergh maken den indruk, met opzet in den volkstoon geschreven te zijn en hierbij heeft de dichter niet kunnen vermijden, terwijl hij zich verre hield van het romantisch verhevene, af te dalen tot de grens van het platte.

Een vers als

„Mijn wijfjelief blijft mij op aard,
Mijn zoetste zoetigheid,
Zes flinke kind'ren schonk ze mij,
Vijf jongens en een meid,"

blijft toch wel beneden de grenzen, die men aan poëzie mag stellen, vooral als ze geen bladzijde verwijderd staan van

„Dat Ja!.... me dunkt, ik hoor het nog!
Hoe drong het me in de ziel!
't Was of voor mij een Engel uit
Gods hoogen Hemel viel,

regels, die in een geheel anderen toonaard staan, afgescheiden nog van den vorm, waarin Van den Bergh hier zijn gedachten uit. En deze regels behooren nog wel tot 't veel geprezen, ook door Veth in *De Gids* [2] niet afgekeurde, *Gelukkig Boertje*. Dat ook Potgieter iets in deze rijmpjes zag, bewijst 't feit, dat hij verbeteringen voorstelde, die echter niet altijd aangenomen werden. Van den Bergh voelde niets voor de verandering van 't *Gelukkig Boerinnetje* in *Leentje*, wel voor die van *Nimmerzat* in *Immerwat* [3].

Naast de huiselijke poëzie staan de politieke zangen: *Bede — 1848 — De Vaderlandslievende Edelmogende — De Vaderlandslievende ex-edelmogende aan de kiezers van zijn district* en *Jan de Droomer*. De *Bede*, waarmee de reeks in *Proza en Poëzie* opent, was voor 't jaar 1844 wel wat kras. De Muzenalmanak, waarvoor ze

[1] Brief aan den uitgever Kruseman 16 Maart 1853: „*Prettig Vrijen* heb ik weggelaten. Sommigen vonden het nog al aardig. Ik vind het subliem leelijk."

[2] „Beter" (dan *Moei en Nichtje* en *Prettig vrijen*) „beviel ons van denzelfden schrijver *'t Gelukkig Boertje* in de „*Vergeet mij niet. Gids* 1845 blz. 304.

[3] En daar ik 't nu voor 't kiezen had,
Nam ik neef Japik Immerwat.

bestemd was, maakte bezwaar tegen den eenigen regel, waarin iets bepaalds gevraagd werd te midden der algemeenheden, die zoo ongeveer van iederen tijd konden zijn [1]):

Schenkt ons een grondwet, die aan aller eisch voldoet,

en werkelijk, die regel is ook wat kras, want letterlijk zou ze de eischen van uiterst rechts en uiterst links moeten vereenigen, terwijl de bedoeling wel geweest zal zijn, den eisch tot herziening der Grondwet als algemeen voor te stellen. Bij den lateren herdruk heeft Van den Bergh dan ook den gewraakten regel, ondanks zijn vroeger verzet, veranderd in:

Schenk ons een grondwet, die aan *onzen tijd* voldoet,

dat klinkt reeds veel gematigder en algemeener.

Doch waarschijnlijk heeft Beeloo, die 't vers voor *De Muzen* weigerde, hier niet bemerkt, dat ook in dit vers 't venijn in den staart schuilt. Als de dichter zich gericht heeft tot de „Verheev'nen, wien het roer des staats is toevertrouwd" en hen heeft opgewekt:

Uw taak is grootsch! Roeit uit het diepgeworteld kwaad!
Niets schrikke u af! Gij hebt de macht! Durf slechts beginnen!

Toont moed om ons, van wat ons neerdrukt, te bevrijden,
Of staat uw zetels af aan moediger dan gij!

Den eed'len staatsman, die ons volksgeluk herstelt,
Wacht onvergangbre roem en duizend zegeningen!
Beproeft dit! Brengt iets grootsch, dat redding geeft, tot stand!

dan klinkt aan 't slot somber de bedreiging:

Zoo niet, — dan redde 't volk met Hem het Vaderland!

Dat kan in dit verband — 't volk gezet tegenover de regeering — niets anders beteekenen dan een aansporing tot zelf handelen, buiten de regeering om, dus tot revolutie. Waarlijk, de *Avondbode* had wel eenige reden Van den Bergh een halven Jacobijn te noemen, en hij was er niet voor niets trotsch op.

Tegenover 't geestdriftige van de *Bede*, staat 't eenigszins hekelend satirische van de andere politieke verzen, die dikwijls ook een zekere goedmoedige ironie vertoonen.

Zoo in 1848:

[1]) Potgieter vond, dat het aan redeneersziekte leed (20 Sept. 1844).

Geen liberaal mag zuinig kijken,
Al raakt zijn boeltje ook heel in lij;
Die voortaan met zijn geld gaan strijken,
Zijn even liberaal als hij.

De *Vaderlandslievende Edelmogende* is geheel ironisch, tot den titel toe. 't Refrein „Tot heil van 't dierbaar Vaderland!" klinkt als een beschimping in den mond van den man, die overal zijn kleine ik in 't middelpunt ziet.

't Zijn onruststokers, onverlaten,
Die tegen ons, met pen en mond,
Van grondwet, orde en vrijheid praten,
Die schreeuwen: „Neerland gaat te grond!"
Neen, Neerlands grootheid zal niet zinken,
Nu ik mijn woord hun heb verpand,
(Zie op mijn borst dit eerkruis blinken!)
Tot heil van 't dierbaar Vaderland!

Hoe voel 'k mijn binnenste veredeld!
Voor elke glorie word ik rijp,
Mijn stem wordt zelfs mij afgebedeld
In zaken, die ik niet begrijp,
Ik laat dan maar violen zorgen,
Getrouw aan 't woord, door mij verpand,
(Al onze neven zijn geborgen!)
Tot heil van 't dierbaar vaderland!

In denzelfden trant is *de Vaderlandslievende ex-edelmogende*, die als kamerlid niet herkozen, als anti-liberaal candidaat zich bij de kiezers komt aanbevelen, of liever voor hen zijn hart komt uitstorten:

Onschuldig, werd me 't hart gebroken,
Zoo als 'k u later heb verteld;
De oratie, door mij uitgesproken,
Was door een ander opgesteld.
Men liet mij phrases debiteeren,
Voor mij zoo duister als de nacht;
En eer ik 't zelf begreep, mijnheeren,
Had ik mijn votum uitgebracht!

Ironisch spreekt hij dan verder van de Aterlingen, die der Welgezinden zoete rust bedreigden, om sarcastisch van de grondwet te vragen:

Maar 'k mag toch wel bescheiden vragen,
Of aan elk werk, met stoom gekweekt,
Geen eerst vereischte in onze dagen,
Echt Nederlandsche zin ontbreekt.

Van den Bergh hoopte dat zijn verzen invloed zouden hebben, en om ze werkelijk tot 't volk te doen spreken, gaf hij ze als vliegende blaadjes uit.[1] Maar in zijn *Jan de Droomer* blijkt, dat hij niet aan veel succes kon gelooven:

Wien Neerlandsch bloed door de aders kruipt,
Die legge 't hoofd op zij;
Die dut de toekomst tegemoet,
En droom' zich vrij en blij.

Dan gaat hij door, noemt allerlei schoone dingen, maar 't refrein is steeds: „Wat droomt men zoo al niet!" Een liberaal bestuur, een gevulde schatkist, een herziene grondwet, bloeiende handel, landbouw en veeteelt, glansrijke wetenschap en kunst.

Geen roem was Neerlands roem gelijk,
Wat droomt men zoo al niet!

Ik droomde al voort, toen Griet, mijn wijf,
(O, jammer was 't en wreed!)
Mij wekte met een „Jantje lief!
De koffie staat gereed!"
„— De koffie.... Java.... en Ceylon....
„De Kaap.... Ben jij het, Griet?
„Juist veegde ik weer de zeeën schoon!"
Wat droomt men zoo al niet!

Nu volgen zes verzen op schaakgebied. De eerste *Bij eene schaakspelersvereeniging* maakt wel den indruk van in lateren tijd geschreven te zijn, maar in verband met jaar van uitgave 1853, kan 't niet heel veel later zijn. Op 't laatst komt het ook eenigszins op politiek terrein en dan is de geest zoo berustend, dat men zoekt, of hier ook misschien weer aan ironie of sarcasme gedacht moet worden, geheel in strijd met den geest van 't vers:

Schaak, Neerlands volk, bij 't nedrig buigen
Voor wat u drukt, in stillen vree!
Dan kunt ge stoutweg nog getuigen:

[1] Verschenen bij den drukker Stramrood te Wijk bij Duurstede.

Ook wij gaan met den tijdgeest mee!
Dan kunt ge nog naar glorie streven,
En voelt u minder aangepord
Een and'ren Koning schaak te geven
Dan op 't bord.

't Tweede, *de Analysenmaker*, is een lang puntdicht, een vlot gedicht stukje met 't einde:

Hoor, waarin de vrucht van mijn zwoegen bestaat;
Deez' morgen kreeg ik tot bepaald resultaat
Dat ik de partij nog ('k bewees het Verbiezen)
Op elf andere wijzen had kunnen verliezen [1].

De vier andere verzen op 't schaken *Gascogners antwoord*, *Schaakspelers hoofdpijn*, *Het onschuldig Mat* en *Voorstel* zijn vlot geschreven van vier- tot tienregelige stukjes, vlot geschreven, maar niet bijzonder interessant. Het eerste luidt:

A. Verstaat ge 't schaken, heer van Wind?
W. Wel zeker, beste vrind,
Ik heb het nooit gedaan.
Maar twijfel er niet aan.

De verdere gedichten zijn alle kleingoed; slechts een enkele is van twee bladzijden, tegenover meer van drie of vier regels. Zij bewegen zich op 't gebied der kunst, of brengen op 't gebied dat aan den godsdienst grenst, of ook, zij zijn de berijming van een aardigheid, een enkele maal komen zij op politiek terrein [2]. Zij zijn weer alle vlot berijmd, als voorbeeld diene:

Zekere Proef.

De vrek Houvast lag op zijn doodbed uitgestrekt.
Een neef beweerde ('t was er een, die niet mocht erven),
Dat oom nog ademde. Het lijk werd dus suspect,
En geen der vrienden had het minst verstand van sterven.
„Is hij niet dood", dacht Hans, „dan leeft hij mooglijk nog,
„Adieu dan erfenis!" De dokter, fluks ontboden,
Nam proeven, naar de kunst. „Dat leidt slechts tot bedrog,"

[1] Bijna zonder uitzondering schreef Van den Bergh in jamben. In de *Schaakspelers* vinden we de trochee, in de *Analysenmaker* de amphibrachis.
[2] Zie over *De Diamant* blz. 84.

Sprak Janbaas uit de buurt, en schreeuwde aan 't oor des dooden:
„Hei, holla, heer Houvast! word wakker, arme man!
„Ze braken bij u in! Weg zijn uw gouden staven!"
Het lijk bewoog zich niet „Dood als een pier!" zei Jan.
„Je kunt hem nu gerust begraven!"

Ook den ernstigen toon wist hij aan te slaan:

Grafschrift.

Hij voedde zich met nijd en twist,
Nooit had hij, voor hij werd gekist,
Een blijden lach verwekt, een droeve traan gewischt.
Hij leerde, in tachtig jaar, die God hem had gegeven,
Noch voor zijn evenmensch, noch voor zich zelv' te leven.

Ten slotte gaf hij in *Ontevredenheid* nog eens zijn kijk op het leven:

Gewoonlijk ziet de mensch verkeerd zijn toestand in,
En niemand heeft het naar zijn zin.
Ach, dat men zoo 't genot zijns leven kan vergallen!
Bedenken wij dat klacht meest zondige onzin is,
Beklagen wij alleen onszelven, bij 't gemis
Van 't levendig gevoel hoe God zorgt voor ons allen!

Van den halven Jacobijn was heel wat verbleekt! [1]

---

[1] Van den Bergh heeft nog enkele verzen geschreven, die zoozeer beneden zijn goede werk blijven, dat ze misschien maar beter verzwegen werden. Van zijn goeden smaak getuigt, dat hij ze niet in *Proza en Poezie* opgenomen wilde zien, ja, hij had ze niet eens meer in zijn bezit. Hij herinnerde zich alleen vaag, dat hij ze eens geschreven of gedicteerd had.

Tot deze behoort het vers: *De Oude Speelman*, in 1844 gedicht om bij te dragen in den nood der arme Twentenaars en met nog andere uitgegeven door Boudewijn en ook het *Lied aan Utrecht* in 1855 uitgegeven bij C. van der Post Jr., een improvisatie, onmiddellijk nadat het op papier was gebracht zonder noemenswaardige verandering ter perse gelegd. (Zie blz. 50 en 52).

SLOTBESCHOUWING

In de letterkundige wereld van de eerste helft der 19de eeuw is in ons land Potgieter de overheerschende figuur, wel niet in de eerste plaats in de oogen van zijn tijdgenooten: die stonden te dicht op hem — en veelal tegenover hem — maar zeker wel in die van het nageslacht, dat hem ziet uitsteken boven de groote rij van tweede-rangsschrijvers, die ons Vaderland toen opleverde. Al kan niet iedereen de richting, waarin hij de Nederlandsche literatuur dreef, gelukkig achten, niemand ontkent dat er een geweldige stuwkracht van hem uitging en dat hij zijn stempel drukte op den tijd, waarin hij zijne ideeën verkondigde.

Veel is er van Potgieter reeds bekend geworden, over zijn werken en over zijn persoon, maar nog altijd staat hij, vooral in het tijdperk na Drost, te veel als een eenling daar. De mensch is nooit een in zich afgesloten geheel, ook niet de krachtigste; hij leeft altijd in innig verband met anderen. Ook Potgieter leefde in een kring; hij had ook zijn verwante geesten en terwijl zijn licht op hen valt, wordt hij van hen uit ook weder belicht. Onder die geestverwanten behoorde HELVETIUS VAN DEN BERGH, een man, die niet alleen als deel van Potgieter's kring, maar ook om zichzelf de belangstelling waard is. In de voorafgaande bladzijden is dan ook getracht het licht naar twee zijden te doen vallen. Ten eerste op Potgieter, als scheppend kunstenaar en als criticus tegenover een man dien hij hoogachtte; wij zien de reflex van zijn werken op een man, die zeker gerekend mag worden tot de geestelijke elite van zijn tijd. In dien spiegel komt naast den literator ook de mensch Potgieter zoo duidelijk naar voren — hoe beminnelijk en zacht kon de „Blauwe Beul" zijn, als 't niet ging tegen de kwade arbeiders in den wijngaard, maar tegen de ontkiemende planten, wier groei moest worden bevorderd. Hoe oplettend en waardeerend was hij, als Van den Bergh duidelijk en scherp, alleen getemperd door hooge achting, aan zijn vriend de feilen blootlegde, die aan

zijn optreden kleefden. Hij luisterde dan ook naar iemand, die reeds als tijdgenoot het oordeel der toekomst mocht uitspreken. In zijn verhouding tot Helvetius van den Bergh vertoont Potgieter zich van zijn beste zijde: hoogernstig in zijn streven, zich bewust van het verhevene van zijn taak, maar tegelijk als een, die niet decreteert van uit koud, hoog zelfgevoel, maar als een, die geen gelegenheid laat voorbijgaan om het oor te luisteren te leggen naar wat er leeft bij anderen, om zijn meeningen te toetsen aan anderer inzicht en daardoor zijn blik te verhelderen.

Maar het hoofddoel van deze studie was toch, Helvetius van den Bergh zelf in het middelpunt te plaatsen — een persoonlijkheid in onze letterkunde en op een gebied, waar in Nederland de lauweren schaars wassen, want het drama in 't algemeen en 't blijspel in het bijzonder schijnen op onzen bodem niet te willen tieren. 't Zegt heel wat in ons land, bekend te zijn als de maker van een goed blijspel — en dat was Van den Bergh — de Auteur van *De Neven*. Was hij na zijn eerste blijspel gestorven, hij zou een voorname plaats bekleed hebben onder de te vroeg gestorven genieën; nu heeft hij zijn roem overleefd.

De persoon van een auteur en zijn werken zijn niet te scheiden: ik heb getracht de eenheid van de geheele figuur van Van den Bergh — den mensch en den schrijver — aan te toonen. Wanneer iemand eerst een blijspel maakt dat inslaat, en daarna een comedie die uitgefloten wordt, dan is dat geen toeval, maar in den regel blijven de beweegredenen voor ons verborgen, omdat wij gewoonlijk niet verder kunnen zien dan de oppervlakte. Hier hebben wij echter 't geluk, dat wij wel verder kunnen zien, dat wij 't stuk zien ontstaan en dat wij tegelijkertijd de persoonlijkheid van den schrijver zich zien ontwikkelen: de uitgebreide en goed bewaarde briefwisseling met Potgieter juist in deze periode geeft ons alle inlichtingen.

De geschiedenis van Helvetius van den Bergh is in zekeren zin een tragedie. Daar is een geestig en verstandig man; hij schrijft een blijspel, dat van zijn geest en verstand maar een klein beetje geeft — en het publiek juicht het toe. Dan durft hij verder gaan; hij schrijft een werk dat hij met volle overtuiging degelijker en rijper noemt — en het publiek keert hem den rug toe. Dan komt de strijd — tusschen zijn literair geweten en 't aangename van

de populariteit — hij strijdt voor zijn opvatting, hij roept hetzelfde publiek, dat hem veroordeelde, tot rechter — maar tevergeefs — noch het publiek, noch zijn intieme kennissen vallen hem bij. Hij wil niet capituleeren — hij schrijft niet om het publiek te behagen; als het publiek hem niet hebben wil zooals hij is, dan weet hij maar één weg — hij sluit de boeken.

Zijn eerherstel heeft hij niet beleefd: eerst Busken Huet heeft de vox populi gecasseerd.

Had Helvetius van den Bergh geen ander werk geschreven dan zijn comedies, zijn naam zou in de literaire wereld even bekend zijn als nu. Nu heeft hij ook eenige gedichten en novellen nagelaten. Op zichzelf staan ze wel niet zoo bijzonder hoog, al zijn ze in hun soort degelijk werk, maar ze kunnen dienen om zijn persoonlijkheid nader te leeren kennen, en dat doen ze ondubbelzinnig. Zoo werpen zijn ideeën over *Nationaliteit* een helder licht op den weerzin, waarmee hij neerzag op het afbreken van *De Nichten*, omdat het lieve Vaderland daarin toch eigenlijk niet zoo heel mooi naar voren kwam en vele zijner gedichten getuigen zoo duidelijk van zijn verlichten geest, die niet wou bukken voor hen, die uit allerlei bijoogmerken tegen hem optraden. Ook hierin toonde hij zich den man uit één stuk, die hij zijn geheele leven geweest is.

Als vanzelf voerde deze studie ook in de tooneelwereld en misschien heeft zij eenig nieuw licht mogen doen vallen op de geschiedenis van het tooneel, die in het tweede kwart der 19de eeuw, vooral wat het nationale blijspel betreft, nog niet ruim bedeeld is.

STELLINGEN

I

HELVETIUS VAN DEN BERGH verdient onder de eerste medestanders van *De Gids* onze aandacht èn om zijn critisch inzicht èn als typisch vertegenwoordiger van de liberale denkbeelden omstreeks 1840.

II.

Ondanks het feit, dat de buitenlandsche literaturen werken van grooter waarde kunnen aanwijzen dan de onze, verdient onze nationale letterkunde de eerste plaats bij het onderwijs op het gymnasium.

III

Het zou aanbeveling verdienen het geheele literatuuronderwijs in de moderne talen op het Gymnasium in één hand te brengen.

IV

De leuze *Taal is klank* heeft bij het onderwijs meermalen verkeerde toepassing gevonden.

V

Het oordeel van Prof. PRINSEN: *Cats is als mensch onsympathiek* (Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis. blz. 333) is in zijn algemeenheid te subjectief.

VI

De houding van Prins WILLEM III tegenover hen, die medeplich-

tig waren aan den moord der gebroeders DE WITT, mag nog geen reden zijn hem te laken.

VII

Het is verkeerd, dat op de eindexamens der gymnasia bij het vak geschiedenis alleen gevraagd wordt naar de gebeurtenissen na ± 1789. In ieder geval moest men de politieke kwesties uit onzen tijd tot in den oorsprong kunnen nagaan.

VIII

Het *Edict van Milaan* van CONSTANTIJN DEN GROOTEN ging tegen de ontwikkeling der Christelijke Kerk in.

IX

In de wijze, waarop Duitschland tot het Christendom is gebracht, ligt een der voornaamste oorzaken, waarom in latere eeuwen de heksenprocessen daar zoo diep ingrepen.

X

Bij het onderwijs in de aardrijkskunde moet de kennis der kaart een der gewichtigste onderdeelen zijn.

XI

De voorgenomen verplaatsing van één uur aardrijkskunde van de vierde klasse van het gymnasium naar de tweede is af te keuren als een stap in de richting, die het Gymnasium zijn humanistisch karakter doet verliezen.